

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Terezie RADOMĚŘSKÁ

ENCYKLIKA

„MIT BRENNENDER SORGE“

A JEJÍ HISTORICKÉ POZADÍ

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Petr Kubín, Ph.D.

PRAHA 2006

Děkuji PhDr. Petru Kubínovi, Ph.D., vedoucímu této bakalářské práce, za toleranci a vstřícnost, s níž mne doprovázel.

Věnováno Viktorii Anně a Sofii Gabriele

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a v seznamu literatury uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Praze dne 17.4. 2006

.....

OBSAH:

	Předmluva	5
1	Úvod	7
2	Klíčové pojmy	8
2.1	Encyklika	8
2.2	Kirchenkampf	8
2.3	Odpor proti státnímu režimu	9
3	Vývoj názoru na sledovanou problematiku	10
3.1	Německá historiografie	10
3.2	Česká historiografie	13
4	Národně socialistická církevní politika	14
4.1	Postoj národních socialistů k náboženství	14
4.1.1	„Mein Kampf“ Adolfa Hitlera	14
4.1.2	Politický program NSDAP	16
4.1.3	Národně náboženský směr v NSDAP	17
5	Vládní prohlášení říšského kancléře Adolfa Hitlera	19
6	Snahy o ovládnutí církevních struktur	21
6.1	Dosažení vlivu v evangelické církvi	21
6.1.1	Bekennende Kirche	22
6.2	Snaha ovlivňovat katolickou církev	23
7	Zřízení Reichskirchenministerium	24
8	Dvě formy „německé“ víry	26
8.1	Die Deutsche Glaubensbewegung	26
8.2	Alfred Rosenberg a jeho Mythos	27
9	Německý katolicismus a katolická politika	29
9.1	Strana Centrum	29
10	Opatření proti katolické církvi	32
11	Říšský konkordát	34
11.1	Zahájení nových jednání a jeho důvody	34
11.2	Podpis konkordátu	35
11.3	Obsah a problémy konkordátu	36
12	Osoby, které se účastnily na tvorbě encykliky	38
12.1	Michael kardinál von Faulhaber	38
12.2	Eugenio Pacelli	39
12.3	Pius XI	40
13.	Cesta k encyklice	42
13.1	Diplomatická válka mezi Svatým stolcem a Německou říší	42

13.2	Postoj německých biskupů	43
13.3	Setkání kardinála Faulhabera s Hitlerem	43
13.4	Mimořádná plenární biskupská konference ve Fuldě	45
13.5	Biskupové v Římě	46
13.5.1	Audience u papeže	47
13.5.2	Faulhaberův návrh	48
13.5.2.1	Vznik návrhu	49
13.5.2.2	Obsah návrhu	49
13.5.2.3	Zhodnocení návrhu	52
14	Konečný text encykliky	53
14.1	Srovnání s návrhem kardinála Faulhabera	53
14.2	Podpis Encykliky	53
14.3	Obsah encykliky	53
14.4	Charakter a význam encykliky	55
15	Čtení encykliky v Německu	57
16	Následky	59
16.1	Reakce nacistického státu	59
16.2	Výměna protestních not	63
16.3	Postoj nacistického tisku	66
17	Ohlas encykliky	67
17.1	Ohlas encykliky v Evropě	68
17.2	Otázky po ohlasu encykliky v Československu	70
17.3	Církev a nacismus v následujících letech	71
18	Závěr	72
Příloha č. 1 Říšský konkordát		75
Příloha č. 2 Text encykliky, německy		87
Příloha č. 3 Text encykliky, česky		101
Příloha č. 4 Návrh Michaela von Faulhabera		114
Encyclic “Mit brennender Sorge” and its historical background		120
Seznam použité literatury		121

... ke cti a ochraně Tvé církve, ve jménu všemohoucího Boha, Otce, Syna a Ducha Svatého, prostřednictvím Tvé autority a plné moci, zbavuji krále Jindřicha, syna císaře Jindřicha, který se s neslýchanou pýchou vzepřel Tvé církvi, veškeré vlády nad Německem a Itálií. Stejně tak zbavuji všechny křesťany přísahy, kterou se mu zavázali nebo se mu ještě zavážou, a zakazuji, sloužiti mu nadále coby králi. Neboť se patří, aby ten, kdo usiluje o ponížení cti Tvé církve, sám byl zbaven své cti, kterou zdánlivě vládne. A protože pohrdl křesťanskou poslušností a nenavrátil se k Bohu, kterého opustil, místo toho se spolčuje se stíženými klatbou, činí mnohočetné bezprávi, nedbá mých výstrah, které k němu ku spáse směřuji – jsi mým svědkem – odloučil se od Tvé církve a usiluje o její rozdělení, proto jej spoutávám jako Tvůj zástupce pouty klatby ...

Papež Řehoř VII. (během postní synody r. 1076)¹

Předmluva

Pokud mohl papež Řehoř VII. začátkem roku 1076 donutit nejmocnějšího panovníka své doby, císaře Svaté říše římské, Jindřicha IV., aby se pokořil až k cestě do Canossy, proč nemohl ve třicátých letech minulého století papež Pius XI. donutit kancléře Německé říše, aby respektoval alespoň své vlastní sliby?

Otázka, kterou zde klademe není jen zkratkovitým srovnáváním nesrovnatelného, ale výchozí ilustrací pro celou řadu otázek a úvah o váze papežského slova v průběhu dějin. Je jistě zřejmé, že středověk skýtal papežům řadu nástrojů, jak v Evropě prosazovat svou vůli, počínaje vlastní armádou přes diplomatické cesty a konče církevní klatbou nad nepřátelsky

¹ Citováno dle: Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellungen, Bd. I, Frühes und hohes Mittelalter 750 – 1250, (Hrsg. von Wilfried Hartmann), Philipp Reclam jun. GmbH & Co., Stuttgart 2002, ISBN 3-15-017001-X, s. 297n.

se chovajícím „neposlušným synem“. Zbylo v době nejnovější, ve válkami prosyceném dvacátém století, z dříve mocného slova náměstka Kristova jen žalostné torzo?

Papež sotvaže uchránil alespoň formální existenci vlastního státu a k vlastní ochraně zbyla jen nepočatná, byť skvěle vycvičená a záviděníhodně oděná papežská švýcarská garda. Církevní klatba se snad ještě mohla dotknout duší věrných věřících, ale mocným tohoto světa, kteří se již dávno vzdálili matce Církvi, byla zcela lhostejná. Jediné, co papeži skutečně zbylo, bylo po tisíciletí cizelované a do dokonalosti dovedené umění diplomacie. A právě tato diplomacie se mohla opřít o sílu mnoha desítek tisíc, ba milionů věřících, pro něž nebylo papežské slovo jen obtížným větrem v uších, nýbrž větrem, který řídí korouhvičku jejich života. Pouze a jedině morální autorita papeže vnímaná katolickými křesťany byla silou, kterou mohl Řehořův nástupce Pius užít, aby prosadil svou vůli, vůli po svobodném a plnohodnotném životě svého stádu.

Bylo to málo, nebo to bylo dost k tomu, aby skutečně mohl ovlivnit běh dějin? Tuto otázku si německá historiografie klade stále znovu od konce druhé světové války. Odpovědi se vyvíjely, měnily a prolínaly, ale definitivní názor neexistuje ani dnes.

Česká poválečná historiografie zůstává k tomuto tématu chladná, do hloubky se jím nezabývá a nejčastěji se uchyluje ke klišé mlčícího papeže a monoliticky jednotného pronacistického Německa.

Tato práce si proto klade za cíl alespoň přiblížit složité období katolické církve v Německu od nástupu Hitlera k moci až k vydání encykliky „Mit brennender Sorge“, k onomu slovu náměstka Kristova, jež snad mohlo zvrátit či alespoň pozměnit běh dějin. Tato práce nemůže a ani nechce postihnout všechny aspekty světové politiky této pohnuté doby, či detailně rozebírat vývoj německo-vatikánských vztahů, ale míní především otevřít toto téma k diskusi a inspirovat další k hlubšímu a detailnějšímu bádání.

1 Úvod

Období a téma, jímž se tato práce zabývá, provázejí dodnes silné emoce, konfesijní podmíněnosti ale i osobní zkušenosti. Komplexnost společenských dějů třetí říše v předvečer světového válečného konfliktu varuje před jednoduchým odsuzováním či slepou obranou tehdejších osob a institucí. Pochopení této doby je o to složitější uvědomujeme-li si, že způsob interpretace dějinných událostí ovlivňuje současníka stejně, ne-li více, než události samotné.

Přestože nám relativně malý časový odstup, velké množství pramenů a nepřeborně sekundární literatury umožňuje opravdu plastický pohled na tuto dobu, neměli bychom při jejím nahlížení ztratit ze zřetele důležitou skutečnost: Zatímco dnešek nám dovoluje posuzovat jednotlivé drobné kroky počátků nacistické totality s vědomím, že důsledně vedly k ujařmení nejen německého národa nacistickou ideologií a konečně k válečnému konfliktu, Hitlerovým současníkům zůstávaly jeho cíle dlouho nejasné.

Lze dokonce říci, že Hitlerovo hnutí a jeho způsob uchopení moci, vyvolávalo často nadšení. Tehdejší v krizi se potácející evropské demokracie neměly povětšinou sílu zvládnout ekonomické obtíže provázející světovou hospodářskou krizi, nedokázaly zajistit sociální síť těm, které krize postihla, a neuměly se bránit všudypřítomné korupci. To vše bylo živnou půdou pro různá autoritativní systémy propagující hnutí, která byla snad ve všech evropských zemích. Hitler se jim stal vzorem, jak naložit s dekadentní demokracií, která již ztratila veškerou přesvědčivost. Odpůrci národního socialismu byli spíše jednotlivci, nikoli organizace a povýtce ani demokratické státy.

O to zajímavější je postoj katolické církve, která ne po porážce nacismu na základě otřesných dokladů zločinnosti tohoto systému jako mnozí jiní, nýbrž ještě před jeho sebeodhalením, dokázala rozpoznat jeho ďábelské rysy. Pohledem „skrze víru“, na základě svých dogmatických postojů, odhalila nebezpečí potlačování osobní svobody a důsledky, které z toho nutně vyplývají. A právě tento varovný dogmatický pohled spolu s pastoračními doporučeními přinesla encyklika „Mit brennender Sorge“ v době, kdy evropské mocnosti ještě jednaly s Říší v bláhové naději na udržení světového míru.

2 Klíčové pojmy

Pro potřeby této práce považujeme za vhodné ve stručnosti zmínit tři pojmy, které se celým textem prolínají. Pojmy, které zachycují předmět zkoumání, tedy encykliku *Mit brennender Sorge*, období, jemuž se práce věnuje, tedy období 30. let 20. století, a základní hodnotící pohled, tedy objasnění výrazu „odpor“.

2.1 Encyklika

Předmětem práce je encyklika „*Mit brennender Sorge*“ vydaná papežem Piem XI. 14. března 1937, která zaujímá postoj k nacionálně socialistické ideologii a praxi. Klíčovým pojmem je tedy pojem encyklika. Encykliky jsou dopisy, oběžníky, které papež rozesílá biskupům katolické církve. Tato od 18. století používaná nejslavnostnější forma, jíž může papež využít při vykonávání svého učitelského úřadu, se užívá zpravidla pro aktuální věroučná či mravoučná vyjádření. Encykliky bývají obvykle psány latinsky, citovány pak jsou podle svých úvodních slov. Proto můžeme encykliku, kterou se tato práce zabývá, nalézt také pod latinským názvem „*Cum Cura ardenti*“, ačkoli název „*Mit brennender Sorge*“ je běžnější pravděpodobně proto, že tato encyklika byla zcela mimořádně napsána v němčině a teprve potom byl pořízen latinský překlad. Německý název užívá nejen německá literatura, nýbrž i literatura česká a italská.

2.2 Kirchenkampf

Období, jemuž se práce věnuje, tedy období od uzavření konkordátu Svatého stolce s Německou říší v roce 1933 do vydání encykliky v roce 1937 s logickými přesahy před a za toto vymezení, nemá v české historické literatuře zvláštní pojmenování. Své české specifické označení nemá ani skutečnost boje církve proti nacismu. Pokud se tématu dotýká, užívá zpravidla terminologie té německé literatury, z níž vychází. Německá historiografická literatura používala pro tento tématický komplex dlouhou dobu pojem *Kirchenkampf* (církevní boj), pojem, který pochází z prostředí vnitrocírkevního boje evangelické církve v letech 1933/ 34 (viz dále) a který byl postupně vztažen i na církev katolickou. Časem se tento pojem vžil jako označení celé jedné epochy církevních dějin. Protože však tento výraz není v němčině neutrální a současně sugeruje nepřetržitý boj církví proti národnímu socialismu, což neodpovídá skutečnosti, neměl by se v tomto smyslu užívat a nejnovější literatura se mu již také vyhýbá. Zatím však nedošlo k ujednání na názvu novém.

2.3 Odpor proti státnímu režimu

Chceme-li hodnotit chování církve při vzniku a trvání třetí říše, je důležitý také pojem „odpor“. Pro poctivé posouzení církevního odporu je smysluplné rozlišit jeho určité stupně, tak jak to provedli např. mezi jinými Klaus Gotto a Konrád Repgen,² k jejichž interpretaci se přikláníme.

Gotto a Repgen vycházejí ze čtyř úrovní odporu. Stupeň první charakterizují jako pouhou nonkonformitu, např. neužívání nacistického pozdravu. Stupeň druhý je vědomé odpírání ideologii systému. Stupeň třetí zahrnuje otevřený či dokonce k veřejnosti směřovaný protest. Teprve čtvrtý stupeň lze významově srovnat s odporem v užším slova smyslu, odporem, který je aktivní, který se negativně staví k režimu a připravuje politický převrat.

Při hodnocení odporu je nutné také rozlišovat, co bylo samotnou národně socialistickou stranou chápáno jako odpor proti vlastní moci. Protože však žádný totalitní režim nemůže trpět kritikou či odporem, byly také nacisty podobné projevy často přeceňovány. Účinnost odporu však nelze posuzovat dle záměru ani dle reakce, nýbrž pouze podle skutečného průběhu.

² Srov. Klaus GOTTO, Konrad REPGEN (Hg.), *Die Katholiken und das Dritte Reich*, Mainz 1990, s. 6 nn

3 Vývoj názoru na sledovanou problematiku

Historické zpracování nejnovějších dějin s sebou přináší mnoho obtíží. Ačkoli se může zdát, že historická blízkost událostí dovoluje jejich lepší pochopení, svázanost s touto nepřiliš vzdálenou dobou naopak ztěžuje její pochycení v její celistvosti. Současně také víme, že ve skutečnosti nejsme s narůstajícím množstvím dokumentů lépe informováni. Naopak, velké množství materiálů oslňuje a zabraňuje rozpoznat jejich hodnotu. Nejnovější doba také přináší události, které jsou mnohem komplexnější, než v době minulé. Tempo dějin již ani neumožňuje jejich písemnou dokumentaci. Takové dějiny již nejsou recitovatelné. Umberto Ecovi napsal o dějinách dneška: „zatímco o středověku jsem informován z první ruky, současnost znám pouze z televize.“³ Dnešní historiografie již není exaktní vědou s ambicí obsáhnout a vykládat dějiny, pokouší se pouze na základě dosažitelných faktů vyprávět pokud možno pravdivé příběhy.

Kromě toho, teprve v poslední době se otevírají archivy vztahující se k tomuto období, které přinášejí značné množství informací umožňujících nové pohledy. Ale ani tyto další archivní materiály nejsou samospasitelné. „Všeteční badatelé si myslí, že někde ve sklepech archivu jsou balíčky materiálů nadepsané Pravda o...“ poznamenal Jan Frolík, ředitel odboru archivní a spisové služby Ministerstva vnitra na adresu některých po skandálech lačnicích návštěvnicích archivů. Je třeba mu dát za pravdu. Nové archivní materiály také někdy mohou spíše ještě více zahlušit, než ukázat správnou cestu.

3.1 Německá historiografie

Tématu církve a nacismu se v poválečná německá historiografie zdaleka nevyhýbá, ba naopak, její pohled se však postupně měnil. Stručně lze vývoj názoru na toto téma rozčlenit do čtyř období.⁴ Tato období samozřejmě nejsou zřetelně odlišena, velmi se prolínala a vzájemně ovlivňovala a i jednotliví badatelé v průběhu doby a v závislosti na množství dostupných pramenů měnili svůj postoj. Není možné tato období tedy vnímat ryze časově, ale spíše jako postupný vývoj názorů, který někde proběhl a někde se zastavil v určitém úseku.

První období stojí ještě plně ve stínu nacistické ideologie, která se právě zhroutila. Byl zdůrazňován odpor a pronásledování církve jako takové. Lze říci, že se rezignovalo na

³ Srov.: Umberto ECO, *Nachschrift zum „Namen der Rose“*, München – Wien, 1987

⁴ Srov. Ulrich von HEHL, *Kirche, Katholizismus und das nationalsozialistische Deutschland, Ein Forschungsüberblick*, in: Albrecht, DIETER (Hg), *Katholische Kirchen im Dritten Reich*, Mainz 1976, s 219 - 251

vědeckou solidnost, byly zveřejňovány dokumenty, martyrologie a biografie, jejichž tendenčnost byla zjevná. Cílem bylo ukázat, že se Němci z dějin poučili, ale také se již odmítala kolektivní vina a poukazovalo se na vnitřní německý protinacistický odpor. Například A. Koch píše: „*Církev a národní socialismus se ve všem podstatném vzájemně vylučovaly jako světlo a tma, jako pravda a lež, jako život a smrt*“.⁵ Rovněž tak Johann Neuhäusler ve svém „*Kreuz und Hakenkreuz*“⁶ vidí církevní opozici jako monolitickou sílu, která jednoznačně a trvale vystupovala proti nacistickému režimu. Z martyrologií nelze vynechat „*Priester vor Hitlers Tribunalen*“ Benedicty Maria Kempner,⁷ která sice svou publikaci vydala později, ale k této skupině bezpochyby patří.

Druhá fáze byla vyvolána novým jednáním o další platnosti říšského konkordátu,⁸ o stále existující smlouvě mezi Německem a Svatým stolicem podepsané 20. července 1933. To připomnělo rok nástupu Hitlera k moci a tehdejší spory o politickém katolicismu, otázku zániku strany Zentrum, postoje katolické církve k nastupujícímu režimu a konečně i celou mnohostrannou problematiku vztahů církve a totalitního státu. Uvedme například spisy Ernsta-Wolfganga Böckenförda⁹ o afinitě katolické církve k autoritářským režimům, které vyvolaly bouřlivou diskusi. I v pozdější době si tento autor ponechal poměrně kritický pohled na celé toto složité předválečné období.¹⁰ Podobně tak i Hans Buchheim¹¹ odkrýval i stinnější stránky chování církve po roce 1933, zejména pak konzervativní nacionalismus. Na druhé straně však v této době vyšly edice pramenů uspořádané například Hansem Müllerem¹² či Klausem Gotto či Konradem Repgenem,¹³ které umožnily většímu množství badatelů se na solidní bázi danou problematikou zabývat.

Třetí fáze byla ve znamení revize původního nekritického pohledu na církev jako platformu odporu, tedy revize první fáze. Hlavní podnět přinesla divadelní hra Rolfa

⁵ Anton KOCH, *Vom Widerstand der Kirche, 1933 – 1945*, in: *Stimmen der Zeit*, 1947

„Kirchen und Nationalsozialismus schlossen sich in allem Wesentlichen gegenseitig aus wie Licht und Finsternis, wie Wahrheit und Lüge, wie Leben und Tod“ (překl. aut.)

⁶ Johann NEUHÄUSLER, *Kreuz und Hakenkreuz, Der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirche und der Kirchlicher Widerstand*, München 1946

⁷ Benedicta Maria KEMPNER, *Priester vor Hitlers Tribunalen*, München 1966

⁸ V období od 12.3. 1955 do 26.3. 1957 bylo jednáno před spolkovým ústavním soudem v Karlsruhe o platnosti konkordátu z roku 1933.

⁹ Například Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE, *Der Deutsche Katholizismus im Jahre 1933. Stellungnahme zu einer Diskussion*, in: *Hochland* 54 (1961/62), s 217 - 245

¹⁰ Například v „*Kirche und christlicher Glaube in den Herausforderungen der Zeit*“, „*Kirchlicher Auftrag und politisches Handeln*.“

¹¹ Hans BUCHHEIM, *Der deutsche Katholizismus im Jahr 1933*, in: *Hochland* 53, 1960/61, s. 497 - 515

¹² Např. Hans MÜLLER, *Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Dokumente 1930 – 1935*, München 1963

¹³ Např. Klaus GOTTO/Konrad REPGEN (Hg.), *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*. Reihe: Topos. Grünewald Mainz 1980.

Hochhuta „Der Stellvertreter“¹⁴ (Zástupce), která byla ve své době velmi oblíbená a která přinesla velmi negativní obraz papeže Pia XII., jako tichého příznivce nacismu. Důsledkem toho přišla velká vlna morálního odsuzování chování katolické církve během druhé světové války, jíž se však účastnili i někteří historikové, zejména v komunistických zemích. Zde byla tato hra prezentována takřka jako dokument a na jejím základě byla církev zcela neprávem odsuzována. Nicméně se tato fáze dotkla období zejména po vypuknutí druhé světové války, vnímání období před jejím vypuknutím ovlivnila jen okrajově. Je však otázka, zda ji můžeme chápat skutečně jako součást dějin vývoje historického názoru na tuto problematiku. Odehrála se totiž zejména na poli kultury a publicistiky, nikoli vážného historického bádání. O to hlouběji se však vryla do povědomí veřejnosti a dodnes se s jejími pseudohistorickými závěry věda potýká.¹⁵

Poslední, čtvrtá fáze byla vyvolána dvěma impulzy. Nejprve r. 1955 zřídila EKD (Evangelische Kirche Deutschlands) „Komisi pro dějiny církevního boje v období národního socialismu“ a později, r. 1962, zřídila katolická Německá biskupská konference „Komisi pro soudobé dějiny“, která se měla touto tematikou také zabývat. Vznikly tak rozsáhlé edice pramenů,¹⁶ jež daly základ diskusím vysoké úrovně. Široký záběr diskutovaných témat také přispěl ke shrnutí dosavadních poznatků. Současně však ochaboval zájem laické veřejnosti.

Tento stav trvá v podstatě do dnešních dnů. Určité oživení zájmu vyvolala skutečnost otevření vatikánských archivních fondů, týkajících se nunciatury v Mnichově a v Berlíně (1922 – 39), které do tematiky přinesly nové aspekty. Je to zájem nejen odborné

¹⁴ Rolf HOCHHUT, *Der Stellvertreter. Ein Christliches Trauerspiel*, Reibek 1963

Hochhutovo drama „Zástupce“ uvedli ve světové premiéře v berlínském divadle Kurfürstendamm 20. února 1963. Autorem byl tehdy dvaatřicetiletý protikatolický smýšlející levicový intelektuál, který chtěl šokovat svět. Tímto dramatem byl Pius XII. obviněn z politické vypočítavosti, která měla motivovat jeho alibistické mlčení a lhostejnost vůči holocaustu. Klíčovou scénou dramatu je třetí obraz prvního dějství, kde důstojník SS Gerstein vysvětluje svému židovskému příteli Jacobsonovi, že za holocaust není zodpovědný německý národ, že milionům nevinných obětí se již nedá pomoci, ale že jedině Vatikán by ještě mohl zastavit likvidaci Židů jejím veřejným odsouzením. Celá hra rozvíjí toto téma a vrcholí v druhém dějství konstatováním papežovy zbabělosti a cynismu, kdy postava jezuita Richarda o papeži prohlásí: „Takový Kristův zástupce, který má všechny tyto zločiny před očima, který při tom ze státnických důvodů čeká jen jeden den, i jen jednu hodinu a nepozvedne proklínající hlas svého srdce, který dovolí cosi, co musí otrást každým člověkem na této zemi, ... takový papež je ... zločinec.“ (Ein solcher Papst ist ... ein Verbrecher). Hra vyvolala celosvětovou polemiku a i v samotném Německu měla negativní ohlas. Biskupská konference v Hofheimu 4. března 1963 prohlásila: „považujeme za zvlášť pobuřující, že právě před německým národem je papežova památka znevažována a jeho činnost nepravdivě prezentována. Názor německých evangelických biskupů se od katolických neliší. Hochhuta kritizovali i sami Židé, například známý židovský historik Pinchas Lapide cítil povinnost se od Hochhutových lží distancovat.

¹⁵ Ludwig VOLK, *Zwischen Geschichtsschreibung und Hochhutprosa. Kritisches und Grundsätzliches zu einer Neuerscheinung über Kirchen und Nationalsozialismus*, in: *Stimmen der Zeit* 176 (1964/65), s. 26 - 41

¹⁶ Např. Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*. Reihe A: Quellen - Band 1. *Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“*. Grünewald Mainz 1965

veřejnosti,¹⁷ ale do jisté míry se zdařilo celou záležitost popularizovat. Právě zmíněné archivní fondy přinášejí nové světlo do událostí, které předcházely a následovaly po vydání encykliky „Mit brennender Sorge“. Informují o diplomatické válce mezi Říší a Svatým stolcem, o přestřelkách diplomatických nót, dopisech německého episkopátu říšské vládě, ale také o tom, jak encykliku přijaly jednotlivé státy a mezinárodní diplomatická veřejnost. Stále však chybí, alespoň v německé literatuře, pohled nikoli na chování a postoje církevní hierarchie, nýbrž pohled na historickou úlohu věřícího lidu, jednotlivých farních společenství.

3.2 Česká historiografie

Česká literatura se tématu nevěnuje takřka vůbec. Zatím není k dispozici souhrnná práce, která by českému čtenáři reprodukovala dosažitelná fakta archivních materiálů, ani překladová práce, která by zprostředkovala již existující literaturu. Některé práce se tématu okrajově dotýkají, takřka vždy však bez širšího historického záběru. Bohužel neexistuje ani česká historiografická literatura, která by tuto problematiku zpracovala vzhledem k německy mluvícím občanům Československé republiky. Zatím není k dispozici literatura, která by se zabývala postojem sudetských Němců k vývoji říšsko – vatikánských vztahů, ani studie, které by zpracovávaly aktivní podíl sudetských Němců na katolickém protinacistickém odporu.

¹⁷ Např. Peter GODMAN, *Der Vatikan und Hitler. Die geheimen Archive*, München 2005

4 Národně socialistická církevní politika

Abychom porozuměli reakci katolické církve na národní socialismus, musíme se na problém podívat nejprve z druhé strany, ze strany národních socialistů, a objasnit národně socialistickou náboženskou politiku. Pak bude lépe patrné, do jaké míry mohl být pro německé katolíky, církevní představitele a Řím národní socialismus výzvou, hrozbou či snad vábničkou. Postoj nacistické ideologie k náboženství obecně, ke křesťanství a ke katolictví zvláště, najdeme již v prvních ideologických programech, které vznikaly ve 20. letech minulého století, souběžně se vznikem a vývojem národně socialistického hnutí.

4.1 Postoj národních socialistů k náboženství

Národní socialismu sám sebe vnímal nikoli jen jako politický směr, nýbrž a především jako světový názor. Tady ideologii, která si přivlastňuje právo na pravdu při výkladu základních otázek, které si lidstvo klade. Jako takový národní socialismus nemohl vedle sebe tolerovat jiné ideologie, nejméně náboženství.

4.1.1 „Mein Kampf“ Adolfa Hitlera

Zásadní postoje k jiným ideologiím Adolf Hitler formuloval v „Mein Kampf“, rozsáhlém díle, z něž národní socialismus vycházel. Při četbě tohoto úhelného kamene národně socialistické ideologie je zjevné, že si byl Adolf Hitler vědom síly, která proti němu stála v podobě křesťanského vyznání většiny Němců. „*Tím, že víra pomáhá pozvednout člověka nad úroveň zvířete, skutečně prospívá kupevnění a zajištění jeho existence.*“¹⁸ Již roku 1920 pochopil, že křesťanství je největší překážkou prosazení cílů jeho národního hnutí. Etický dualismus, rasová ideologie, vědomí nadřazenosti jednoho národa nad druhými a radikální antisemitismus spolu s antibolševismem, to byly základní pilíře jeho světónázoru. Křesťanství, ať už katolicismus či protestantismus, jehož původcem je ušlechtilý Ježíš, považoval za znetvoření evangelia, judaizovaného farizejem Pavlem. Na této bázi nebyl samozřejmě s církvemi možný žádný kompromis. Mimo to Hitler svůj názor předkládal nikoli jako politickou vizi, ale jako skutečnou ideologii: „*Politické strany jsou připraveny ke kompromisu, světónázor nikdy, politické strany samy počítají s protihráči, světónázor proklamuje svou neomylnost*“¹⁹ a srovnával jej se

¹⁸ Adolf HITLER, *Mein Kampf*, München 1924, s. 416

„Indem der Glaube mithilft, den Menschen über das Niveau eines tierischen Dahinlebens zu erheben, trägt er in Wahrheit zur Festigung und Sicherung seiner Existenz bei“ (překl.aut.)

¹⁹ Tamtéž, s. 507

zjevením boží pravdy: „*také zde se lze poučit od katolické církve; i když systém jejího učení se v mnoha bodech – a částečně zcela zbytečně – dostává do kolize s vědou a výzkumem, není ochotno obětovat ani jedinou slabiku ze svých zásad.*“²⁰ To byl jeden z úhelných kamenů Hitlerova nároku promítat tento názor i do společenského uspořádání státu a také důvod prosazovat jej všemi prostředky. „*Každý světový názor, ať je tisíckrát správný a pro lidstvo nanejvýš užitečný, zůstane bezvýznamný pro uspořádání života národů tak dlouho, dokud se jeho zásady nestanou korouhví bojového hnutí, které musí zůstat tak dlouho stranou, dokud působení těchto zásad nebylo završeno vítězstvím světónázorových idejí a stranická dogmata netvoří základní zákony státu národního společenství.*“²¹

Církev v Německu 20. let byly posílněny situací v průběhu Výmarské republiky, kdy dosáhly velkého politického vlivu, Hitler proto dospěl k názoru, že vítězství jeho nacionálních myšlenek je dosažitelné nikoli vývojem národního náboženství, ani reformací, ale pouze organizací politické strany. Přesto pro něj křesťanství zůstalo do jisté míry obrazem, vzorem, který promítl do svých představ založení politického hnutí, respektive strany „*Čím jsou dogmata pro víru, tím jsou pro vznikající politickou stranu stranické zásady.*“²² Ideologie jeho hnutí jde tak daleko, že vedle sebe nesnese žádnou jinou ideologii, zejména ne křesťanství. Sám to v *Mein Kampf* dovozuje: „*Také křesťanství se nemohlo spokojit se stavbou vlastního oltáře, ale muselo nutně přikročit k ničení oltářů pohanských. Pouze v této fanatické netrpělivosti se mohla vytvořit nová víra.*“²³

V ideologii náboženské a politické viděl Hitler podobnost zvláště v totálním nároku na prosazení v mysli člověka, ve společnosti, ve státě. „*Také politické strany mají původně téměř vždy úmysl dospět k neomezenému despotickému panování a tendence ke světovému*

„Politische Parteien sind zu Kompromissen geneigt, Weltanschauungen niemals. politische Parteien rechnen selbst mit Gegenspielern, Weltanschauungen proklamieren ihre Unfehlbarkeit (překl. aut.)

²⁰ Adolf HITLER, *Mein Kampf*, München 1924, s. 512

Auch hier hat man an der katholische Kirche zu lernen. Obwohl ihr Lehrgebäude in manchen Punkten, und zum Teil ganz überflüssigerweise, mit der exakten Wissenschaft und der Forschung in Kollision gerät, ist sie dennoch nicht bereit, auch nur eine kleine Silbe von ihren Lehrsätzen zu opfern. (překl. aut.)

²¹ Tamtéž, s. 418

Jede Weltanschauung, sie mag tausendmal richtig und von höchstem Nutzen für die Menschheit sein, wird solange für die praktische Ausgestaltung eines Völkerlebens ohne Bedeutung bleiben, als ihre Grundsätze nicht zum Panier einer Kampfbewegung geworden sind, die ihrerseits wieder so lange Partei sein wird, als sich ihr Wirken nicht im Siege ihrer Ideen vollendet hat und ihre Parteidogmen die neuen Staatsgrundsätze der Gemeinschaft eines Volkes bilden (překl.aut.)

²² Tamtéž, s. 423

Was für den Glauben die Dogmen darstellen, sind für die sich bildende politische Partei die Parteigrundsätze (překl. aut)

²³ Tamtéž, s. 506

„Auch das Christentum konnte sich nicht damit begnügen, seinen eigenen Altar aufzubauen, sondern mußte zwangsläufig zur Zerstörung der heidnischen Altäre schreiten. Nur aus dieser fanatischen Unduldsamkeit heraus konnte sich der apodiktische Glauben bilden.“ (překl.aut.)

názoru v nich téměř vždy je. Avšak úzkoprstost jejich programů jim bere heroismus, který světonázor vyžaduje“²⁴

4.1.2 Politický program NSDAP

Ve svém politickém hnutí však tento heroismus zřejmě viděl, a proto 24.2. 1920 představil Hitler program své politické strany a vytvořil tak Národně socialistickou německou dělnickou stranu. V jeho *Mein Kampf* čteme: „Proto byl program tohoto nového hnutí shrnut do pětadvaceti hesel... Ta jsou do jisté míry politickým vyznáním víry.“²⁵

V tomto programu byl postoj k náboženským vyznáním obecně shrnut pod článkem 24.: „Podporujeme ve státě svobodu všech vyznání do té míry, pokud se tyto neproviňují proti mravnosti a morálce germánské rasy. Strana jako taková zastává pozici pozitivního křesťanství, aniž by se vázala k některé konfesi. Potírá židovsko-materialistického ducha v a kolem nás a je přesvědčena, že trvalé ozdravení národa může přijít jen z něj samotného na základě postoje, obecné blaho před blahem jednotlivce.“²⁶

Že je Hitlerův postoj k církvi jen taktický, ale v zásadě odmítavý, vyplývá z jeho „*Mein Kampf*“ při jen trochu pečlivějším čtení. Pravděpodobně proto byl článek 24 politického programu NSDAP formulován záměrně takto nejasně a Hitler se zřejmě vědomě vyhnul jeho konkretizování, které u ostatních bodů udělal.

Aby oslovil i věřícího voliče, což bylo pro úspěch ve volbách nutné, nemusel se Hitler v této době ještě vyhýbat ani antisemitské rétorice. Mohl naopak využít existující tradiční předsudky vůči Židům. Nebylo proto třeba mnoha dalších zdůvodnění rasistických postojů, aby byl jeho politický antisemitismus brán vážně a byl i mnohému věřícímu voliči přijatelný.

²⁴ Adolf HITLER: *Mein Kampf*, München 1924, s. 507

„Auch politische Parteien haben ursprünglich fast immer die Absicht, zu alleiniger despotischer Herrschaft zu kommen; ein kleiner Trieb zu einer Weltanschauung steckt fast immer in ihnen. Jedoch schon die Engigkeit ihres Programms raubt ihnen den Heroismus, den eine Weltanschauung fordert.“ (překl. aut.)

²⁵ Tamtéž, s. 511

„Deshalb wurde das Programm der neuen Bewegung in wenigen, insgesamt fünfundzwanzig Leitsätzen zusammengefaßt. Sie sind gewissermaßen ein politisches Glaubensbekenntnis...“ (překl. aut.)

²⁶ Alfred ROSENBERG, *Das Parteiprogramm, Weßen, Grundsätze und Ziele der NSDAP*, München 1941, s.18 "Wir fordern die Freiheit aller religiösen Bekenntnisse im Staat, soweit sie nicht dessen Bestand gefährden oder gegen das Sittlichkeits- und Moralgefühl der germanischen Rasse verstoßen. Die Partei als solche vertritt den Standpunkt eines positiven Christentums, ohne sich konfessionell an ein bestimmtes Bekenntnis zu binden. Sie bekämpft den jüdisch-materialistischen Geist in und außer uns und ist überzeugt, dass eine dauernde Genesung unseres Volkes nur erfolgen kann von innen heraus auf der Grundlage: Gemeinnutz vor Eigennutz." (překl. aut.)

4.1.3 Národně náboženský směr v NSDAP

Také Alfred Rosenberg,²⁷ vůdčí ideolog hnutí, zastává ve svém výkladu programu NSDAP (1923) názor, že tolerance vůči náboženským hnutím, a to i v rámci strany, je jen taktickým krokem, ale národně náboženské tendence mají být oslabovány. Stranické vzdělávání a potlačování náboženských světonázorových otázek je nutné, ale jen pro omezený čas. V konečném důsledku jde o prosazení nového světového názoru a likvidaci jiných.

„Strana se jmenuje Hnutí, aby vyjádřeno, že takový boj o moc proti celému světu nemůže být veden stranickými, vše objímajícími spolky, nýbrž pouze prostřednictvím sjednocení zcela jasně zacílených bojových osobností a energií“²⁸ a dále „nejsou tak nutné nové myšlenky, jako nové myšlení vůbec. Pokud se podaří, aby zvítězilo nacionální státní uspořádání a světový názor, pak Národně socialistická německá dělnická strana splnila svou úlohu.“²⁹

Svoboda vyznání je jen politická nutnost. *„Již z tohoto hlediska je zjevné, že politicky neutrální náboženský postoj se útlakem může proměnit v postoj politický“³⁰ jak*

²⁷ Alfred Rosenberg, narozen 12. ledna 1893 jako syn litevského obchodníka a estonské matky v Tallinu, vystudoval architekturu v Tallinu a Moskvě, po bolševické revoluci prchl přes Paříž do Mnichova, kde se stal členem nacionalistického spolku Thule a seznámil se s Adolfem Hitlerem. V roce 1920 vstoupil do NSDAP, vydal antisemitské spisky "Die Spur der Juden im Wandel der Zeiten" a "Unmoral im Talmud". V svém spise "Das Verbrechen der Freimaurer" rozvíjí své představy o židozdnářském světovém spiknutí. V roce 1923 se stal šéfredaktorem nacistického listu Völkischer Beobachter. V roce 1924, v době kdy byl Hitler uvězněn, založil jako jeho zástupce Großdeutsche Arbeitsgemeinschaft, organizaci zastupující zakázanou NSDAP. V roce 1930 byl zvolen poslancem NSDAP v Hessensu-Darmsadtu a v témže roce zveřejnil své hlavní dílo "Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts", které bylo vedle Hitlerova Mein Kampf považováno za hlavní ideologický pramen nacismu. V letech 1934 – 45 byl „Pověřencem Vůdce pro dozor nad duchovním a světonázorovým vzděláváním a výchovou NSDAP“. Od roku 1939 organizoval na obsazených územích likvidaci a zabavování židovského kulturního majetku ve prospěch "Institut zur Erforschung der Judenfrage". Mezi lety 1941 – 45 byl jako Reichsminister für die besetzten Ostgebiete zodpovědný za likvidaci Židů. V roce 1946 byl Norimberským válečným tribunálem odsouzen za zločiny proti lidskosti k smrti. Popraven neprodleně tamtéž.

Více <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/RosenbergAlfred/index.html>, vyhledáno 20.1. 2006

²⁸ Alfred ROSENBERG, *Das Parteiprogramm, Weßen, Grundßätze und Ziele der NSDAP*, München 1941, s.13

"Partei nennt sich die Bewegung aus der nüchternen Erkenntnis heraus, daß ein solcher angesagter Machtkampf gegen eine ganze Welt nicht durch überparteiliche, alles versöhnende Verbände geführt werden kann, sondern nur durch Zusammenfassung ganz klar eingestellter Kampfpersönlichkeiten und Energien." (překl.aut.)

²⁹ Alfred ROSENBERG, *Das Parteiprogramm, Weßen, Grundßätze und Ziele der NSDAP*, München 1941, s.14

"Nicht so sehr neue Gedanken sind nötig, als neues Denken überhaupt. Ist dies gelungen, hat die völkische Staatsauffassung und Weltanschauung gesiegt, dann hat auch die Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei ihre Sendung erfüllt."(překl.aut.)

³⁰ Tamtéž, s.57

schon allein aus dem Gesichtspunkt heraus, daß die Unterdrückung eines politisch neutralen seelischen Erlebens eben durch Unterdrückung zu einem politisch eingestellten werden kann (překl.aut)

správně poznamenává. Konečně platí „*Myšlenka, která je schopná sjednotit všechny stavy a konfese německého národa spočívá v novém a přeci prastarém světovém názoru spočívajícím v jednotném duchu německé pospolitosti. Tento světový názor se dnes jmenuje národní socialismus.*“³¹

Politickou linii postupného odstranění národně náboženského směru z NSDAP držel Hitler ve straně důsledně a představitele tohoto směru, například generála Ericha Ludendorffa³², ze strany vyloučil. Tento krok byl proveden velmi ostentativním způsobem – 5. února 1927 zaslal všem členům NSDAP dopis, v němž se oficiálně strana od generála distancovala: „*Excellence Ludendorff není členem NSDAP, a nemá proto na ni žádný vliv.*“³³ To byl jeden ze způsobů, jak se podařilo vyvést stranu z „náboženského ghetta národní sekty“ a do zářijových voleb 1930 z ní udělat po SPD nejsilnější stranu v zemi.

Nikoli politický, ale reálný postoj nacistů k církevní otázce nejlépe vyjadřuje odmítnutí konkordátu Pruska s katolickou církví nacionálně socialistickou frakcí v pruském zemském sněmu. Wilhelm Kube,³⁴ vůdce frakce, argumentoval odmítnutí pruského konkordátu nikoli jako odmítavý postoj ke křesťanství jako takovému, ale hájil názor, že chce-li německý stát, musí tomuto německému státu důvěřovat, že jeho politika není v rozporu s křesťanstvím, nýbrž za všech okolností chrání zájmy křesťanů. Církev má tedy být podle jeho názoru podřízena státu a ponechána jeho libovůli.

³¹ Tamtéž, s.58

Der Gedanke, der allein imstande ist, alle Stände und Konfessionen im Deutschen Volk zu einen, ist die neue und doch uralte völkische Weltanschauung, fußend auf dem nur verschütteten deutschen Gemeinschaftsgeist. Diese Weltanschauung heißt heute Nationalsozialismus (překl. aut.)

³² Erich Ludendorff, narozen 9. dubna 1865 v Kruszewonii, ve Východním Prusku, zemřel 20. listopadu 1937 v Tutzingu. Patřil vedle Paula von Hindenburga mezi nejdůležitější německé generály v I. světové válce, aktivní účastník Hitlerova puče, pravicově radikální poslanec Reichstagu, zakladatel národně náboženské sekty. Více in: Donald J. Goodspeed: Ludendorff. Soldat, Diktator, Revolutionär, Gütersloh 1968

³³ Exzellenz Ludendorff ist nicht Mitglied der NSDAP und hat deshalb auf diese keinerlei Einfluss (překl. aut.),

Více in: Donald J. GOODSPEED, *Ludendorff. Soldat, Diktator, Revolutionär*, Gütersloh 1968

³⁴ pozdější svými protizidovskými akcemi nechvalně známý generální komisař pro Bělorusko

5 Vládní prohlášení říšského kancléře Adolfa Hitlera

Poté, co vyšel vítězně z voleb a 30.ledna 1933 byl Hitler říšským prezidentem Hindenburgem³⁵ jmenován říšským kancléřem, mohl postupně posilovat svůj vliv a díky tomu dosáhl již 23.3. schválení tzv. Zmocňovacího zákona (Ermächtigungsgesetz)³⁶, kterým de facto převzal moc. Tento zákon umožňoval říšské vládě zavádět zákony, aniž by bylo nutné je schvalovat v parlamentu.

Hitler svým vládním prohlášením, které přednesl před Říšským sněmem týž den, 23. března 1933, se mu podařilo církve – a především církev katolickou, která byla na základě předchozích zkušeností naladěna kriticky – poněkud uklidnit a zbavit je strachu z radikálního porušení právního statutu či z omezování jejich vlivu ve společnosti, zejména ve školách a při výchově mládeže. Ve vládním prohlášení řekl doslova: „*Národní vláda vidí v obou křesťanských konfesích nejdůležitější faktory udržení naší národnosti. Bude respektovat smlouvy uzavřené mezi nimi a jednotlivými zeměmi. Jejich práva nebudou dotčena Národní vláda bude ve školách a výchově zaručovat vliv křesťanských konfesí. Její starost směřuje zejména k dobrému soužití státu a církví. Boj proti materialistickému světovému názoru a budování opravdového národního společenství slouží právě tak zájmům německého národa jako naší křesťanské víře.*“³⁷

Přesto panovaly v katolických církevních kruzích z tohoto vítězství, z této změněné situace, rozpaky a dokonce obavy. Kardinál Bertram³⁸, předseda fuldské biskupské konference³⁹, zaslal 10. srpna téhož roku v souvislosti s děkovnými bohoslužbami, které

³⁵ Paul von Hindenburg, 1847 – 1934, nejvýznamnější německý generál první světové války, přes své sklony k monarchismu byl pravicovými stranami zvolen v roce 1925 prezidentem demokratické Výmarské republiky, jmenováním Hitlera říšským kancléřem 1933 a podepsáním zmocňovacího zákona tutéž demokratickou republiku zničil.

³⁶ Heinz HÜRTE, *Geschichte des deutschen Katholizismus 1800 – 1960*, Mainz 1986, s.211

³⁷ Georg DENZLER / Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 41
„Die nationale Regierung sieht in den beiden christlichen Konfessionen wichtigste Faktoren der Erhaltung unseres Volkstums. Sie wird die zwischen ihnen und den Ländern abgeschlossenen Verträge respektieren; ihre Rechte sollen nicht angetastet werden. [...] Die nationale Regierung wird in Schule und Erziehung den christlichen Konfessionen den ihnen zukommenden Einfluß einräumen und sicherstellen. Ihre Sorge gilt dem aufrichtigen Zusammenleben zwischen Kirche und Staat. Der Kampf gegen eine materialistische Weltauffassung und für die Herstellung einer wirklichen Volksgemeinschaft dient ebenso sehr den Interessen der deutschen Nation wie denen unseres christlichen Glaubens.“ (překl. aut)

³⁸ Adolf kardinál Bertram, narozen 14.3. 1859 v Hidesheimu, zemřel 6.7. 1945 na zámku Johannesberg u Jauernig. Vystudoval katolickou teologii ve Würzburgu a Mnichově, r. 1881 přijal kněžské svěcení. Od roku 1882 studoval v Římě kanonické právo a promoval jako Dr.iur.can. v roce 1884. v roce 1906 byl vysvěcen na biskupa a jmenován biskupem v Hidesheimu. Od roku 1914 působil jako biskup v Breslau. V roce 1919 byl jmenován kardinálem a přijat do kardinálského kolegia. Od roku 1919 předsedal Fuldské biskupské konferenci.

Více in: Albert SAUER, *Zum Gedanken an Adolf Kardinal Bertram*, Limburg a. d. Lahn, 1950

³⁹ Fuldské biskupská konference byla první celoněmecká biskupská konference existující od r. 1848. Svě označení nese podle města Fulda, kde se pravidelně scházela na podzimních setkáních. Pravidelná jarní setkání se konala v různých městech. Organizačním i právním nástupce Fuldské biskupské konference je od roku 1965 Německá biskupská konference.

byly slouženy, mnichovskému kardinálu Faulhaberovi (viz dále) dopis, v němž píše: „Uprostřed tohoto všeobecného nadšení dnes ještě není ten správný čas. Není to z mé strany ani nevděk, ani škarohlídství, nýbrž jen vážná starost.“⁴⁰ Jistě nemohl tušit, že ozvěna těchto starostí zazní s netušenou silou jen o pár let později. Bude však znít nad jiným, mnohem nebezpečnějším Německem.

⁴⁰ Konrad REPGEN (Hg.): *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*. Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 15

„In dass allgemeine Kling-Klang-Gloria einzustimmen, ist heute noch nicht die rechte Zeit. Das ist weder Undank von mir noch Miesmacherei, sondern nur ernsten Sorge.“ (překl.aut.)

6 Snahy o ovládnutí církevních struktur

Základní cíl nacionálně socialistické politiky, nejen politiky vůči církvím, spočíval v ovládnutí všech částí německé společnosti. Církev byly organizacemi, které do jisté míry ovlivňovaly takřka všechny Němce, byly tedy logicky mezi prvními, kam se zájem nacistů obrátil. Ovládnutí pak konkrétně znamenalo zpravidla personální změny na klíčových pozicích.

6.1 Dosažení vlivu v evangelické církvi

V evangelické církvi se pokusili nacisté získat vliv podporou tzv. Deutsche Christen,⁴¹ Německých křesťanů, nacionalistické evangelické vnitrocírkevní organizace⁴², a to zejména podporou vůdceva důvěrníka, pastora Ludwiga Müllera.⁴³ V tomto tzv. Kirchenkampf (církevním boji) Deutsche Christen zvítězili a 20.července 1933 vyhráli v církevních volbách. Teprve potom se Hitler vrátil k původnímu neutrálnímu postoji a přestal stranickými cestami vstupovat do vnitřní církevní problematiky. Zřejmě považoval poměry v evangelické církvi za uspokojivě uspořádané a nadále nechtěl být s Deutsche Christen identifikován. Změna postoje měla zvenčí vypadat jako záležitost strany, stát má nadále působit jako ochránce církví.

Völkischer Beobachter⁴⁴ ze 30.března 1933 uvádí v tomto smyslu: „*NSDAP jako taková nikdy nepotlačovala věrouku, jako politická strana ale musí tolerovat jednotlivá vyznání víry, neboť v Německu je více vyznání*“⁴⁵

⁴¹ Směrnice náboženského hnutí Deutsche Christen z 26. května 1932 in: Georg DENZLER/Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 37

⁴² Srov. Georg DENZLER/Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main, 1984, s. 37

⁴³ Johann Heinrich Ludwig Müller, narozen 23.6. 1883 v Gütersloh, zemřel 31.července 1945 v Berlíně. V době nacismu působil jako Říšský biskup Německé evangelické církve a jako čelný představitel hnutí Deutsche Christen, které propagovalo ideologickou syntézu národního socialismu a křesťanství.

Více viz: Ernst KLEE: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*. 2. Aufl. Frankfurt:2003, s. 422

⁴⁴ Völkischer Beobachter byl založen 1887 jako Münchener Beobachter charakterizovatelný jako průměrný předměstský plátek. Roku 1918 jej zakoupila nacionálně orientovaná společnost Thule, přejmenovala na Völkischer Beobachter a změnila jej na tribunu rasismu a antisemitismu. Vycházle v nákladu 7000 ks. 18.12. 1920 převzala nakladatelství NSDAP a list se stal základním kamenem nacistické propagandy. Od roku 1923 jej řídil Alfred Rosenberg. V roce 1923 byl titul zakázán, to však již vycházel v nákladu 30 000 ks. Obnoven byl 26.2. 1925. V následující době jej využíval Hitler k vnitřní propagandě a posiloval tak své hnutí. Po převzetí moci v roce 1933 se Völkischer Beobachter etabloval jako vládní list. Tak působil až do roku 1944 a to v nákladu 1,7 milionu exemplářů denně.

Více: Karl-Dietrich ABEL, *Presselenkung im NS-Staat*, Berlin 1968 nebo Norbert FREI, *Journalismus im dritten Reich*, München, 3. vydání 1999

⁴⁵ Georg DENZLER/Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 45 „NSDAP hat als solche nie Glaubenslehren verletzt, sie muss aber als politische Partei das Glaubensbekenntnis des einzelnen tolerieren, da Deutschland mehrere Bekenntnisse umschließt.“ (překl.aut)

6.1.1 Bekennende Kirche

Naproti tomu vznikla na jaře 1934 tzv. Bekennende Kirche⁴⁶ (Vyznávající církev) jako protest proti zglajchšaltování zemských církví. Bekennende Kirche se prezentovala jako jediná pravověrná evangelická církev v Německu, bojovala proti Deutschen Christen, odmítala podřízení církve nacistickému státu. Bránila se také proti falšování evangelia prosazováním principu Vůdce a rasových zákonů v evangelické církvi. Na konci května 1934 na synodu v Barmen vznikl dokument, Barmer Theologische Erklärung,⁴⁷ který shrnoval postoj Bekennende Kirche a je srovnáván s encyklikou „Mit brennender Sorge“.

⁴⁶ Více in: Klaus SCHOLDER, *Die Kirchen und das Dritte Reich, Bd. 2: Das Jahr der Ernüchterung 1934*, Berlin 1985

⁴⁷ Carsten NICOLAISEN, *Der Weg nach Barmen. Die Entstehungsgeschichte der Theologischen Erklärung von 1934*, Neukirchen - Vluyn 1985.

Text včetně úvodu evangelických biskupů in: Georg DENZLER/ Volker FABRICIUS: *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 89 - 92

Text šesti tezí:

1. Jesus Christus spricht: Ich bin der Weg und die Wahrheit und das Leben; niemand kommt zum Vater denn durch mich. (Joh. 14,6)

Wahrlich, wahrlich, ich sage euch: Wer nicht zur Tür hineingeht in den Schafstall, sondern steigt anderswo hinein, der ist ein Dieb und Räuber. Ich bin die Tür; wenn jemand durch mich hineingeht, wird er selig werden. (Joh 10,1.9)

Jesus Christus, wie er uns in der Heiligen Schrift bezeugt wird, ist das eine Wort Gottes, das wir zu hören, dem wir im Leben und im Sterben zu vertrauen und zu gehorchen haben.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als könne und müsse die Kirche als Quelle ihrer Verkündigung außer und neben diesem einen Worte Gottes auch noch andere Ereignisse und Mächte, Gestalten und Wahrheiten als Gottes Offenbarung anerkennen.

2. Durch Gott seid ihr in Christus Jesus, der uns von Gott gemacht ist zur Weisheit und zur Gerechtigkeit und zur Heiligung und zur Erlösung. (1. Kor 1,30)

Wie Jesus Christus Gottes Zuspruch der Vergebung aller unserer Sünden ist, so und mit gleichem Ernst ist er auch Gottes kräftiger Anspruch auf unser ganzes Leben; durch ihn widerfährt uns frohe Befreiung aus den gottlosen Bindungen dieser Welt zu freiem, dankbarem Dienst an seinen Geschöpfen.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als gebe es Bereiche unseres Lebens, in denen wir nicht Jesus Christus, sondern anderen Herren zu eigen wären, Bereiche, in denen wir nicht der Rechtfertigung und Heiligung durch ihn bedürften.

3. Laßt uns aber wahrhaftig sein in der Liebe und wachsen in allen Stücken zu dem hin, der das Haupt ist, Christus, von dem aus der ganze Leib zusammengefügt ist. (Eph 4,15.16)

Die christliche Kirche ist die Gemeinde von Brüdern, in der Jesus Christus in Wort und Sakrament durch den Heiligen Geist als der Herr gegenwärtig handelt. Sie hat mit ihrem Glauben wie mit ihrem Gehorsam, mit ihrer Botschaft wie mit ihrer Ordnung mitten in der Welt der Sünde als die Kirche der begnadigten Sünder zu bezeugen, dass sie allein sein Eigentum ist, allein von seinem Trost und von seiner Weisung in Erwartung seiner Erscheinung lebt und leben möchte.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als dürfe die Kirche die Gestalt ihrer Botschaft und ihrer Ordnung ihrem Belieben oder dem Wechsel der jeweils herrschenden weltanschaulichen und politischen Überzeugungen überlassen.

4. Jesus Christus spricht: Ihr wisst, dass die Herrscher ihre Völker niederhalten und die Mächtigen ihnen Gewalt antun. So soll es nicht sein unter euch; sondern wer unter euch groß sein will, der sei euer Diener. (Mt 20,25.26)

Die verschiedenen Ämter in der Kirche begründen keine Herrschaft der einen über die anderen, sondern die Ausübung des der ganzen Gemeinde anvertrauten und befohlenen Dienstes.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als könne und dürfe sich die Kirche abseits von diesem Dienst besondere, mit Herrschaftsbefugnissen ausgestattete Führer geben und geben lassen.

5. Fürchtet Gott, ehrt den König. (1. Petr 2,17)

Die Schrift sagt uns, dass der Staat nach göttlicher Anordnung die Aufgabe hat in der noch nicht erlösten Welt, in der auch die Kirche steht, nach dem Maß menschlicher Einsicht und menschlichen Vermögens unter Androhung und Ausübung von Gewalt für Recht und Frieden zu sorgen. Die Kirche erkennt in Dank und Ehrfurcht gegen Gott die Wohltat dieser seiner Anordnung an. Sie erinnert an Gottes Reich, an Gottes Gebot

6.2 Snaha ovlivňovat katolickou církev

Právě tak se nacisté domnívali, že se díky tzv. Říšskému konkordátu z 20. července 1933 (viz dále), podaří spolupracovat s katolickou církví takovým způsobem, který konečně vyřadí z politické hry tradiční katolické strany a který přesvědčí až dosud kriticky smýšlející německé katolíky, aby byli k novému státu vstřícnější. Získat vliv v katolické církvi způsobem „rozděl a panuj“, jak se to podařilo v církvi evangelické, bylo však takřka nemožné. Univerzalita katolické církve jí sama o sobě zajišťovala určitou možnost být nezávislá na státu. Hlava přísně hierarchické katolické církve byla v Římě, nikoli v Německu, nebylo tedy možné narušovat církevní hierarchii shora.⁴⁸

Souběžně byly k ospravedlnění kroků proti oběma církvím vždy znovu nabízeny dvě odporující si představy státně církevního uspořádání. Systém podřízení církvi státu a systém úplné odluky církve od státu. Církev měly být současně na jedné straně kontrolované a ovlivňované, na druhé straně měl být jejich vliv na veřejný život omezován. Oba systémy sloužily jen k dosažení nadvlády nad církvemi a k jejímu ospravedlnění.

Doba od Hitlerova převzetí moci v roce 1933 do zřízení Reichskirchenministerium, Říšského ministerstva pro církevní záležitosti, byla dobou dualismu mezi církvemi s stranou. Pokud se strana oficiálně držela přísně neutrálního kurzu vůči církvím, ačkoli současně pracovala na prosazení nacionalistického světonázoru, státní správa se nepokoušela církev ovlivňovat. Neutralita nacistů přitom nebyla principiální, ale spíše – vzhledem k vnitropolitické situaci – vyčkávací, aby mohl být později vůči církvím zahájen otevřený boj.

und Gerechtigkeit und damit an die Verantwortung der Regierenden und Regierten. Sie vertraut und gehorcht der Kraft des Wortes, durch das Gott alle Dinge trägt.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als solle und könne der Staat über seinen besonderen Auftrag hinaus die einzige und totale Ordnung menschlichen Lebens werden und also auch die Bestimmung der Kirche erfüllen. Wir verwerfen die falsche Lehre, als solle und könne sich die Kirche über ihren besonderen Auftrag hinaus staatliche Art, staatliche Aufgaben und staatliche Würde aneignen und damit selbst zu einem Organ des Staates werden.

6. Jesus Christus spricht: Siehe, ich bin bei euch alle Tage bis an der Welt Ende. (Mt 28,20) Gottes Wort ist nicht gebunden. (2. Tim 2,9)

Der Auftrag der Kirche, in welchem ihre Freiheit gründet, besteht darin, an Christi Statt und also im Dienst seines eigenen Wortes und Werkes durch Predigt und Sakrament die Botschaft von der freien Gnade Gottes auszurichten an alles Volk.

Wir verwerfen die falsche Lehre, als könne die Kirche in menschlicher Selbstherrlichkeit das Wort und Werk des Herrn in den Dienst irgendwelcher eigenmächtig gewählter Wünsche, Zwecke und Pläne stellen.

⁴⁸ I o tom však později začal Hitler uvažovat, jak dokládají vzpomínky německého člena rozvědky, Waltera Schelenberga, na připravovaný únos papeže v roce 1945. Více in: Signál 22, 1992, *Únos papeže*

7 Zřízení Reichskirchenministerium

Nová fáze aktivní nacionálněsocialistické církevní politiky byla zahájena v červenci 1935, kdy byly pod vedení říšského ministra Hannse Kerrla⁴⁹ zařazeny záležitosti církví v Říši a Prusku. Nový úřad nesl název Reichskirchenministerium (Říšské ministerstvo pro církevní záležitosti).⁵⁰

Myšlenka zřízení samostatného úřadu vychází z myšlenky státního tajemníka Wilhelma Stuckarta⁵¹, který považoval úplné odtržení církve od státu za předčasné a to především vzhledem k nejasné situaci v evangelické církvi, pro níž doporučoval zosťřený dohled zřízením vlastního kompetentního místa v říšském ministerstvu vnitra. Toto ministerstvo bylo doposud zodpovědné za vztahy státu ke všem náboženským společnostem, tedy i vůči katolické církvi.

Rozhodnutí, aby se právě Hanns Kerrl, který podobně jako mnoho jiných představitelů NSDAP zastával nacismus na křesťanských základech, stal ministrem pro církevní záležitosti lze chápat jako snahu ukázat církvim přívětivou tvář, neboť Hitler chtěl v této době církve spíše postupně svazovat než radikálně omezovat.⁵² Kerrl se zasazoval o nacionálně socialisticky interpretované křesťanství, a to na základě výše zmíněného článku 24 stranického programu. Přestože byl spíše příznivcem jednotné křesťanské církve na národních základech, ponechal církvim jejich „dogmatické spory“ potud, dokud politicky spolupracují. Úlohu následovníků Ježíšových viděl v práci pro národ a společnost, jak interpretoval lásku k bližnímu. Jako protivník připravený k boji se mu jevila katolická církev. V boji proti ní, který jeho politická strana měla stále na zřeteli, mu měla pomoci sjednocená evangelická církev. Říšský konkordát považoval za špatný právě pro výhody, které katolické církvi přinášel.

Přesto ministr Kerrl nemohl se svým mírně procírkevním postojem určovat celou státní církevní politiku a to mimo jiné i proto, že ne všechny záležitosti, které se církvi dotýkaly spadaly plně do jeho kompetence. Ani jeho vlastní strana si od něj nenechala nic

⁴⁹ Hanns Kerrl (1887 – 1941) nacistický politik, mezi jiným prezident Pruského zemského sněmu, říšský ministr pro církevní záležitosti. Již od roku 1923 byl členem NSDAP a angažoval se na lokální politické úrovni. V roce 1933 prosadil v Pruském zemském sněmu, že se Prusko po 234 letech samostatnosti podřídilo Říši. Od roku 1935 působil jako říšský ministr pro církevní záležitosti. Pokoušel se propojit národní socialismus a křesťanství, nejbliže měl k Deutsche Christen.

⁵⁰ Jako takový existoval tento úřad do roku 1941. Hanns Kerrl zemřel ve funkci 12.12.1941 a s ním přestalo existovat i jeho ministerstvo. Byl jeho prvním a posledním ministrem.

⁵¹ Dr. Wilhelm Stuckart, státní tajemník Říšského ministerstva vnitra. Pozdější propagátor násilné sterilizace smíšených manželství. Účastník známé porady o "konečném řešení židovské otázky", která se konala 20. ledna 1942 v Berlíně, Am Grossen Wannsee č. 56-58, Více publikace *SS v akci. Dokumenty o zločinech SS*, Naše vojsko, Praha 1959, s. 137-145

⁵² Ludwig VOLK, *Hitlers Kirchenminister, Zum Versuch einer Gesamtdarstellung des Kirchenkampfes im NS-Staat*, in: Dieter ALBRECHT (Hg), *Katholische Kirchen im Dritten Reich*, Mainz 1976, s 211 - 218

předepisovat. Takové možnosti měli snad Goebbels, Göring, Heydrich, Himmler a Rosenberg, případně Hess a Bormann. Kerrl zastával státní úřad, ve stranické hierarchii nebyl hlavním ideologem. Přesto se nacisté ještě nechtěli s církvemi frontálně střetnout, čas ještě nenastal. Pro nové náboženství považoval Hitler své hnutí za příliš mladé.

Postoj Hitlera a stranických špiček se vůči katolické církvi radikalizoval v roce 1936, když se ukázalo, že se katolická církev nedá využít k boji proti bolševismu.

8 Dvě formy „německé“ víry

Největším aktuálním nebezpečím pro křesťanské konfese nebyl silící tlak státní moci ani konkurence nového „nacistického světonázoru“, nýbrž plíživé pronikání některých, zejména nacionalistických myšlenek do duší věřících. Ty pak postupně přiváděly dosavadní křesťany k novým formám náboženství, k ideologiím plně poplatným a podporovaným nacionálně socialistickým režimem.

Byly to zejména dvě formy nového náboženství, které se ztotožnily s novopohanstvím a které církve znepokojovaly. Byly to dva novopohanské směry, které zjevně i skrytě čerpaly z křesťanské tradice. Vzhledem k tomu, že právě novopohanství se encyklika také dotýká, je nutné se zde o obou formách zmínit.

8.1 Die Deutsche Glaubensbewegung (DGB, Německé náboženské hnutí)

DGB bylo založeno roku 1933 Jakobem Wilhelmem Hauerem⁵³, který se také stal jeho prvním předsedou. Hnutí bylo spojením tehdejších nejdůležitějších národně náboženských nekřesťanských společností. Jeho cílem bylo státem uznané právo na rovnoprávnost mezi náboženskými společnostmi, z nějž odvozovali také kýžené právo na podíl ve školství a výchově mládeže. Hauer bojoval za „náboženskou formu duchovnosti našeho (rozuměj národního) způsobu“. Bytí v křesťanství je „bytí jako náboženská tvůrčí hodnota je pro německý národ nedostatečná“, protože je předoasijsko – semitské. Ježíš jako jediný rozhodující vůdce již není zapotřebí. Hauer dospěl k poznatku, že předoasijsko-semitské náboženství, rozuměj křesťanství, je neštěstím německého národa. Proto je třeba proti němu tvrdě bojovat. Byl přesvědčen, že není jiné cesty, jak toto neštěstí odstranit, než cesty DGB. To německý národ může ozdravit.

Na setkání pracovní skupiny v květnu 1934 se hnutí zřetelně radikalizovalo a ustavilo nové směrnice. Ty odpovídaly úspěchům a narůstající popularitě, ačkoli skutečný počet členů nepřesáhl 10 000. Ve zmíněných směrnicích se mimo jiné uvádí, že členové nového společenství mají odevzdat místopřísežné prohlášení o tom, že nemají židovskou ani barevnou krev, že nejsou členy žádného tajného spolku, žádné lóže svobodných zednářů ani Jesuitského řádu, že nepatří k žádné jiné náboženské společnosti atd.⁵⁴

⁵³ Wilhelm Jakob HAUER (1881 – 1962) vyučený zedník, 1906 – 11 působil jako misionář v Indii, v roce 1933 se stal členem rosenbergovy Společnosti pro německou kulturu, zabýval se árijským světovým názorem. Založil DGB, 1945 internován, r. 1949 odešel na odpočinek.

Dle: Margarete DIERKS, *Jakob Wilhelm Hauer 1881-1962. Leben. Werk. Wirkung.* Heidelberg 1986

⁵⁴ Srov: Ulrich NANKO, *Die Deutsche Glaubensbewegung. Eine historische und soziologische Untersuchung.* Marburg, 1993, s. 126

Od začátku roku 1936 se na setkáních hnutí ostře štválo proti křesťanství a církvi. Stále silněji se prosazovala proti starým národně náboženským idejím radikální antikřesťanská politická víra. Nacisté využívali hnutí ke svým záměrům, zejména Heydrichovým prostřednictvím, oficiálně se ale od DGB distancovali. Radikální protikřesťanská vyjádření byla brána velmi vážně jak na katolické, tak na evangelické straně.

8.2 Alfred Rosenberg a jeho Mythos

Představitelem druhého národně náboženského směru byl Alfred Rosenberg. Jeho spis z roku 1930 „Der Mythos des 20. Jahrhunderts“ (Mýtus 20. století) byl pro své názory pro obě hlavní křesťanské konfese tak provokativní, že vyvolaly přímo vlnu negativních reakcí.

Přestože Alfred Rosenberg zcela jednoznačně označil „*myšlenky a závěry tohoto spisu*“ za „*osobní vyznání, ...nikoli programové body politického hnutí, k němuž přínaležím*“⁵⁵ a Hitler se k nim stavěl navenek zdrženlivě, bylo zjevné, že jsou ideologicky spřízněni. Proto byl Rosenberg 24.1. 1934 jmenován vůdcovým zmocněncem pro dozor nad duchovním a světonázorovým vzděláváním NSDAP a jeho kniha se stala základní literaturou pro tato školení. Můžeme v něm tedy vidět typického představitele nacionálně socialistické ideologie. Rosenbergovo stanovisko platilo za neoficiální stanovisko strany, které však k církvím vstřícný ministr Kerrl přes svou oficiální pozici nemohl přehlížet.

Rosenberg vychází ve své knize z rasistického výkladu dějin. Chce pomoci znovuoobnovení ducha rasy. Nejvyšší hodnotě ducha rasy mají být podřízeny ostatní hodnoty, a to „stát, umění a náboženství“. 20. století je dle něj stoletím „nového a starého mýtu“ krve a rasy. Německý národ, rasově nejednotný stejně jako ostatní evropské národy, náleží převážně k nordické rase, která vždy předstihovala jiné kulturní rasy. Tento čistý rasový podíl musí být udržován a posilován obranou rasy, výchovou rasy a hygienou rasy. Národní a rasová čest se musí stát tajemným centrem německví.

I když Rosenberg nenabízí žádnou alternativu, zůstává odcizený církvi a bez hlubší orientace. Čeká na „skutečného génia, který nám mýtus odhalí a typ vychová“. Přesto polemizuje s křesťanskými církvemi. Včítá jim především pevné lpění na dogmatech. U Ježíše považuje z důležité především jeho hrdinské tažení, smrt na kříži považuje za

⁵⁵ Alfred ROSENBERG, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, München 1942, s.2
"in dieser Schrift vorgetragenen Gedanken und Schlußfolgerungen ... durchaus persönliche Bekenntnisse, nicht Programmpunkte der politischen Bewegung, welcher ich angehöre" (překl.aut)

ztroskotání. Láska k bližnímu se dle Rosenberga musí podříditi národní cti, neboť vazba k národu je silnější a stojí výše než vazba k církvi. Jeho zjevným cílem je německá národní církev, která odpovídá národnímu duchu. Měla by vzniknout jako sice samostatná, ale státem ochraňovaná instituce. Na poli školní výchovy, která má za cíl formování charakteru, se stát musí „nekompromisně domáhat své samovlády“.

Zvláště tvrdě napadá Rosenberg římskou církev, která se svým principem náměstka božího na zemi, papežem, „neuznává jako nejvyšší hodnotu ani rasu ani národ“, nýbrž slibuje věčnou blaženost cestou pokory. Katolickou církev vidí jen jako prostředek udržení a rozšíření moci „všemohoucího medicinmana“⁵⁶, pro nějž pracuje Strana Centrum (viz dále) a BVP (Bayerische Volkspartei). Piu XI. vyčítá, že hodlá svou politikou protireformace navždy zlomit germánské Německo.

⁵⁶ Alfred ROSENBERG, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, München 1942, s.173

9 Německý katolicismus a katolická politika

Nemůžeme porozumět katolicismu v Německu v době Výmarské republiky a Třetí říše, pokud jej nevidíme také a zejména jako politický jev.⁵⁷ Církev katolická totiž prosazovala svou církevní politiku v Německu po první světové válce přímými aktivitami svých členů, a to nikoli pouze laiků, ale i kněží, v politice. Zejména ve středové straně Centrum získala velký vliv který jí umožňoval politiku státu ovlivňovat. Rovněž vlivná, zejména však na zemské úrovni, byla katolická Bayerische Volkspartei.⁵⁸

Katolická církev proto nebyla zpočátku chápána primárně jako světonázorový protivník, s nímž bylo nutné se vyrovnat, ale především jako protivník politický, jehož vliv na veřejný život musel být za každou cenu omezen. Církev se měla zabývat jen vnitřními církevními aktivitami a nijak nevstupovat a neovlivňovat politiku. Náboženství mělo být soukromou věcí, která se nedostala před vrata kostela. Tento přístup musel u katolíků nutně vyvolávat strach z nového kulturkampfu.⁵⁹

Právě nacionálně socialistický pohled na církev je tedy povýtce politický, vychází ze zkušenosti nejen se státočinnou rolí Strany Centrum v době Výmarské republiky, ale také ze zkušenosti politické role katolického školství a katolických svazů.

9.1 Strana Centrum

Strana Centrum byla založena roku 1870 a od období Bismarckova kulturkampfu byla stále více zatlačována do pozice katolické konfesní strany, strany zastupující třetinu německého obyvatelstva. Ačkoli se průběžně potýkala s úbytkem voličských preferencí (mezi lety 1920 a 1933 voličské preference klesly z původních 13,6% na 11,2%)⁶⁰ hrála v období Výmarské republiky významnou státočinnou úlohu přijatelného prostředníka mezi politickou pravíci a levicí, jak už konečně napovídá samotný název strany. Díky této pozici se Centru podařilo získat politický vliv tak významný, že zakryl vnitřní nejednotnost uvnitř strany, nebyl však tak veliký, aby mohla reálně prosazovat křesťanskou politiku.⁶¹

⁵⁷ Teoreticky zpracoval téma politického katolicismu např. Petr FIALA, *Katolicismus a politika*, Brno 1995

⁵⁸ Heinz HÜRTE, *Geschichte des deutschen Katholizismus 1800 – 1960*, Mainz 1986, s 210

⁵⁹ Pojem užívaný pro sekularizační proces v době Bismarckovy vlády.

Více Heinz HÜRTE, *Kurze Geschichte des deutschen Katholizismus 1800-1960*, Mainz 1986

⁶⁰ Heinz HÜRTE, *Geschichte des deutschen Katholizismus 1800 – 1960*, Mainz 1986, s 211

⁶¹ Srov. Konrad REPGEN, *Hitlers Machtergreifung und der deutsche Katholizismus*, in Dieter ALBRECHT (Hg), *Katholische Kirchen im Dritten Reich*, Mainz 1976, s 17

V prosinci 1928 byl předsedou strany zvolen Ludwig Kaas,⁶² první duchovní v této pozici. Na rozdíl od svých předchůdců nebyl Kaas svázán s různými skupinovými zájmy, které stranu tříštily. Jako duchovní se cítil silněji svázán s katolickým politickým programem, který strana zastávala, proto prosazoval pocírkevní politiku i tam, kde dosud docházelo k nezbytným politickým kompromisům.

Tím byla zahájena klerikalizace strany, která se promítla až do místních stranických buněk a která se později měla stát Hitlerovi záminkou k jejímu zrušení. Vlastní stranická politika nebyla v hospodářsky obtížné době příliš úspěšná ani populární, a tak mohlo Centrum jen přihlížet, jak na sebe a své hnutí Hitler strhává stále více politické moci a ostatní strany začíná systematicky potlačovat.

Přece však strana Centrum mohla ve volbách 5. března 1933 svou pozici pravděpodobně udržet, neboť její voliči byli věrní a na rozdíl od voličů jiných stran se nepřiklonili k NSDAP. Přesto Centrum ztratilo svou pozici, když vládní koalice získala parlamentní většinu. Při souhlasu s tzv. Zmocňovacím zákonem z 23.3. 1933, který byl přijat pod velkým tlakem, se poslanci Centra odvolávali a spoléhali na záruky, které Hitler vyslovil ve svém vládním prohlášení.

Vnější tlaky a slabé vedení partajních špiček, zejména Kaase, který se dlouhodobě zdržoval v Římě při jednáních o Říšském konkordátu, vedlo postupně k rozkladu. Rozpad už nemohla zvrátit ani volba Heinricha Brüninga⁶³ předsedou strany a současně předsedou parlamentní frakce, čímž byl zaveden princip jednoho vůdce. Stále narůstající tlak na stranu a současně mnohé přestupy členů k NSDAP vedlo konečně v druhé půlce června k vyjednávání s nacisty o převzetí poslaneckých mandátů. Nakonec špičky strany Centrum oznámily její oficiální zrušení.

⁶² Ludwig Kaas (1881 – 1952), kněz a politik. Vystudoval teologii v Římě, po vysvěcení (1906) v Bonnu práva. V letech 1920 – 1933 člen Výmarského národního shromáždění a Říšského sněmu. Jako předseda parlamentární frakce strany Centrum souhlasil se zmocňovacím zákonem z r. 1933 v mýlce, že bude možné i dále národní socialisty parlamentní cestou kontrolovat. Při sjednávání říšského konkordátu působil jako sekretář Svaté kongregace svatopetrského chrámu. V roce 1933 přesídlil do Říma, a do vlasti se již nikdy nevrátil.

Více in: Wolfgang BENZ / Hermann GRAML (Hrsg.), *Biographisches Lexikon zur Weimarer Republik*, München 1988, s. 168.

⁶³ Heinrich Brüning (1885 – 1970) Studoval práva, později filosofii, historii a germanistiku, doktorský titul získal v oboru národní ekonomie. Dobrovolník v I.světové válce. V roce 1929 byl poprvé zvolen předsedou frakce strany Centrum v Říšském sněmu. V roce 1930 byl zvolen říšským kancléřem. Po celou dobu svého kancléřství se potýkal s katastrofální ekonomickou situací země. Jako kancléř působil do roku 1932, kdy ho ve funkci vystřídal Franz von Pappen. 5.července 1933 jako předseda oficiálně zrušil stranu Centrum, aby tak předešel očekávanému zákazu. V roce 1934 opustil Německo a uchýlil se do USA, kde přednášel ekonomické vědy na Harvardu a kde také získal řádnou profesuru. Do Německa se vrátil r. 1952. Nespokojen s politikou Konráda Adenauera se r. 1954 vrátil do USA. Zde přepracoval své memoáry a zde ho r. 1970 zastihla smrt.

Více in: Herbert HÖMIG, *Brüning. Kanzler in der Krise der Republik*, Schöningh, Paderborn, 2000,

Během celé této fáze postupného úpadku Centra byla nacistickou propagandou rozšiřována lživá tvrzení o tom, že boj národních socialistů není veden proti církvi, nýbrž proti politickému katolicismu.

Mezi tím v těžkých situacích strany Centrum bylo stále více biskupů nuceno se zabývat politickými otázkami. 28. března 1933, pět dní po pozitivně přijatém Hitlerově vládním prohlášení, vystoupili němečtí biskupové s manifestací své dopsud konsekventní linie světonázorového a v důsledku politického odsouzení národního socialismu. Tím vznikl pro mnohé příznivce strany Centrum jiný poměr k novému státu. Otevřený protestní dopis kardinála Faulhabera Adolfu Hitlerovi a politickým autoritám Bavorska z 12. června 1933⁶⁴ polarizoval názorové odlišnosti příznivců Centra. Jeho jednoznačně vyjádřené pochyby nad novým státem vedly na straně jedněch k nesouhlasu s nacisty, na straně druhých k vlně přestupů k NSDAP.

⁶⁴ Srov.: Georg DENZLER, *Widerstand oder Anpassung? Katholische Kirche und Drittes Reich*. München 1984, s. 34

10 Opatření proti katolické církvi

Taktice stranického vedení vyhovovalo, že se církev neklonila k otevřenému boji. To straně umožnilo mnoha různými způsoby a opatřeními omezovat a oslabovat její veřejné působení a postupně ji „uzavřít do sakristií“. Tento tlak se promítal do různých úrovní státu i společnosti, takže bylo velmi obtížné, ne-li nemožné určit konkrétní odpovědné osoby.

Proti kléru bylo zahájeno množství opatření, z nichž nejhorší bylo umístění do koncentračního tábora, které postihlo do konce roku 1936 dvanáct katolických kněží. Během let 1935-6 proběhlo na čtyřicet procesů s duchovními či církevními pracovníky, kteří byli viněni z přestupování krajně komplikovaných německých daňových předpisů. Tyto procesy byly, podobně jako procesy let 1936-7, v nichž se jednalo převážně o mravnostní delikty, důsledně využity k nacionálně socialistické propagandě.⁶⁵

Často měli věrní členové církve potíže hospodářského či kariérního charakteru, například když možnost získání pracovního místa či funkce byla závislá na členství v NSDAP.

Možnosti katolických deníků a církevního tisku byly systematicky omezovány. Byla snaha zničit katolický spolkový život. Například bylo nařízením z 27. dubna 1934 zakázáno souběžné členství v Deutsche Arbeitsfront⁶⁶ (DAF, Německá dělnická fronta) a v konfesních dělnických a oborových spolcích. Všechny mimocírkevní aktivity katolických mládežnických svazů byly zastaveny.

Ve školství, kde byli nacisté na katolické aktivity zvláště citliví, bylo v letech 1934-5 zesíleno úsilí, aby byly církevní školy zařazeny do jednotného školského systému. Boj o školství začal o Velikonocích 1935 v Mnichově. Zde na základě zvláštního ustanovení mohli rodiče rozhodovat každý rok nově o typu školy, které má jejich dítě navštěvovat. Tak se podařilo masivním nátlakem na rodiče, že se v roce 1937 církevní školství zhroutilo. Tento osvědčený postup se realizoval i na jiných místech. Je pravděpodobné, že zejména boj o církevní školství silně ovlivnil smýšlení mnichovského kardinála Faulhabera, později jednoho z hlavních původců encykliky.

Tento systematický mocenský, ideologický i ekonomický tlak na církve, který vrcholil hospodářskými a mravnostními procesy zejména v roce 1935, poněkud oslabil

⁶⁵ Srov.: Benedicta Maria KEMPNER, *Priester vor Hitlers Tribunalen*, Leipzig 1967, s. 9

⁶⁶ Deutsche Arbeitsfront (DAF) se představovala jako národně socialistický svaz dělníků a zaměstnavatelů. Byla založena 10. května 1933. Ačkoli členství nebylo povinné, organizace měla v době své největší síly na 22 milionů členů. Byla přísně hierarchicky organizována po vzoru NSDAP. Jejím vůdcem byl Robert Ley. Organizace existovala do roku 1945. Nejznámější součástí DAF byl Kraft durch Freude. Více in: Ronald SMELSER, *Robert Ley*, Paderborn/ New York 1989

v průběhu letních olympijských her v roce 1936. Nacisté nemohli takto postupovat před zraky světové veřejnosti, která se o dění v Německu v souvislosti s olympijskými hrami živě zajímala. I z toho je zjevné, že církevní politika německého státu, přestože jasně směřovala k likvidaci církví, se v této době stále ještě dala ovlivňovat prostřednictvím světového veřejného mínění. Církev si tohoto faktu byla vědoma.

11 Říšský konkordát

Kardinál Eugenio Pacelli (viz dále), vatikánský státní sekretář, podnikl mnoho neúspěšných pokusů jak dosáhnout konkordátu s Říší, a to jak za pomoci politických stran Výmarské republiky, zejména Centra, tak vlastní diplomatickou aktivitou. Poté co jeho snahy ztroskotaly, otevřela se Vatikánu nečekaně nová možnost dosažení tohoto kýženého cíle, totiž otevřenost nové Hitlerovy vlády k jednání.⁶⁷

Převzetím vlády Hitlerovou národně socialistickou stranou začalo pro církve nové období. Nešlo již jen o hrozbu nepřátelské ideologie, šlo již o státní moc, kterou mohla tato nepřátelská ideologie proti církvi uplatňovat. Církve si uvědomila, že se Hitler etabloval a jeho vláda bude nějakou dobu trvat. Proto byla etapa od 23. března do 20. července 1933 mimořádně důležitá, neboť právě nyní se ochotou říšské vlády k jednání otevřela jedna z posledních možností hledat a najít modus vivendi mezi Říší a Římem.⁶⁸ Současně vedly známky nedodržování ústavy ze strany nové vlády Vatikán k intenzivní práci na dosažení konkordátu, neboť se jevílo, že nová moc nebude dlouho respektovat právní jistoty církve zakotvené ve vnitrostátním právním systému. Konkordát, tedy mezinárodní smlouva, tak mohl být novou jistotou pro církve v Říši.

11.1. Zahájení nových jednání o konkordátu a jeho důvody

Nabídka Hitlerovy vlády k jednání o říšském konkordátu sledovala v zásadě dva cíle. Jednak omezení, respektive zničení politického katolicismu a to přijetím ustanovení obsaženého i v italském konkordátu, kde je duchovním zakázáno být členy či aktivisty politické strany. Prvním cílem tedy bylo zcela ochromit klerikalizovanou stranu Centrum a znemožnit církvi přímo vstupovat na politické kolbiště.

Druhým cílem bylo uznání nového státu Vatikánem, od čehož si Hitler sliboval větší vstřícnost katolíků vůči NSDAP. Měl to také být významný zahraničněpolitický signál, že Německý stát je považován Vatikánem za korektního smluvního partnera, se kterým se vyplatí jednat.

Naproti tomu katolické straně záleželo zejména na udržení a rozvoji církevního školství, o které bojovala již v době Výmarské republiky a jež nyní stále zřetelněji ohrožovala nacistická moc. K ochotě kurie k jednání s nacisty přispěla jednak pozitivní

⁶⁷ Srov.: František X. HALAS, *Fenomén Vatikán*, Brno 2004, s. 390

⁶⁸ Srov. Konrád REPGEN, *Hitlers Machtergreifung und der deutsche Katholizismus*, in: Dieter ALBRECHT (Hg), *Katholische Kirchen im Dritten Reich*, Mainz 1976, s. 22

zkušenost v jednání s fašisty v Itálii, kde Lateránské smlouvy⁶⁹ vedly konečně k vyřešení dlouho otevřené římské otázky, a jednak radikální antibolševismus Pia XI. (viz dále), který v Hitlerovi spatřoval v tomto směru vítaného spojence. Nutno však podotknout, že Eugenio Pacelli měl stále na zřeteli nebezpečí rysující se v novém nacistickém režimu.

Vedením jednání byl na straně Říše pověřen vicekancléř Franz von Pappen⁷⁰, který je zahájil již 10. června. Důležitou roli zde také hrál předseda strany Centrum Ludwig Kaas, který se jednání zúčastnil jako expert pro náboženské otázky. Za církvev byl jednáním pověřen Eugenio Pacelli (viz dále).

Poměry v Říši se v průběhu jednání postupně měnily ve prospěch národních socialistů až potud, že se 5. července strana Centrum oficiálně zrušila. Tak dosáhl Hitler jednoho ze svých cílů, jež si sliboval od uzavření konkordátu, i bez něj. Tím se výrazně zlepšila jeho vyjednávací pozice vůči kurii, které nezbývala jiná cesta, než pokud možno rychle jednání uzavřít s již dosaženými pozitivními výsledky. Konkordát se již v průběhu jednání, a po 5. červenci tím více, stával spíš obrannou linií, než pozitivní smlouvou.

Až do samotného konce jednání zůstával sporný článek 31. Neměl předlohu v dřívějších konkordátech a církvev jej vzhledem k situaci považovala za mimořádně důležitý. Jednalo se o ochranu katolických organizací a svazů proti povinnému začlenění do svazů státních. Vzhledem k množství těchto organizací předpokládal konkordát dohodu na regionální úrovni. Kde k dohodě nedošlo, přenechalo se určení organizací a svazů, které pod tento článek spadaly, dohadovacím jednáním Říšské vlády a německého episkopátu.

11.2 Podpis konkordátu

Konkordát byl 8. července parafován, 20. července podepsán a konečně 10. září ratifikován. (Text Říšského konkordátu je uveden v příloze č. 1)

⁶⁹ Tři smlouvy mezi Vatikánem a Itálií ratifikované 6. 7. 1929 ukončily konflikt, trvající od r. 1870, mezi papežskou kurií a vládou; od r. 1947 jsou součástí ústavy republiky Itálie. Dohody zahrnovaly smlouvu o zřízení suverénního státu Vatikán, finanční vypořádání a konkordát mezi Svatou stolicí a Itálií. Více Josef GELMI, *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Praha 1994, s. 264

⁷⁰ Franz Josepha Hermann Michael Maria von Pappen (1879 – 1969) pocházel z bohaté šlechtické katolické rodiny, získal vojenské vzdělání jako důstojník jezdeckva, v I. světové válce sloužil jako štábní důstojník, po válce odešel z armády a věnoval se politice. V letech 1921 – 31 byl poslancem Pruského parlamentu za stranu Centrum. V roce 1925 prosadil ve straně podporu kandidátu na prezidenta Paulu von Hindenburgovi. Jím byl pak jmenován r. 1932 říšským kancléřem, jako nástupce Heinricha Brüninga. V roce 1932 vystoupil ze stany Centrum. 17. listopadu 1932 odstoupil z funkce a začátkem roku 1933 začal jednat s Hitlerem o podílu na moci. Do roku 1934 pak působil jako Hitlerův vicekancléř. V této funkci se také účastnil vyjednávání o říšském konkordátu. Poté působil jako vyslanec nejprve ve Vídni, později v Ankaře. Od roku 1942 žil v ústraní.

Více in: Wilhelm von STERNBURG (Hg.), *Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Schmidt*, Frankfurt am Main 1987

11.3 Obsah a problémy konkordátu

Konkordát mezi jiným obsahoval následující garance, které považovala katolická církev za důležité, nebo které se vbrzku důležitými stát měly.

Čl. 1) Svoboda vyznání a veřejného vyznávání katolického náboženství

Čl. 2) Zemské konkordáty s Bavorskem, Pruskem a Bádenskem zůstávají v platnosti

Čl. 4) Svobodné kontakty Svatého stolce s příslušníky katolické církve v Německu. Právo vydávat tiskoviny církevních úřadů jako pokyny, vyhlášky, pastýřské listy, a ostatních nařízení duchovního vedení věřícím

Čl.21) Záruka výuky katolického náboženství v obecných školách, měšťanských školách, středních školách a vyšších učilištích v souladu se zásadami katolické církve

Čl. 23) Záruka zachování práva na zřizování katolických škol

Čl. 31) Ochrana katolických organizací a svazů v jejich zařízeních a jejich činnostech. Katolické organizace, které slouží také v sociálních a profesních oborech požívají stejné ochrany, aniž by musely být vřazeny do státních svazů, pokud zajistí, že jejich činnost bude apolitická. Státní mládežnické organizace zajistí, že jejich členům bude umožněno plnění jejich pravidelných náboženských povinností o nedělích a svátcích a nebude jim ukládáno nic, co by odporovalo jejich náboženskému přesvědčení a nebylo slučitelné s náboženskými povinnostmi.⁷¹

Dalekosáhlé záruky, které tak katolická církev získala však bylo nutné důsledně střežit a stále znova, často bez odezvy, upozorňovat na jejich porušování. Avšak důležitější než zmíněné záruky, které beztak nacistický stát průběžně porušoval, byl fakt, že německá vláda oficiální mezinárodně platnou smlouvou uznala za legitimní zájmy katolické církve a Svatého stolce ve své zemi. Proto pak nemohly být protesty Svatého stolce označovány za vměšování do vnitřních záležitostí státu. Kromě toho Hitler každým drobným porušením některého z mnoha článků konkordátu de facto porušoval platnou mezinárodní dohodu a tím ztrácel na své mezinárodní politické důvěryhodnosti. Tato skutečnost jej opravdu do jisté míry a do určité doby zdržovala od otevřeného boje s církví.

Co na druhé straně konkordátem získal Hitler? Formálně jen článek 32, který zajišťoval definitivní odstranění přímého církevního vlivu na politiku. Ten však byl již beztak takřka ochromen zrušením klerikalizované strany Centrum krátce před podpisem konkordátu. Podařilo se mu však propagandisticky využít fakt, že Svatý stolec s Říší

⁷¹Srov.: Georg DENZLER, Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 61 - 74

uzavřel mezinárodní dohodu, a prezentoval ji jako důkaz, že Vatikán nový stát respektuje. Německými katolíky byl konkordát přesto - nebo právě proto – přijat s takřka jednohlasným nadšením.

Říšský konkordát se stal výchozím bodem na cestě k encyklice „Mit brennender Sorge“ . Tato cesta byla značena nesčíslnými vatikánskými i biskupskými protesty proti porušování jeho ustanovení. Hitler například porušil konkordát již necelý týden po jeho uzavření, a sice schválením tzv. zákona o sterilizaci. V době mezi konkordátem a encyklikou Vatikán předložil 55 protestních nót, na něž však nebyl takřka žádný ohlas.

Bez konkordátu by encyklika „Mit brennender Sorge“ ve své otevřené a ostré podobě vůbec nemohla vzniknout. Právě encyklika označuje nacionálně socialistické Německo za porušovatele mezinárodních dohod a smluv. Takové obvinění muselo rezonovat evropskou diplomacií velmi silně. Nebylo by však možné je vznést, kdyby právě konkordátem nebyla zahájena trnitá cesta k encyklice.

12 Osoby, které se účastnily na tvorbě encykliky

Sepsání encykliky přirozeně nebylo prací samotného Pia XI., jakkoli by to bylo lze vyvozovat z jeho podpisu. Základní myšlenky obsahu encykliky pocházejí od kardinála Faulhabera, který jako znalec německé vnitřní problematiky měl patřičný vhled. Vedle kardinála Bertrama byl jedním z vůdčích mužů německého episkopátu. Definitivní formulace a mnoho doplňků pochází od kardinála státního sekretáře Eugena Pacelliho. Pius XI. nakonec propůjčil dopisu svou autoritu a doplnil některé malé změny. Tyto tři osobnosti svázané se vznikem encykliky by měly být krátce představeny.

12.1 Michael kardinál von Faulhaber,⁷²

Narozen 3. března 1869 v Klosterheidenfeld (dnes Heidenfeld) v Dolních Frankách, zemřel 12. června 1952 v Mnichově. 35 let složil jako arcibiskup mnichovský a freisinský, v roce 1951 udělil v Mnichově kněžské svěcení pozdějšímu papeži Benediktu XVI.

Narodil se jako třetí ze sedmi dětí pekaře a sedláka. Místní farář mu umožnil od roku 1879 navštěvovat gymnasium ve Schweinfurthu. 1883 byl přijat do biskupského chlapeckého semináře Kilianeum ve Würzburgu.

26. října 1889 vstoupil do kněžského semináře tamtéž a 1. srpna 1892 přijal kněžské svěcení. Poté působil jako kaplan v Kitzingen. 1. září 1893 byl jmenován prefektem chlapeckého semináře, který dříve sám navštěvoval. 6. května promoval ve Würzburgu doktorem theologie, 1899 se habilitoval a působil jako docent taktéž na univerzitě ve Würzburgu. 26. července převzal řádnou profesuru na „Starozákonní exegezi a biblickou teologii“ na katolické teologické fakultě ve Štrasburku.

4. listopadu 1910 byl na návrh bavorského ministerstva kultu jmenován biskupem ve Špýru, jeho vysvěcení a intronizace následovaly 11. února 1911. 1. května 1913 mu byl králem Ludvíkem III. Bavorským udělen osobní šlechtický titul.

23. května 1917 byl jmenován nástupcem zemřelého arcibiskupa Franziskuse von Bettingen arcibiskupem mnichovským a 7. března 1921 byl papežem Benediktem XV. jmenován titulárním kardinálem Sant' Anastasia a přijat do kardinálského kolegia. V roce 1937 sestavil pro papeže Pia XI. návrh encykliky *Mit brennender Sorge*, v březnu 1939 se účastnil konkláve při volbě Pia XII.

⁷² Dle Anselm REICHHOLD, *Kardinal Faulhaber. Erzbischof von München prägende Gestalt des Widerstandes gegen den Nationalsozialismus*, Scheyern, 2000

12.2 Eugenio Pacelli ⁷³

Narozen 2. března 1876 v Římě jako syn papežského konzistoriálního advokáta Filippo Pacelliho a jeho ženy Virginie, rozené Graziosi.

V letech 1886 až 1894 navštěvoval humanistické gymnázium Visconti, kde studoval sedm cizích řečí. V roce 1899 dokončil studium filosofie a theologie na papežské univerzitě Gregoriana. Mezi lety 1897 a 1899 navštěvoval přednášky fakulty církevního práva a své studium dokončil trojím doktorským titulem – doktor filosofie, doktor theologie a doktor obojího práva.

2. dubna 1899 přijal kněžské svěcení a dva roky poté byl papežem Lvem XIII. (1810 – 1903) povolán do papežského státního sekretariátu. Jako sekretář Komise pro kodifikaci církevního práva při Kongregaci pro mimořádné církevní záležitosti sbíral jako sekretář své první diplomatické zkušenosti.

V letech 1909 – 1914 vykonával řádnou profesuru na Vatikánské Diplomatické akademii. V červnu 1912 se stal sekretářem Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti. V téže době uveřejnil svůj spis „Osobní a místní platnost zákonů, zejména v kanonickém právu“.

Po začátku I.světové války byl papežem Benediktem XV. (1851 – 1922) pověřen vytvořením mezinárodní organizace pro oběti válečného konfliktu.

V roce 1917 po jmenování titulárním arcibiskupem přejal papežskou nunciaturu v Mnichově. Jako nuncius usiloval u říšského kancléře Theobalda von Bethmann Hollwega ⁷⁴ o zprostředkování papežových snah o mír, jeho snaha však zůstala nenaplněna.

V průběhu Bavorské republiky rad, 1919, neopustil svou mnichovskou nunciaturu, ačkoli byl rudými gardisty ohrožován na životě. V následujících letech jako první nuncius Německé říše prosazoval politiku konkordátů papeže Pia XI. Jednotlivé konkordátní smlouvy měly po válce nově regulovat vztahy státu a církve. Tak se podařilo roku 1924 uzavřít konkordát s Bavorskem a v roce 1929 vedly jeho jednání k uzavření konkordátu s Pruskem. V 16. prosince téhož roku byl jmenován kardinálem a hned následující rok se stal kardinálem státním sekretářem, tedy zástupcem papeže ve věcech práva.

⁷³ Dle: Charles A. COULOMBE, *Náměstkové Kristovi. Životopisy papežů*, Brno 2004

⁷⁴ Theobald Theodor Friedrich Alfred von Bethmann Hollweg (1856 – 1921) V letech 1909 – 1917 říšský kancléř, více in: Günter WOLLSTEIN, *Theobald von Bethmann Hollweg. Letzter Erbe Bismarcks, erstes Opfer der Dolchstoßlegende*, Göttingen/Zürich 1995

Roku 1932 dosáhl uzavření konkordátu s Bádenskem a v roce 1933 konkordátu s Rakouskem. Souběžně vyjednával s Ludwigem Kaasem, předsedou německé strany Centrum, možnosti jednání s Adolfem Hitlerem. Pod dojmem zdařilých Lateránských smluv z roku 1929, které uzavřel Vatikán s fašistickou Itálií, doufal v podobně úspěšná jednání s nacistickým Německem. 20. července 1933 dojednal s Franzem von Pappen Říšský konkordát, jímž mělo být postavení církve v Německu zajištěné. 14. března 1937 vydal Pius XI. encykliku *Mit brennender Sorge*, která se ostře stavěla proti nacionálně socialistické ideologii a jejíhož sestavení s Pacelli účastnil.

10. února 1939 zemřel Pius XI. a po kratičkém konkláve, byl již 2. března Eugenio Pacelli zvolen papežem, Piem XII.

Po přepadení Polska spojenci přerušili veškerá jednání s Německem. Pius XII. přijal roli prostředníka mezi britským vyslanectvím a německou opozicí. V průběhu druhé světové války pomáhal Vatikán zejména Židům, aby se však Vatikán vyhnul represí, stavěl se k Hitlerovi neutrálně. Také po vyhlášení války Itálii byl papež vázán lateránskými smlouvami, Vatikán tedy zůstal neutrální. V dalších letech se papež několikrát oficiálními cestami i veřejným i sdělovacími prostředky vyslovoval proti válce, přesto mlčel k deportacím římských židů v září 1943. Právě tak nevznesl oficiální protest proti likvidačním táborem, když byly po ukončení války zveřejněny jejich dokumentární fotografie.

V roce 1949 vyhlásil exkomunikaci nad každým, kdo by podporoval komunismus. Roku 1950 vyhlásil dogma od nanebevzetí panny Marie a tím zintenzívnil mariánský kult v církvi. V padesátých letech se kromě mariánského kultu, rok 1955 byl vyhlášen jako mariánský, intenzivně zabýval tolerancí mezi křesťanskými konfesemi. 9. října 1958 papež zamřel.

12.3 Pius XI.⁷⁵

Narozen 31. května 1857 v Desio v Lombardsku, zemřel 10. února 1939 v Římě, občanským jménem Achille Ratti, papežský úřad zastával v letech 1922 až 1939.

Achille Ambrogio Damiano Ratti byl knězem vysvěcen 1879, 1882 se stal řádným profesorem univerzity v Miláně, od roku 1888 působil jako knihovník v Ambrosiana v Miláně. 1907 se stal jejím prefektem a roku 1914 pak prefektem knihovny vatikánské. Roku 1918 byl jmenován apoštolským vizitátorem v Polsku, 1919 pak nunciem ve Varšavě

⁷⁵ Dle Charles A. COULOMBE, *Náměstkové Kristovi. Životopisy papežů*, Brno 2004

a titulárním arcibiskupem v Lepantu. Jako jediný ve Varšavě akreditovaný diplomat zůstal ve městě i v průběhu Polsko Sovětského konfliktu 1919 – 1921, čímž si vysloužil úctu a lásku Poláků.⁷⁶ Roku 1920 se stal papežským komisařem pro Horní Slezsko, Východní a Západní Prusko. Roku 1921 se stal arcibiskupem Milánským a kardinálem. 6. února 1922 byl po čtyři dny trvajícím konkláve zvolen papežem, 12. února korunován a zvolil jméno Pius XI.

Pius XI. dosáhl řešení tak zvané „Římské otázky“ ve věci suverenity církevního státu. 11. února 1929 uzavřel s Benitem Musolinim tak zvané Lateránské smlouvy, jež zajišťovaly vatikánskému státu nezávislost. Kromě toho Lateránské smlouvy zaručovaly katolicismus jako státní náboženství, výuku náboženství jako povinný předmět a zakazovaly proticírkevní propagandu. Vztahy s fašistickou vládou se ale brzo zhoršily, což vedlo roku 1931 ke zveřejnění encykliky „Non Abbiamo Bisogno“. Pius XI. uzavřel množství konkordátů a svůj učitelský úřad naplňoval řadou encyklik. K nejznámějším patří sociální encyklika *Quadragesimo anno* z roku 1931.

Nejznámější konkordát, který uzavřel, byl Říšský konkordát s Německou říší uzavřený 10. září 1933. Ten přímo vedl k encyklice *Mit brennender Sorge* (*Cum Cura ardentis*), v níž odsoudil nacionálně socialistickou ideologii. V podobném duchu plánoval vydat encykliku „*Societatis Uno*“, která měla být zaměřena přímo proti nacistické rasové ideologii. Papež úkolem přípravy této encykliky pověřil svého německého poradce Gustava Gundlacha a dva další jezuitu. Ke zveřejnění této encykliky nedošlo, práce byly přerušeny papežovou smrtí. Části konceptu nevydané encykliky byly později použity Piem XII. v jiných dokumentech, například encyklice *Summi pontificatus*.⁷⁷

⁷⁶ Gerhard BESIER, *Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären*, München 2004, s. 72

⁷⁷ Anton RAUSCHER, *Wider der Rassismus. Entwurf einer nicht erschienenen Enzyklika (1938), Texte aus dem Nachlaß von Gustav Gundlach SJ*, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2001

13 Cesta k encyklice

Krátké čtyři roky ležely mezi podepsáním konkordátu mezi Svatým stolcem a církví a okamžikem, kdy již papež nemohl nečinně přihlížet porušování této smlouvy, která jako by byla Adolfu Hitlerovi jen cárem papíru. Byly to však čtyři roky plné pokusů udržet situaci církve v Německu alespoň snesitelnou, pokusů diplomatických, které se však téměř vždy mýjely účinkem. Postupně, tváří v tvář arogantní moci, se však radikalizovaly názory části německého episkopátu. Němečtí biskupové pak přímo vyzvali papeže k rozhodnému slovu.

13.1 Diplomatická válka mezi Svatým Stolcem a Německou říší

Uzavření Říšského konkordátu 20.7. 1933 dalo katolické církvi základ na kterém mohla protestovat proti mnoha přehmatům a pokusům nacistického státu omezovat její aktivity. Mohla se také díky tomu vyjadřovat i k německým politickým otázkám, což by za jiných okolností bylo bez pochyby považováno za vměšování se do vnitřních záležitostí jiného státu.

Že tuto cestu bohatě využívala je vidět na množství diplomatických nót, které dobře informovaný papežský státní sekretariát v Římě vedený kardinálem státním sekretářem Pacellim, zasílal na adresu německého vyslanectví u Svatého stolce. Prostřednictvím vyslanectví je pak dostala říšská vláda a tedy nakonec i sám Hitler. Od podepsání konkordátu s Říší až do vydání encykliky se kardinál Pacelli usilovně snažil Hitlera přesvědčit, aby podmínky konkordátu dodržoval.⁷⁸

Také němečtí biskupové pro svou informaci obdrželi výběr z těchto diplomatických nót. Němečtí vládcí pak měli stálou obavu z jejich zveřejnění. Například v létě 1935 byly v Osservatore Romano zveřejněny dvě z těchto nót, které byly současně zveřejněny v biskupských tiscích.⁷⁹

V těchto protestních nótách šlo takřka vždy znovu o týž problém – dodržování článku 31. konkordátu. Tedy možnosti působení mnoha katolických svazů a spolků, jejichž přesný výčet byl při uzavření smlouvy ponechán otevřený dohadovacím jednáním místních biskupů a říšské vlády. Kromě toho se nóty týkaly porušování svobody tisku, inscenovaných devizových a mravnostních procesů s katolickými kněžími, Rosenbergova

⁷⁸ Charles A. OULOMBE, *Náměstkové Kristovi. Životopisy papežů*, Brno 2004, s.446

⁷⁹ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern. Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk*, Grünewald Mainz 1987, s 35

novopohanství, stejně jako komplikované situace církevního školství a zamezování vzdělávání kněží.

13.2 Postoj německých biskupů

Němečtí biskupové stále čelili dilematu, před něž je Hitler stavěl. Nacistická propaganda proklamovala tezi, že nepodporovat nacismus znamená nebránit se bolševismu, který pochopitelně církev vnímala jako svého nejzásadnějšího ideologického odpůrce. I proto se během setkání biskupské konference ve Fuldě v srpnu 1936 postavili za Hitlerova protibolševická prohlášení a dodávali: „Evropa očištěná od bolševismu a celý zachráněný civilizovaný svět nám poděkuje.“⁸⁰ V dalším pastýřském listu, čteném v kostelech v lednu 1937 se biskupové obrátili na své věřící: „Vůdce a říšský kancléř Adolf Hitler už dávno předvídal tento postup bolševismu a jeho myšlenky a plány směřují k odvrácení strašlivého nebezpečí, které hrozí německému národu i celému Západu Němečtí biskupové považují za svou povinnost podporovat hlavu Německé říše všemi prostředky, které má církev k dispozici.“⁸¹ Naproti tomu papež proklamoval prostřednictvím *L'Osservatore Romano* opačný postoj: „bojovat proti katolické církvi znamená válčit jako spojenec komunistů.“⁸²

Němečtí biskupové ale nezůstali vůči porušování konkordátu slepí a posílali množství protestních dopisů odpovědným místům. Byl to především kardinál Bertram, jako předseda Fuldské biskupské konference, a kardinál Faulhaber, kteří tvořili jádro skupiny radikálněji naladěných biskupů.

Kardinál Faulhaber také formuloval na základě předchozích materiálů biskupa von Galena memorandum německých biskupů Hitlerovi ze srpna 1935, v němž už můžeme slyšet některé z oněch „schweren Sorgen“, vážných starostí, jež později zazní v encyklice. V té době ještě doufal v Hitlerovu osobní angažovanost na vylepšení vztahů církve a státu.

13.3 Setkání Faulhabera s Hitlerem

Na základě zmíněného memoranda došlo konečně 4.listopadu 1936 k setkání kardinála Faulhabera s Hitlerem v Berchtesgabenu v Obersalzbergu. V tomto tříhodinovém rozhovoru označil Hitler bolševismus za společného protivníka. „*Bud' zvítězí národní*

⁸⁰ Jonathan LUXMOORE, Jolanta BABIUCHOVÁ, *Vatikán a rudý prapor. Boj o duši východní Evropy*, Praha 2003, s. 42

⁸¹ Tamtéž

⁸² Tamtéž

socialismus a církev společně, nebo společně prohrají.“⁸³ Jednalo se ale také o postavení církve ve státě. Hitler jednoznačně stavěl národně socialistickou ideologii a stát nad církev, jakkoli pateticky mluvil o Bohu. Vystupoval také jako celoživotní křesťan, kardinál Faulhaber k tomu poznamenal: „*Říšský kancléř žije bez pochyby ve víře v Boha. Křesťanství uznává jako tvůrce západní kultury.*“⁸⁴ I v pozdějších letech, přes veškeré rozpory, mluvil Faulhaber o Hitlerovi vždy s respektem. Byl snad i proto později označován jako Schutzpatron Hitlers, Hitlerův patron, ačkoli jeho skutečné kroky k tomu nezavdaly žádnou příčinu. „*Kázání a pastýřské listy kardinála Michaela von Faulhabera potvrzují obraz nebojácného bojovníka proti nacismu*“.⁸⁵

Kardinál Faulhaber přednesl své stížnosti, přesto však nadále vystupoval jako loajální občan. Důraznější nesouhlas, rozdílnost názorů byla jen v otázce rasových zákonů Třetí říše.⁸⁶ Přesto, že Faulhaber své protesty přednesl důrazně a otevřeně, stále ještě doufal, „...v nalezení modu vivendi, aniž by se muselo mluvit o boji církve proti státu.“⁸⁷

Hitler však měl na mysli společný boj proti bolševismu, v němž by nacisté měli vůdčí roli. Taková pozice však byla pro církev nemyslitelnou. Protože však bolševismus byl jednoznačně ideologií, které se musela katolická církev bránit, přislíbil Faulhaber vydání pastýřského listu proti bolševismu.

Tento pastýřský list, který Faulhaber osobně sestavil, však nebylo to, co si Hitler představoval. Zhruba dvě třetiny listu byla kritika komunistické ideologie a praxe, zbytek byl však důkladný popis situace katolické církve v Německu. I v první části však byly skryté příměry a skrytá obvinění nacistické vlády, takže ani tuto část nebylo možné propagandisticky zneužít. Pastýřský list proto nebyl státními úřady akceptován, jeho výtisky byly zabaveny a rozšiřování zakázáno. Tak byly pohřbeny poslední naděje na smír mezi katolickou církví a nacistickým Německem.⁸⁸

⁸³Georg DENZEL, *Widerstand oder Anpassung? Katholische Kirche und Drittes Reich*, München 1984, s. 53 „Entweder siegen Nationalsozialismus und Kirchen zusammen oder sie gehen beide zugrunde.“ (překl.aut.)

⁸⁴Tamtéž, s. 54

„Der Reichskanzler lebt ohne Zweifel im Glaube an Gott. Er anerkennt das Christentum als Baumeister der abendländischen Kultur.“ (překl.aut.)

⁸⁵ Anselm REICHHOLD, *Faulhaber - k e i n Schutzpatron Hitlers*, in DER FELS - Katholische Monatsschrift. 31. Jahr Nr. 6 Juni 2000, s. 164

„Predigten und Hirtenbriefe des Kardinals Michael Faulhaber bestätigen das Bild vom furchtlosen Kämpfer gegen die Nazis.“ (překl.aut.)

⁸⁶ Tamtéž, s. 165

⁸⁷ Peter PFISTER, Susanne KOMACKER, Volker LAUBE, Hg., *Kardinal Michael von Faulhaber 1869-1952. Eine Ausstellung des Archivs des Erzbistums München und Freising, des Bayerischen Hauptstaatsarchivs und des Stadtarchivs München zum 50. Todestag*, München 2002, S. 541

„ein modus vivendi finden ohne das man von einem Kampf der Kirchen gegen den Staat sprechen muss“ (překl. aut.)

⁸⁸ Peter GODMAN, *Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive*, München 2005, s. 194

13.4 Mimořádná plenární biskupská konference ve Fuldě

12. a 13. ledna 1937 se sešli němečtí biskupové na mimořádné plenární konferenci ve Fuldě aby se poradili o dalším postupu.. Na této konferenci se jednalo takřka výlučně o církevní politice s tím, že se episkopát musí jasnými slovy vyjádřit k současné situaci církve v zemi, aby se klérus i věřící měli o co opřít. Spor se otevřel kolem otázky, zda se má pokračovat v dosavadní politice dopisů a nót, tak jak to doporučoval kardinál Bertram a biskup Berning,⁸⁹ nebo zda se má zvolit ofenzivní, ale také riskantní veřejný krok. Tento bojovný směr zastupovali zejména biskupové Preysing a von Galen, blízko mu byl i kardinál Faulhaber, který na konferenci pronesl úvodní referát o církevně politické situaci ve Třetí říši. Biskupové se postupně sjednotili na čtyřech bodech.⁹⁰

1) Je cílem zvláště v organizacích a kruzích NSDAP dosáhnout zásadního a definitivního zničení křesťanství, zejména katolické církve, přinejmenším ale její potlačení až ke stavu, který se od zničení neliší.

2) To, že se doposud nepostupovalo se vším důrazem, je díky důvodům vnitřní ale především zahraniční politiky.

3) Přesvědčit vedoucí osobnosti takto orientovaných stranických organizací o nesprávnosti jejich postoje je zcela beznadějně. Boj za zničení církví se zastaví jen tehdy, pokud by jeho pokračování bylo nevýhodné pro nacistické politické zájmy.

4) Účinný odpor je myslitelný jen jako výzva národu ke spravedlivé Katolické akci⁹¹, která proklamuje jednoznačná boží práva před celým národem.

Biskupové se shodli, že je nutné, aby se papež ve věci angažoval alespoň osobním dopisem Hitlerovi. Biskupové bojovného směru měli za to, že by to měl být dokument veřejné povahy, nikoli osobní dopis. Vzhledem ke státní moci bylo sepsáno memorandum, v němž byly znovu velmi detailně a otevřeně pojmenovány případy porušování konkordátu, a toto memorandum bylo zasláno Říšskému ministerstvu církví.

⁸⁹ Vice Klemens-August RECKER, *Wem wollt ihr glauben? Bischof Berning im Dritten Reich*, Paderborn, München, Wien, Zürich (Schöningh) 2.vydání 1998

⁹⁰ Srov.: Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*. Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 37

⁹¹ http://www.tf.jcu.cz/cz_lmenu/katedry/praktik_teol/getfile.php?filenamex=laikat vyhledáno 18.3. 2006
„Pokusem o integraci různých laických aktivit do jedné, hierarchii podřízené organizace byla Katolická akce, která vznikla v první polovině 20. století. Pius X. usiloval o to, aby se všechny katolické spolky začlenili do jakési střešní organizace. Cílem bylo, aby všechna aktivita katolíků v náboženské, kulturní, společenské a sociální oblasti byla skrze tuto novou strukturu podřízena hierarchii. Katolická akce se plně rozvinula až za Pia XI., který vyzval všechny katolíky ke snažné práci pro rozšíření a obnovení Kristova království.“

13.5 Biskupové v Římě

Již 21.12. 1936 pozval kardinál státní sekretář Pacelli kardinály Bertrama, Schultheho a Faulhabera a biskupy von Galena a von Preysinga do Říma,⁹² aby podali Svatému otci informaci o dění v Německu. Pozvání bylo možno využít k přednesení prosby formulované na lednové plenární konferenci ve Fuldě, aby se papež jasně vyslovil k situaci německé církve oficiálním dokumentem. Takové oficiální vyjádření podporoval i kardinál Pacelli, který biskupy otevřeně informoval o připravenosti Říma sepsat pastýřský list ohrazující se proti porušování konkordátu.

Pozoruhodný byl výběr pozvaných biskupů, který neodpovídá hierarchii německého episkopátu. Přírozeně byli pozváni všichni tři kardinálové – Bertram, Faulhaber a Schulte – to vyplynulo z jejich funkce. Berlínský biskup Preysing požíval u kurie velkou úctu a biskup z von Galen, přezdíváný Lev z Münsteru, byl rovněž velmi oceňován. Nicméně chybí například biskup Berning z Osnabrücku, Bertramův důvěrník, ve věci jednání se státem velmi opatrný muž.⁹³ Biskup Berning byl uznávaným expertem ve vyjednávání se státem a kardinál Bertram se dokonce pokusil si vyžádat pozvání i pro něj, bylo však odmítnuto. Tato skutečnost napovídá, že papež, či správněji státní sekretář Pacelli záměrně pozval do Říma biskupskou delegaci v takovém složení, aby se její většina přikláněla k otevřenému protestu proti národně socialistické vládě.⁹⁴

Toto pozvání, ale i samotná návštěva byla velmi tajná, aby se předešlo spekulacím, které by ji jistě provázely. I později byla tato návštěva prezentována jako standardní kuriální záležitost, která kromě jiného sloužila k pozdravení těžce nemocného papeže. A skutečně se podařilo celou věc udržet v tajnosti, takže příslušná místa NSDAP nepojala podezření.

15.1. 1937 se kardinálové Faulhaber a Bertram v Římě setkali s kardinálem Pacellim k prvnímu jednání. Již tehdy byla odmítnuta myšlenka osobního dopisu papeže Hitlerovi, neboť nebylo pravděpodobné, že by na takový dopis, byť oficiální formou, byl ze strany německého státu brán zřetel.

⁹² Georg DENZLER, *Widerstand oder Anpassung? Katholische Kirche und Drittes Reich*. Pieper (Bd. 294) München 1984. S.58.

⁹³ Vize Klemens-August RECKER: *Wem wollt ihr glauben? Bischof Berning im Dritten Reich*, Paderborn, München, Wien, Zürich (Schöningh) 2.vydání 1998, nebo <http://www.phil.uni-sb.de/projekte/imprimatur/1999/imp990105.html> vyhledáno 15.1. 2006.

⁹⁴ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*. Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünwald Mainz 1987, s. 38

Den poté se sešlo všech pět německých biskupů, kardinálové Bertram, Schulte a Faulhaber a biskupové von Galen a von Preysing, s Pacellim, aby se připravili na audienci u papeže Pia XI. Při té příležitosti se shodli, že i přes to, že německá vláda zjevně pohrdá konkordátem, jehož porušování bylo na denním pořádku, je nutné pokračovat v důsledném vyžadování jeho dodržování a v opakovaném upozorňování na chyby tak, aby se neoslabila pozice církve a bylo možné dále vyjednávat. Při tomto jednání odhalil Pacelli svůj záměr vyjádřit postoj Říma pastýřským listem,⁹⁵ což zpočátku nebylo umírněným kardinálem Bertramem přijato s nadšením⁹⁶. Protože se však již pracovalo na encyklikách o komunismu a o situaci katolické církve v Mexiku, bylo jen logické, že i k národnímu socialismu se papež vysloví podobně významným způsobem.

13.5.1 Audience u papeže

17. ledna proběhla audience u postele nemocného papeže Pia XI., která měla sloužit zejména k informaci o situaci v Německu, spíše než k hlubší analýze. Při této společné audienci se o encyklice vysloveně nemluvilo. Jeden po druhém biskupové podali informaci o svých diecézích. Bertram označil jako základ problémů s nacistickým režimem otevřený boj nacismu proti křesťanství, který se projevuje zejména porušováním konkordátu. Papež se k tomu vyjádřil: *„Již když jsme jej z věcných důvodů uzavírali, věděli jsme, s jakými lidmi máme co do činění. Ale takovou míru nedodržování daného slova bychom nevěřili a neočekávali. Ale konkordát je i přes dnešní okolnosti platný, přinejmenším z právního hlediska.“*⁹⁷ Faulhaber se soustředil na informaci o problémech církevního školství, kardinál Schulte zmínil státní propagandu k vystupování z církve, biskup Preysing vysvětlil, že katolická diaspora v evangelickém Berlíně je vystavena velmi intenzivnímu tlaku, silnějšímu v čistě katolických oblastech. Biskup von Galen popsal nacistický režim jako nepřítele. *„který nezná pravdu a věrnost“*⁹⁸ Na vystoupení biskupa von Galena papež reagoval: *„Naše zvláštní požehnání platí všem našim statečným bojovníkům. Naše*

⁹⁵ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 39

⁹⁶ Gerhard BESIER, *Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären*, München 2004, s.261

⁹⁷ Tamtéž, s 262

„Schon gleich bei seinem, aus sachlichen Gründen erfolgten Abschluss wussten wir, mit was für Leuten wir (es) zu tun haben. Aber ein solches Maß von Untreue gegenüber dem gegebenen Wort hätten wir nicht geglaubt und erwartet. Aber das Konkordat ist auch unter den gegenwärtigen Umständen immer noch von Wert, wenigstens wen man sich auf den Boden des Rechtes stellt.“ (překl.aut.)

⁹⁸ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987, s. 39
„der Wahrheit und Treue nicht kennt“ (překl.aut.)

věc jistě zvítězí. Naše věc je v rukou Božích.“⁹⁹ Všichni biskupové pak vyjádřili přání věrné německé církve slyšet jasné a pravdivé slovo nejvyššího pastýře. Papež rovněž při audienci německým biskupům řekl: „Svým zaměřením a metodami není nacionální socialismus ničím jiným než bolševizmem“.¹⁰⁰ Na tuto společnou rozmluvu pak navazovaly další jednotlivé osobní audience. Poté pozval kardinál Pacelli biskupy k obědu a při této příležitosti se dále rozebíraly praktické souvislosti vyplývající z případného papežského pastýřského listu. Všichni se sjednotili na tom, že papežský dopis, ať již bude mít jakoukoli formu, nemá být režimu znovu nabídnutou rukou, nemá být ani s režimem polemický, nýbrž má být dogmatickým vyjádřením, v němž nacistická strana vůbec nebude jmenována.¹⁰¹

13.5.2 Faulhaberův návrh¹⁰²

18. ledna požádal státní sekretář Pacelli kardinála Faulhabera, aby přispěl svými úvahami k vytváření tohoto papežského pastýřského listu, a o dva dny později svou prosbu upřesnil tak, že Faulhaber má připravit skutečný návrh (příloha č. 4). I toto se dělo za přísného utajení a to až do takové míry, že se Faulhaber práci věnoval sám, dokonce se zřekl i sekretáře nebo stenografa. Herbert Immenkötter píše: „*pro tento úkol byl nejlépe připraven: po svém osobním setkání s Hitlerem před osmi týdny připravil vánoční pastýřský list a poté referát pro fuldskou biskupskou konferenci, kde pečlivě analyzoval a bez příkras komentoval vývoj v církvi v poslední době.*“¹⁰³ Faulhaber na svém návrhu pracoval od pondělí 18.1. večer do čtvrtka, kdy v 3:30 text podepsal. Tak mohl 21.ledna konečně Pacellimu předat svůj „*nedokonalý a jistě také neupotřebitelný návrh,*“¹⁰⁴ který

⁹⁹ Gerhard BESIER, *Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die faszination des Totalitären*, München 2004, s. 263

„Unser ganz besonderer Segen gilt allen unseren tapferen Kämpfern. Unsere Sache wird gewiss siegen. Unsere Sache ist in Händen Gottes.“ (překl. aut.)

¹⁰⁰ Josef BENÍČEK, *Mit brennender Sorge, Encyklika Pia XI. proti nacizmu ve světle vatikánských archivů*, in: <http://www.christnet.cz/magazin/mag.asp?clanek=2239>, vyhledáno 10.2. 2006

¹⁰¹ Konrád REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünwald Mainz 1987, s. 39

¹⁰² Georg DENZLER, Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 104 - 150

¹⁰³ Herbert IMMENKOTTER, *Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939*, In: Johannes HAMPEL (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939*, Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993. S. 191.

„Für diese Aufgabe schien er bestens gerüstet: seit einer persönlichen Zusammenkunft mit Hitler acht Wochen zuvor hatte er im Weihnachtshirtenbrief und dann in einem Referat für die Fuldaer Bischofskonferenz die kirchliche Entwicklung der jüngsten Zeit sorgfältig analysiert und ohne Beschönigung kommentiert.“ (překl.aut.)

¹⁰⁴ Peter GODMAN, *Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive*, München 2005, s. 210
„einen unvollkommenen und wohl auch ganz unbrauchbaren Entwurf“ (překl. aut.)

vytvořil takřka potají v nočních hodinách, společně s „*plnou mocí ke změnám, škrtům i k zahození.*“¹⁰⁵

13.5.2.1 Struktura návrhu

Kardinál Faulhaber mohl ve svém návrhu vycházet z dřívějších materiálů a to jak z vánočního pastýřského listu, tak i z referátu předneseného ve Fuldě na plenární konferenci. Návrh byl členěn na úvod a devět hlavních částí.

1) Čistá víra v Boha, 2) Čistá víra v Krista, 3) Čistá víra v Církev, 4) Čistá víra v primát, 5) Významový posun výkladu svatých slov a pojmů, 6) Mravouka a obyčeje, 7) uznání přirozeného práva, 8) Pro mládež, 9) Pro kněze a všechny věrné.

13.5.2.2 Obsah návrhu

Faulhaberův návrh začíná formulí „*S velkou starostí jsme sledovali vývoj církevně náboženského života v zemi, do níž přinesl radostnou zvěst o božím království svatý Bonifác*“¹⁰⁶ podobně jako začínal vánoční pastýřský list „*Wir beobachten mit Sorge...*“ a na půdorysu říšského konkordátu připomíná obtíže katolické církve. Encyklika jeho úvod přebírá a rozšiřuje: „*S palčivou starostí a se stoupajícím úžasem pozorujeme od delší doby utrpení Církve, vzrůstající útisk vyznavačů a vyznavaček, kteří ve smýšlení i v jednání zůstávají věrni — a to v zemi a v národě, jemuž kdysi přinesl sv. Bonifác světlo a radostné poselství o Kristu a o Říši Boží.*“¹⁰⁷ Také zdůraznil utrpení německých katolíků ve společenství s nemocí trpícím papežem.

V části první vymezuje Faulhaber čistou víru v Boha proti rozbředlosti starogermánské víry v osud, varuje před nadhodnocováním a zbožšťováním pozemských

¹⁰⁵ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünwald Mainz 1987, s. 42

„Blankovollmacht zu ändern, zu streichen, auch das Ganze beiseitzulegen.“ (překl.aut.)

¹⁰⁶ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe A : Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Mainz 1965. s. 404.

„Mit großer Sorge haben Wir die Entwicklung des kirchlich-religiösen Lebens in dem Lande beobachtet, dem der hl. Bonifatius die Frohbotschaft vom Reiche Gottes brachte.“ (překl.aut)

¹⁰⁷ Tamtéž

„Mit brennender Sorge und steigendem Befremden beobachten Wir seit geraumer Zeit den Leidensweg der Kirche, die wachsende Bedrängnis der ihr in Gesinnung und Tat treubleibender Bekenner und Bekennerinnen inmitten des Landes und des Volkes, dem St. Bonifatius einst die Licht- und Frohbotschaft von Christus und dem Reiche Gottes gebracht hat.“ (Překl. Dr. Bedřich Vašek)

hodnot rasy a státu, slova o národním bohu označuje za bludné učení. „*Jen pro povrchní duše je přijatelné bludné učení, které mluví o národním bohu...*“¹⁰⁸

Díl druhý za použití mnoha citátů z bible zdůrazňuje, že víra v Boha nemůže být bez víry v Krista. Pouhá víra v Boha nestačí. V Ježíši Kristu se ukázala plnost zjevení, ale i Starý zákon je částí zjevení. Právě tak by byl strašlivý osud, kdyby se na místo zjevení, které přišlo od Boha, prosazovalo „*tak zvané zjevení krve a rasy*“¹⁰⁹.

Ve třetí části se podtrhuje, že víra v Krista musí být podpořena vírou v Církev. Bez učitelského úřadu církve by se evangelium během času rozpadlo. Církev nemůže trpět, „*...aby někdo nepovoláný, kdo stojí vně církve, mohl s domyšlivou neomylností rozhodovat o náboženských otázkách, soudit církevní místa v církevních záležitostech a zavádět dnes ta a zítra jiná vylepšení.*“¹¹⁰

Část čtvrtá říká, že víra v církev musí být podpořena vírou v primát římského biskupa. Víra v Krista, v církev, v primát Petri má svou vnitřní souvislost, společně stojí a společně padá. Fauhlaber varuje před „*Přízrakem německé národní církve*“¹¹¹. Ježíš poslal své apoštoly do celého světa, ke všem národům, proto „*církev Kristova může být jen církví světovou, nikoli církví národní*“¹¹²

V páté části se obrací proti významovým posunům základních náboženských pojmů jako je zjevení, víra, nesmrtelnost, dědičný hřích, kříž, pokora a milost, jichž se hojně používá v národně rasistické rétorice a která se tak devalvují. „*Bdělým zrakem budou němečtí biskupové také sledovat, zda se základním náboženským pojmům nevykrádá jejich náboženský obsah a nejsou měněna profánním významem.*“¹¹³ Toto je nejpřímější střet

¹⁰⁸ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe A : Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Mainz 1965. S. 411

„Es ist eine nur für oberflächliche Geister annehmbare Irrlehre, wenn man von einem nationalen Gott spricht...“ (překl.aut.)

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 415

„so genannten Offenbarungen von Blut und Rasse“ (překl.aut.)

¹¹⁰ Dieter ALBRECHT, *Der Heilige Stuhl und das Dritte Reich*. In: Klaus GOTTO / Konrad REPGEN (Hg.), *Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus*. Reihe: Topos. Grünewald Mainz 1980. S. 43.

„...daß Unberufene und Außenstehende im Tone angemessener Unfehlbarkeit über religiöse Fragen entscheiden, über kirchliche Stellen in kirchlichen Angelegenheiten zu Gericht sitzen und an der Kirche heute diese und morgen jene vermeintliche Verbesserung vornehmen wollten“ (překl.aut.)

¹¹¹ Georg DENZLER/ Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 124

„...das Schreckgespenst einer deutschen Nationalkirche...“ (překl. aut.)

¹¹² Tamtéž

„Die Kirche Christi kann also nur eine Weltkirche, nicht eine Nationalkirche sein. (překl.aut.)

¹¹³ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe A : Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Mainz 1965. s. 423

s nacistickou ideologií a jejím protikřesťanským postojem, který v celém textu je. Faulhaber ostře odmítá na jedné straně užívání posvátných křesťanských pojmů v pseudonáboženském světovém názoru národních socialistů a na druhé straně se staví proti znevažování jiných křesťanských pojmů, jako je kříž či pokora, které němečtí hrdinové nepovažovali za čestné.

Díl šestý se zabývá obyčejí a mravním pořádkem, jež nemůže existovat odtržen od víry v Boha, která poukazuje na Desatero a která v těchto božích nařízeních spatřuje věčné směrnice objektivní mravouky.

Část sedmá se zabývá právem. Soudnictví, pozitivní právo nesmí být prosazováno na úkor práva přirozeného, neboť „Jestliže národy, které nemají zákon, samy od sebe činí to, co zákon žádá, pak jsou samy sobě zákonem, i když zákon nemají. Tím ukazují, že to, co zákon požaduje, mají napsáno ve svém srdci, jak dosvědčuje jejich svědomí, poněvadž jejich myšlenky je jednou obviňují, jednou hájí“ (Řím 2, 14-15). Premisa „právo je to, co národ potřebuje“, nemůže být zdrojem práva. „Z přirozeného práva má věřící člověk právo vyznávat svou víru. Zákony, které vyznávání víry potlačují, stojí v protikladu s přirozeným právem.“¹¹⁴ Z přirozeného práva se odvozuje právo na vyznání vlastní víry, právě tak jako právo rodičů na výchovu svých dětí, což je důležité především při obhajobě církevního školství.

Dle katolické nauky je stát společenství lidí zakotvený v přirozenosti lidí a nutně z ní vychází. V jednotlivém člověku je pak zakotveno Bohem zjevené a lidmi poznatelné přirozené právo. Proto je také státní autorita postavena na přirozeném právu. Úloha státu je zajistit, aby všichni občané státu, nejen jeden z nich či jedna privilegovaná třída, měli možnost vlastními silami dosáhnout pozemského štěstí. Obecné blaho směřuje k blahu jednoho každého člena společnosti. Přirozené právo zabraňuje státnímu násilí. O tuto přirozenoprávní katolickou představu podstaty státu se opírá Faulhaber stejně jako Pacelli velmi často, aby připomínali právo jednotlivce.

Části osmá a devátá jsou směřovány k těm věřícím, na něž církev zvláště bedlivě pohlíží, tedy mladým a kněžstvu. Zde jsou slova povzbuzení mladým v církvi, aby se nedali zastrašit a věrně slavili nedělní bohoslužby stejně jako povzbuzení kněžím a všem

„Ein wachsame Auge werden die deutschen Bischöfe auch dafür haben, wenn religiöse Grundbegriffe ihres religiösen Inhalts beraubt und mit einem profanen Sinn umgedeutet werden.“ (překl.aut)

¹¹⁴ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe A : Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Mainz 1965., s. 411

„Naturrechtlich hat der gläubige Mensch ein Recht, seinen Glauben zu bekennen. Gesetze, die das Bekenntnis des Glaubens unterdrücken, stehen also im Widerspruch mit einem Naturgesetz“ (překl. aut.)

věrným. Církev je představena jako symbol odporu, ale je v rukách Božích, tedy v dobrých rukách. Návrh je zakončen připomenutím utrpení nemocného papeže a apoštolským požehnáním.

13.5.2.3 Zhodnocení návrhu

Pozoruhodná je v tomto návrhu koncepčnost a jeho vnitřní jednotnost, která je zřetelná zejména ve čtyřech prvních částech. Často jsou k podpoření tvrzení užívány citáty z Bible, zejména v části o víře v Krista, aby bylo zjevné, že právě o Písmo se učitelský úřad církve opírá. Nápadné je také, že Faulhaber argumentuje čistě dogmaticky a pastoračně, aniž by jmenoval či vůbec polemizoval s národním socialismem. To je dáno pravděpodobně tím, že se jako představitel církve chtěl vyhnout nepotřebným výtkám ze strany státu. Přesto musela být jeho vyjádření pochopena jednoznačně jako kritika nacionálně socialistické ideologie, zejména pátá až sedmá část, kterou představuje jako neslučitelnou s katolickou vírou.

14 Konečný text encykliky¹¹⁵

(příloha č. 2, český překlad příloha č.3)

Autorem většiny textu, tak jak jej známe, byl bezesporu kardinál Pacelli. Použil většinu Faulhaberova návrhu jako základ, převzal jeho strukturu a členění, rozšířil jej na jedenáct částí, v nichž podrobněji pojednal o říšském konkordátu, a dosavadní devátý bod rozdělil na dva – „kněžím a řeholníkům“ a „věrným laikům“.

14.1 Srovnání s návrhem kardinála Faulhabera

Pouhých sedm týdnů trvalo státnímu sekretáři Eugenio Pacellimu, aby text upravil a předložil papeži (Původní německý text encykliky přikládáme jako přílohu č.2, český překlad jako přílohu č.3). Faulhaberův návrh značně rozšířil – závěrečný text má téměř dvojnásobný rozsah oproti původnímu návrhu - zpřesnil jej a zostřil, přičemž v textu upravil některé Faulhaberovy typické formulace, které se vyskytly již v dřívějších textech, pravděpodobně proto aby omezil možnost odhalit původce. Některé pasáže naopak zjemnil. Vůbec nepoužil Faulhaberovo srovnání trpícího papeže s trpícími věřícími v Německu ale doplnil text o formulace užívané v papežských dokumentech.

14.2 Podpis encykliky

Závěrečnou redakci provedl sám Pius XI. a podepsal text, kterému teprve na poslední chvíli přiřkl statut encykliky.¹¹⁶ Encykliku podepsal 10. března, ale datoval ji ke 14. březnu, na smrtnou neděli. Pozoruhodné na této encyklice je také to, že byla vydána nikoli latinsky, jak je u církevních dokumentů obvyklé, ale německy, což jistě dokazuje, jak naléhavou měl papež potřebu obrátit se k členům církve v Německu.

14.3 Obsah encykliky

Již v úvodu objasňuje zkušený diplomat Pacelli svou historicko právní argumentací vznik konkordátu. Uvádí, že iniciativa ke vzniku konkordátu vzešla roku 1933 od říšské

¹¹⁵ Georg DENZLER/ Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 104 - 150

¹¹⁶ Konrad REPGEN (Hg.), *Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern*, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünwald Mainz 1987, s. 41

vlády a už tehdy církev s Říší jednala „přes mnohé silné pochyby“¹¹⁷ jen z obavy nad situací katolíků v Německu.

Ostrými slovy pranýřoval nacistickou náboženskou politiku „*Jasně události posledních let zřetelně ukazují, kde je vina. Odhalují pletichy, které hned od počátku neznaly jiného cíle, než jenom boj až do zničení.*“¹¹⁸ Jde o „*Jde o zásadní nenávist ke Kristu a jeho církvi.*“¹¹⁹

Encyklika upozorňuje, že diplomatické pokusy vynutit si dodržování a respektování konkordátu by mohly být zveřejněny. Poukazuje tak na nedodržování mezinárodní smlouvy. Objasňuje ale také, že k tomuto závažnému kroku vydání encykliky se přistupuje až nyní, když už je zcela zřejmé, že konkordát pro Říší nic neznamená, a když už byly vyčerpány všechny ostatní diplomatické možnosti.

Vlastní účel spisu ale nemá být diplomatický, má to být „*slovo pravdy a duševní posily*“¹²⁰ papeže biskupům a jejich prostřednictvím katolickým věřícím v Německu.

Pacelli, respektive Pius XI., dává důraz na Ježíšovo židovství a důrazně připomíná, že knihy Starého zákona jsou nedílnou součástí zjevení. Odsuzuje kult Vůdce a brání církev proti propagandistickým štvanicím, jichž se v souvislosti se zinscenovanými hospodářskými a mravnostními procesy s katolickými duchovními, církvi dostalo. Usilovně varuje před potlačováním katolického školství a varuje před vystupováním z církve.

Kritizuje právní užitečnost a mravní hodnotu nacistického státu . „*Nikdy není něco užitečné, není-li to současně mravně dobré. A je to mravně dobré nikoli proto, že je to užitečné, nýbrž je to také užitečné, poněvadž je to mravně dobré*“¹²¹. Člověk jako osobnost má Bohem daná práva, která mu společností nesmějí být odepřena. Skutečné obecné blaho tkví v rovnováze mezi osobním právem a sociální vazbou.

¹¹⁷Georg DENZLER/ Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 106 „trotz mancher schwerer Bedenken“ (překl.aut)

¹¹⁸ Tamtéž

„Der Anschauungsunterricht der vergangenen Jahre klärt die Verantwortlichkeiten. Er enthüllt Machenschaften, die von Anfang an kein anderes Ziel kannten als den Vernichtungskampf.“ (překl. Dr. B.Vašek)

¹¹⁹ Tamtéž s. 107

"grundsätzliche Feindschaft gegen Christus und seine Kirche." (překl. Dr. B.Vašek)

¹²⁰ Tamtéž, s. 110

„ein Wort der Wahrheit und der seelischen Stärkung“ (překl. Dr. B.Vašek)

¹²¹ Tamtéž, s. 134

"Nie ist etwas nützlich, wenn es nicht gleichzeitig sittlich gut ist. Und nicht weil nützlich, ist es sittlich gut, sondern weil sittlich gut, ist es auch nützlich" (Cicero, *De officiis* 3, 30) (překl. Dr. B.Vašek)

Encyklika se také vyjadřuje k vnitřnímu protikladu mezi Hitlerjugend a církevními mládežnickými spolky. Mimo to protestuje proti stále tvrdším opatřením státu vůči vnitřním odpůrcům, která počínají drobnou ekonomickou diskriminací a končí koncentračními tábory.

V konci si Pius XI. přeje „*znova zjednati pravý mír mezi Církví a státem v Německu*,“¹²² vysvětluje ale také, že vina za nastalou situaci neleží na církvi nýbrž na říšské vládě, a zdůrazňuje stálou připravenost církve k jednání.

14.4 Charakter a význam encykliky

Celkem byl charakter této encykliky pro všechny změny a politické dodatky méně pastorační, ale o to zásadnější a ostřejší v odsouzení národně socialistické teorie a praxe. Důležité také bylo, že slovo papeže bylo klasifikováno jako encyklika, nikoli jako pastýřský list, jak bylo původně plánováno. Tím se papežský text stal důležitým nejen pro Německo, ale i pro světový episkopát a tím nabyl mezinárodního významu.

Encyklika o situaci církve v Německu byla součástí plánu Pia XI., který chtěl odsoudit všechny moderní totalitní doktríny, které popíraly Boha a chtěly zničit křesťanskou víru, či odstranit nebo omezit vliv církve na společnost.

Tak 14. března 1937 schválil encykliku *Mit brennender Sorge*, již 19. března následovala encyklika *Divini Redemptoris*,¹²³ ve které odsoudil ateistický komunismus, a 29. března následovala encyklika *Firmissimam constantiam*,¹²⁴ v níž připomínal úkoly státem pronásledovaných katolických laiků v Mexiku.

Komentář, který tehdy napsala *La Civiltà Cattolica* o encyklice *Mit brennender Sorge*, vycházel z toho, že souběžné vydání těchto encyklik je záměrné, a vysvětloval myšlenky Svatého Otce takto: „Ateistický materialismus rudé internacionály a novopohanství hnědého nacismu dnes úzce spolupracují na systematickém ničení křesťanské a evropské kultury tím, že ve svých stoupencích živí a rozdmýchávají nesmiřitelnou nenávisť proti církvi“.¹²⁵

¹²² Georg DENZLER/ Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 149 "Wiederherstellung eines wahren Friedens zwischen Kirche und Staat in Deutschland" (překl. Dr. B.Vašek)

¹²³ Gerhard BESIÉ, *Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die faszination des Totalitären*, München 2004, s. 265

¹²⁴ Tamtéž

¹²⁵ Josef BENÍČEK, *Mit brennender Sorge, Encyklika Pia XI. proti nacizmu ve světle vatikánských archivů*, in: <http://www.christnet.cz/magazin/mag.asp?clanek=2239>

Encykliku, která vyvolala tak bouřlivý ohlas, lze připsat, alespoň co do obsahu, kardinálu státnímu sekretáři Eugenio Pacellimu. Jeho angažovanost při jejím vytváření byla zřejmě neobvyklá.

15 Čtení encykliky v Německu

Encyklika vydaná Piem XI. 14.3. 1937 musela být v Německu tajně rozdělena do církevních společenství, neboť byla oprávněná obava z jejího zabavení.

Apoštolský nuncius v Berlíně, mons. Cesare Orsenigo¹²⁶, ji dostal 10. března zvláštním kurýrem přímo od kardinála Pacelliho. Zásilka byla doprovozena listem, který přesně určoval, jak s ní naložit. Orsenigo byl informován o okolnostech vzniku encykliky vzhledem k nedobré situaci církve v Německu.

Nuncius měl proto tiskoviny rozdělit německým biskupům tak, aby nevyšlo najevo o jaký materiál se jedná.¹²⁷ Užil proto z důvodů bezpečnosti rovněž kurýrů aby ji dále předal jednotlivým biskupstvím. Každá diecéze pak byla sama zodpovědná za rozmnožení a rozšíření materiálu.

V některých diecézích obdrželi opis encykliky po jednom exempláři jen duchovní, v Münsteru, Mnichově a Špýru byla tištěna v mnoha nakladatelstvích a tiskárnách ve vysokém nákladu. Celkem lze, přirozeně odhadem, neboť z důvodů utajení se o množství exemplářů nevedla dokumentace, mluvit o efektivním rozšíření 300 až 350 tisíc kusů encykliky.¹²⁸

Veřejné předčítání encykliky se uskutečnilo na květnou neděli, 21. března 1937 v takřka všech katolických společenstvích v Německu a to částečně při mši svaté a částečně při mimořádných odpoledních a večerních pobožnostech. Proběhlo relativně nerušeně a

¹²⁶ Více in: Dieter ALBRECHT, *Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. III: Der Notenwechsel und die Demarchen des Nuntius Orsenigo 1933-1945*. Mainz 1980

¹²⁷ Giovanni SALE SJ, *La enciclica conto il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 117 (překlad P. Josef Kolářek SJ in:

<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=1597&PHPSESSID=be3ba5f3963b312680650fb18c316025>) „Con questo corriere V. E. Rev.ma riceverà un plico per ognuno dei rev. Ordinari della Germania contenente alcune copie dell'enciclica che il Santo Padre, in seguito all'unanime e vivo desiderio dei tre Em.mi cardinali e dei due Ecc.mi vescovi venuti a Roma nel gennaio scorso, si è degnato di indirizzare loro intorno alle condizioni della Chiesa cattolica in codesta nazione. Nella lettera di accompagnamento si invitano i suddetti Ordinari a portare detta enciclica a conoscenza dei fedeli il più possibile contemporaneamente. Per venerato incarico dell'Augusto Pontefice prego di far giungere i plichi per via sicura e colle maggiori possibili sollecitudini ai loro Em.mi Destinatari e di comunicarmi telegraficamente il giorno della pubblicazione“

„Tímto kurýrem V. Excelence dostane obálku pro každého z Důstojných Ordinářů Německa, obsahující několik kopií encykliky, kterou Svátý Otec, na základě jednomyslné a živé touhy tří Em. kardinálů a dvou Exc. biskupů, kteří přijeli do Říma v lednu, ráčil jim adresovat ohledně podmínek, v jakých žije katolická církev v onom národě. V doprovodném listu se zmínění ordináři vybízejí, aby seznámili věřící se zmíněnou encyklikou, pokud možná zároveň (v jeden den). Ze ctihodného pověření velekněze prosím, abyste doručil Nejd. adresátům obálky bezpečnou cestou a s všemožnou opatrností a abyste mi telegraficky sdělil den zveřejnění“

¹²⁸ Herbert IMMENKOTTER, *Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939*. In: Johannes HAMPEL (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939*. Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993. s. 192.

mělo mezi věřícími dle očekávání velký ohlas. Rovněž klérus byl vděčný za otevřené a jasné papežovo slovo. Orsenigo telegrafoval Pacellimu – „*Pokud je mi dosud známo encyklika o situaci v Německu byla dnes dopoledne klidně čtena v berlínské diecézi. Myslím si, že tomu tak bylo i v jiných diecézích.*“¹²⁹

¹²⁹ Giovanni SALE SJ, *La enciclica contro il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 117
„Per quanto mi consta finora enciclica sulla situazione in Germania fu letta tranquillamente stamane in diocesi di Berlino. Ritengo così sia avvenuto anche nelle altre diocesi“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

16 Následky

Čtení encykliky bylo pro nacistickou vládu velkým překvapením. Jednak vznikala tajně, takže nebyly žádné známky, že by se tak otevřené slovo papeže připravovalo, a za druhé dva dny předtím byla předčítána encyklika proti komunismu. Nacisté předpokládali, podobně jako uvažoval sám Hitler v listopadu 1936 po diskusi s kardinálem Faulhaberem, že se církev omezí na kritiku komunismu, respektive bolševismu, což by mohla využít nacistická propaganda. Tím více encyklika šokovala nacistické mocné, že svým načasováním i formou položila mezi bolševismus a nacionální socialismus rovnítko. Reakce na sebe přirozeně nedala dlouho čekat.

16.1 Reakce nacistického státu

Gestapo celý záměr odhalilo až v sobotu odpoledne, kdy ji informoval dělník jedné mnichovské tiskárny. Zde bylo zabaveno přes 4000 výtisků. V tomto okamžiku však nebylo možné celou věc zastavit, pokud se nacisté nechtěli s církví utkat otevřeně. Takový střet by se však mohl obrátit ve prospěch církve, což bylo pro nacisty nepřijatelné. Kromě toho by represe proti katolické církvi uvedla do trapné situace spojence Říše, především Itálii, která s ostrou protináboženskou a proticírkevní politikou nesouhlasila, a rovněž tak Španělsko, které potřebovalo podporu katolíků v boji proti komunistům.

Ještě týž večer však informoval Reinhard Heydrich, zástupce velitele gestapa, Hitlera, Goebbelse, Göringa, Himmlera a Kerrla o připravovaném čtení encykliky a současně instruoval policii, aby přísně postihovala její rozšiřování mimo církevní prostory a všechny exempláře, které objeví u osob nikoli duchovních, aby zabavila. V noci pak byla po celé Říši rozeslána Heydrichova depeše¹³⁰ určená policejním stanicím, která nařizovala, jaký

¹³⁰ Herbert IMMENKOTTER, *Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939*. In: Johannes HAMPEL (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939*. Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993 s. 193.

„Heydrich an alle Stapoleit- und Stapostellen, 21.03.1937 um 00.30 Uhr. Der Wortlaut des morgen allgemein zur Verlesung kommenden Rundschreibens des Papstes ist dank ausgezeichneter Arbeit einer SD-Dienststelle sowie 2 Gestapo-stellen bereits bekannt. Es enthält hochverräterische Angriffe gegen den national-sozialistischen Staat. Ich ersuche, alle katholischen Kirchen auf die Vorlesung hin zu überwachen. Soweit die Kundgebung bereits im Druck erschienen ist, sind alle außerhalb der Kirchen und Pfarrhöfe greifbaren Exemplare zu beschlagnahmen. Soweit Personen außerhalb der Kirchen und Pfarrhöfe Druckschriften verteilen und es sich nicht um Geistliche handelt, sind diese sofort zu verhaften. Ihre Entfernung aus der Partei, ihren Gliederungen und angeschlossenen Verbänden, wie DAF, ferner Handwerkskammern und dergleichen ist sofort zu veranlassen. Sie sind sofort zur strafrechtlichen Aburteilung vor Gericht zu überstellen...“

Heydrich pro všechny Stapoleit- und Stapostellen, 21.03.1937 v 00.30 hodin. Znění papežova dopisu, který se bude zítra veřejně předčítat, bylo včas zjištěno díky skvělé práci SD – služebny, stejně jako dvou služeben Gestapo. Obsahuje velezrádné útoky proti národně socialistickému státu. Požadují, aby byly všechny katolické kostely, kde se bude předčítat, střeženy. Pokud by tento manifest byl v tištěné podobě, budou všechny exempláře mimo území kostelů a far zabaveny. Pokud by byly tyto tisky rozšiřovány mimo kostely a

postoj mají policejní složky zaujmout a jak postupovat při likvidaci tohoto nenadálého nebezpečí. Encykliku depeše označuje jako velezrádný materiál, jehož rozšiřovatelé musí být potrestáni s maximální přísností. Její text v tištěné podobě měl být zabavován a osoby, u nichž bude objeven, neprodleně zatčeny a postaveny před soud. Do jisté míry zde však byla respektována autonomie církve, neboť policejní složky nesměly zasahovat v církevních prostorách a nesměly ani postupovat přímo proti duchovním osobám, aby to nevyvolalo nežádoucí reakci obyvatel. Je jistě otázka, do jaké míry šlo o snahu neporušit ustanovení konkordátu, či do jaké míry šlo o taktický manévr, který měl zastříť přímý boj proti církvi. Postih duchovních pak probíhal skrytější formou.

Nacistický režim se pokoušel encykliku umlčet podobným způsobem jako vánoční pastýřský list kardinála Faulhabera: viníci, ti kteří ji rozšiřovali, měli být odhaleni a potrestáni. Mimo jiné to znamenalo omezení možnosti dále rozšiřovat již vytištěné exempláře. Samotné laické účastníky distribuce encykliky však bylo jen velmi obtížné nalézt, proto se msta nacistické moci obrátila proti tiskárnám, které se na výrobě podílely. Již na bílou sobotu bylo dvanáct tiskáren, kde se encyklika tiskla, vyvlastněno a zabaveno. Vlastníci tiskáren a jejich spolupracovníci byli tvrdě sankcionováni. Biskupové proti tomu velmi ostře, nicméně bezúspěšně vystoupili. Například 3. dubna 1937 svým dopisem Dr. Valentinu Mayerovi v tiskárně Höfling-München, převzal zodpovědnost za tisk encykliky kardinál Faulhaber.¹³¹ V oficiálním prohlášení na sebe bere morální i trestně právní

fary jinými osobami než duchovními, budou tyto osoby neprodleně zatčeny. Jejich členství ve straně, organizacích a svazech, jako DAF (Deutsche Arbeitsfront), svobodných cechách a podobně bude okamžitě ukončeno. Budou neprodleně trestně stíháni a postaveni před soud. (překl. aut.)

¹³¹ Walter HOFER (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945*. Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt a. M. 1989. S. 155

„Für die strafrechtlichen Verhandlungen über das päpstliche Rundschreiben vom 14. März 1937 (Lage der katholischen Kirche im Deutschen Reich) erkläre ich, daß der Auftrag zur Drucklegung und zur Verlesung des Rundschreibens in den Kirchen meiner Erzdiözese von mir gegeben wurde und das Begleitschreiben an die Seelsorgstellen, das über die Verlesung nähere Anweisungen erteilte, mit meinem vollen Namen gezeichnet ist. Damit habe ich die moralische Verantwortung übernommen, wenn das Rundschreiben wirklich strafrechtliche Nachspiele haben sollte. In dem Maße, in dem ich die Verantwortung übernehme, will ich den Drucker entlasten, der in gutem Glauben einen Druckauftrag ausführen konnte, weil er keine polizeiliche Zensurstelle bildet, und der von der Minute ab, in der ihm das Verbot der Geheimen Staatspolizei bekannt wurde, kein einziges Stück mehr druckte. Ebenso will ich die braven Arbeiter entlasten, die sich in keiner Weise bewußt waren, etwas Unrechtes zu tun und deshalb nach gesundem Rechtsempfinden nicht gestraft werden können. Ich ermächtige Sie, sehr geehrter Herr Doktor, von dieser Erklärung jeden Ihnen gut scheinenden Gebrauch zu machen.

München, 3. April 1937, gez. Kardinal Faulhaber, Erzbischof von München"

„K trestněprávnímu řízení o papežské encyklice z 14. března 1937 (Postavení katolické církve v Německé říši) prohlašuji, že úkol vytisknout a předčítat encykliku v kostelech mé diecéze jsem dal já a doprovodný dopis duchovním, který obsahoval podrobné pokyny k předčítání, je podepsán mým plným jménem. Tím jsem převzal morální zodpovědnost, pokud by předčítání encykliky skutečně mělo mít trestněprávní dohru. Do té míry, do jaké jsem převzal zodpovědnost, chci zprostit obžaloby tiskaře, který v dobré víře převzal zadání tisku, jenž nebyl policejním censurním úřadem nijak označen, a který od té minuty, kdy se seznámil se zákazem tajné státní policie, nevytiskl jediný další kus. Právě tak chci zbavit obžaloby poctivé dělníky, kteří si v žádném případě nebyli vědomi jakéhokoli protiprávního jednání a proto nemohou být podle zdravého

zodpovědnost za spáchaný „přestupek“. Tiskař převzal text v dobré víře, neboť tento nebyl censurním úřadem zakázán. Od okamžiku zákazu jeho tisku pak dále na zakázce tiskárna nepracovala. Michael kardinál von Faulhaber na sebe bere ve svém prohlášení zodpovědnost i za jednotlivé dělníky, kteří na zakázce pracovali a zřejmě byli také trestně stíháni.

Toto prohlášení nicméně tiskárně nepomohlo, nebylo vzato v potaz, tiskárna byla uzavřena a, jak vyplývá z dalších materiálů, dokonce byl postižen i samotný tiskař osobně¹³²

Proti encyklice se velmi rychle, již 23. března, vyslovily kromě policejních složek i státní instituce, tedy k tomu příslušné a zodpovědné Kerrlovo ministerstvo pro církevní záležitosti.¹³³ Encykliku označuje za hrubé porušení ustanovení konkordátu ze strany církve a jejích představitelů. Za nepřátelské považuje zejména podkopávání autority státu a říšské vlády tím, že jsou oslovováni katoličtí občané Německa a je tak ohrožen vnitřní klid národního společenství. Ministerstvo se odvolalo na článek 16. konkordátu¹³⁴ a rozšiřování encykliky zakázalo.

právního pocitu postihování. Zmocňuji Vás, vážený pane doktore, použít toto prohlášení jakýmkoli způsobem, který Vám bude připadat vhodný.

Mnichov, 3. duben 1937, podepsán kardinál Faulhaber, arcibiskup mnichovský“. (překl.aut.)

¹³² Tamtéž, s. 155 - 156

¹³³ Walter HOFER (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945.* Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt a. M. 1989. S. 153

„Das päpstliche Rundschreiben an Erzbischöfe und Bischöfe Deutschlands vom 14. März stellt schwere Verletzung der im Reichskonkordat festgestellten Vereinbarungen dar. Es steht im krassen Widerspruch mit dem Geist des Konkordats und seinen ausdrücklichen Bestimmungen. Das Rundschreiben enthält schwere Angriffe auf das Wohl und Interesse des deutschen Staatswesens. Es versucht, die Autorität der Reichsregierung herabzusetzen, das Wohl des deutschen Staatswesens nach außen zu schädigen und vor allen Dingen durch den unmittelbaren Appell des Vertragspartners der Reichsregierung an die katholischen Staatsbürger den inneren Frieden der Volksgemeinschaft zu gefährden. Für derartiges feindseliges Verhalten bietet das Reichskonkordat keine Freistatt. Es wird weder durch seinen Geist noch durch die ausdrücklichen Bestimmungen gedeckt. Daher werden den Bischöfen und sonstigen Ordinarien unter Berufung auf Artikel 16 des Reichskonkordates Druck, Vervielfältigung und Vertreibung Rundschreibens in jeder Form verboten.“

Papežský dopis německým arcibiskupům a biskupům ze 14. března závažně porušuje dohody sjednané Říským konkordátem. Je v hrubém rozporu jak s duchem konkordátu, tak s jeho výslovnými ustanoveními. Encyklika obsahuje ostré útoky proti blahu a zájmům německého státu. Pokouší se podkopat autoritu říšské vlády, poškozovat dobré jméno německého státu vůči zahraničí, a především bezprostředním apelem smluvního partnera říšské vlády na katolické občany ohrožuje vnitřní klid národního společenství.

Pro takové nepřátelské jednání neposkytuje konkordát prostor. To je zajištěno nejen jeho duchem, ale i výslovnými ustanoveními. Proto bude biskupům a ostatním ordinářům na základě článku 16. říšského konkordátu tisk, rozmnožování a rozšiřování encykliky v každé formě zakázáno. (překl. aut.)

¹³⁴ Článek 16. říšského konkordátu

Bevor die Bischöfe von ihrer Diözese Besitz ergreifen, leisten sie in die Hand des Reichsstatthalters in dem zuständigen Lande bzw. des Reichspräsidenten einen Treueid nach folgender Formel:

»Vor Gott und auf die heiligen Evangelien schwöre und verspreche ich, so wie es einem Bischof geziemt, dem Deutschen Reich und dem Lande... Treue. Ich schwöre und verspreche, die verfassungsmäßig gebildete Regierung zu achten und vorn meinem Klerus achten zu lassen. In der pflichtmäßigen Sorge um das Wohl und das Interesse des deutschen Staatswesens werde ich in Ausübung des mir übertragenen geistlichen Amtes jeden Schaden zu verhüten trachten, der es bedrohen könnte.«

27. března byla gestapem vydána oficiální dispozice, jak s encyklikou a osobami, které ji rozšiřovaly, nakládat.¹³⁵ Ve čtyřech bodech je popsán postup proti tomuto „velezrádnému“ materiálu. Všechny tištěné exempláře měly být zabaveny, laikové, kteří encykliku rozšiřovali měli být zatčeni, církevní oběžníky, které ji otiskly, měly být zakázány a tiskárny, které ji tiskly, uzavřeny.

O těchto konkrétních opatřeních, které provedla nacistická vláda proti dalšímu šíření encykliky v Říši, informoval mons. Orsenigo v hlášení zaslaném do Vatikánu 1. dubna 1937.¹³⁶ Zdůraznil zejména, že s papežským dokumentem se seznámili nejen katolíci. Text

¹³⁵ Walter HOFER (Hg.), *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945.*, Fischer Taschenbuchverlag, Frankfurt a. M. 1989. s. 154.

„Betreff: Päpstliches Rundschreiben über die Lage der Katholischen Kirche im Deutschen Reich.

Papst Pius XI. hat an die Erzbischöfe Deutschlands ein Rundschreiben über die Lage der katholischen Kirche im Deutschen Reich erlassen, das bereits am 21. März 1937 von den Kanzeln der Kirche verlesen wurde und in der Zwischenzeit auch im Druck erschienen ist. Da das Rundschreiben hochverräterische Angriffe gegen den nationalsozialistischen Staat enthält, wird folgendes angeordnet:

1. Sämtliche außerhalb der Kirchen und Pfarrhöfe greifbaren Exemplare des Rundschreibens sind zu beschlagnahmen. Auch die im Besitz von Privatpersonen vorgefundenen Einzelstücke sind einzuziehen. Druckschriften, die sich in Händen von Geistlichen befinden, werden von dieser Maßnahme nicht berührt.

2. Sämtliche Personen, die sich mit der Verteilung der Schriften außerhalb der Kirchen und Pfarrhäuser befassen, sind, soweit es sich nicht um Geistliche handelt, sofort festzunehmen und umgehend dem Gericht zur strafrechtlichen Aburteilung zu überstellen. Ihre Entfernung aus der Partei, ihren Gliederungen und angeschlossenen Verbänden, wie DAF, ferner Handwerkskammer und dergleichen, ist sofort zu veranlassen.

3. Kirchenblätter und kirchliche Amtsblätter, die das Rundschreiben abgedruckt haben, sind zu beschlagnahmen und auf die Dauer von drei Monaten zu verbieten.

4. Druckereien und Verlage, in denen das Rundschreiben hergestellt, bzw. verlegt wurde, sind sofort zu schließen. Die verantwortlichen Personen (Verleger, Drucker, Schriftleiter) sind unverzüglich hierher zu melden, damit von hier aus weitere Maßnahmen gegen sie ergriffen werden können. I.V. gez. Dr. Stepp"

Věc: Papežská encyklika o postavení katolické církve v Německé Říši.

Papež Pius XI. zaslal německým arcibiskupům dopis o situaci katolické církve v Německé říši, který se již 21. března 1937 v kostelech předčítal z kazatelen a v mezičase byl také vytištěn. Protože encyklika obsahuje velezrádné útoky proti národně socialistickému státu, nařizuje se následující:

1. všechny exempláře encykliky zjištěné mimo kostely a fary budou zabaveny. To se týká i jednotlivých kusů v držení soukromých osob. Tisky, které jsou v držení duchovních, nejsou do tohoto opatření zahrnuty.

2. Všechny osoby, které se zabývaly rozšiřováním spisu mimo kostely a fary, budou, s výjimkou duchovních, okamžitě zatčeny a neprodleně postaveny před soud k trestnímu stíhání. Jejich členství ve straně, organizacích a svazech, jako DAF (Deutsche Arbeitsfront), svobodných cechách a podobně bude okamžitě ukončeno.

3. Církevní listy a církevní úřední oběžníky, které encykliku otiskly, budou zabaveny a na dobu tří měsíců zakázány.

4. Tiskárny a nakladatelství, v nichž se encyklika tiskla, případně vydávala, budou okamžitě uzavřeny. Zodpovědné osoby (nakladatelé, tiskaři, redaktori) budou okamžitě ohlášeni, aby proti nim mohla být učiněna další opatření. Podepsán v zastoupení Dr. Stepp (překl.aut.)

¹³⁶ Giovanni SALE SJ, *La enciclica contro il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 118

„La diffusione tra il popolo dell'enciclica pontificia tentata dopo la lettura in quasi tutte le diocesi della Germania e in quaicuna con splendido successo (nella diocesi eli *Warmia* ne furono distribuite 30 mila copie e in quella di *Miinster* 120 mila) ha portato il documento pontificio a conoscenza di tutto il popolo e non solo di quello cattolico. Questa cognizione calma e ponderata del pensiero papale era un vivo bisogno dopo la lettura avvenuta nelle chiese: essa ha servito a fissare negli animi non solo le verità ma anche le argomentazioni, creando una decisa convinzione, tanto più necessaria, quanto più sono ostili, violenti e falsi gli argomenti degli avversari. La polizia pare abbia l'ordine di reagire con ogni mezzo contro tutti coloro che direttamente o indirettamente, coscientemente o inconsapevolmente, possono aver collaborato a questa diffusione, motivando tale rappresaglia con argomenti che possono legittimare presso la legge germanica anche un'azione giudiziaria: la polizia ha dichiarato l'enciclica un atto di alto tradimento contro lo Stato. Le applicazioni pratiche di questa rappresaglia furono: 1. sequestro delle copie dell'enciclica ancora disponibili nelle Curie, con divieto ai

byl přijímán s velkým zájmem, v některých diecézích se rozdaly dokonce desítky tisíc exemplářů. Jednoznačné slovo nejvyššího pastýře bylo pro laiky i klérus důležité nejen jako samotný postoj, ale také jeho zdůvodnění. Tuto argumentaci považoval Orsenigo za důležitou právě tvář v tvář lživé demagogii protivníka. Shrnuje nepřátelský postoj státu a zmiňuje i konkrétní represivní kroky, které nacisté podnikli.

Nuncius pochopitelně proti takovým neoprávněným zákrokům protestoval, neboť biskupové žádný zákon, dokonce ani článek konkordátu neporušili. Přesto se od této chvíle vztahy mezi Svatým stolcem a Říší radikálně zhoršily. Znovu se rozběhly procesy proti duchovním, které byly na krátký čas omezeny kvůli olympiádě, vláda zaujala velmi nevstřícný postoj k církevnímu školství a sdružování katolické mládeže.

Nuncius referoval do Říma: *„Hovoří se o tom, že opět začnou procesy (proti kléru). To všechno ale, jakkoliv násilné a materiálně katastrofální, nijak nemění barvu reakce, a jen ji podtrhuje, neboť odhaluje nedostatek vážných důvodů a ducha pohrdání vládních představitelů, když byly odhaleny lstivé záměry ničící konkordátní práva; všichni cítí, že pod záminkou jakéhosi politického katolicismu se naopak provádí skutečná protináboženská politika.“*¹³⁷

16.2 Výměna protestních nót

Státní sekretariát obdržel již 12. dubna protestní nótu německého vyslance u Svatého stolce, barona D. von Bergena, která se vyslovuje proti papežské encyklice, přímo jí kategoricky odmítá. *„Říšská vláda se s velkým překvapením seznámila s encyklikou Jeho*

vescovi di distribuirne altre; questo avvenne in tutte le Diocesi; 2. chiusura a tempo indeterminato di tutte le tipografie che stamparono l'enciclica [...]; i rispettivi operai sono nel lastrico; 3. sequestro dei bollettini ufficiali diocesani, che contenevano l'enciclica, con sospensione di tre mesi dei bollettini stessi.“

Rozšíření papežské encykliky, po jejím čtení v téměř všech diecézích Německa a v některých s náramným úspěchem (v diecézi Warmia bylo rozdáno 30.000 výtisků a v Münsterské diecézi 120.000), umožnilo všemu lidu seznámit se s papežským dokumentem - a nejen katolickému lidu! Toto klidné a uvážené poznání papežského smýšlení bylo živou potřebou po čtení, k němuž došlo v kostelích: posloužilo k tomu, že vrylo do duší nejen pravdy, nýbrž také zdůvodnění a tak vytvářelo rozhodné přesvědčení, které je tím potřebnější, čím nepřátelštější, násilnější a lživější jsou argumenty protivníků. Zdá se, že policie má rozkaz reagovat všemi prostředky vůči těm, kdo přímo nebo nepřímo, vědomě nebo nevědomě mohli spolupracovat na tomto rozšíření a zdůvodňuje tuto represálii důvody, které mohou podle německého zákona oprávnit trestní stíhání: policie prohlásila encykliku za akt velezrady proti státu. V rámci této represálie docházelo k těmto zákrokům: 1. zabavení výtisků encykliky, které byly ještě k dispozici na kuriích se zákazem biskupům rozšiřovat další; jak k tomu došlo ve všech diecézích; 2. uzavření na neurčitou dobu všech tiskáren, které tiskly encykliku... a příslušní dělníci jsou na dlužbě. 3. Zabavení úředních diecézních věstníků, které obsahovaly encykliku a jejich zastavení na tři měsíce (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹³⁷ Giovanni SALE SJ, *La enciclica contro il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 118

„Corre anche voce che saranno ripresi i processi [contro il clero]. Tutto questo però, per quanto violento e nefasto materialmente, non serve a cambiare il colore della reazione, anzi la sottolinea in quanto rivela la penuria di argomenti seri e lo spirito di dispetto dell'autorità, ora che fu svelata nelle sue subdole tendenze demolitrici dei diritti concordatali; tutti sentono che con il pretesto di un supposto cattolicesimo politico, si faccia invece una reale politica antireligiosa“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

*Svatosti o situaci katolické církve v Německu s datem 14. března. Je povinna projevit své nejrozhodnější odsouzení způsobu, jakým postupoval Svatý stolec; a to táž vláda odmítá naprosto kategoricky.*¹³⁸

To, že je encyklika adresovaná všem ordinářům Německa, tady nejen biskupům, považuje německá vláda za politický akt, který se snaží vyburcovat nepřátele Říše k aktivitě. Encykliku považuje za negaci encykliky proti komunismu a zcela v duchu nacistické propagandy mluví o těžké ráně nebezpečí světového bolševismu. „*Přivítali ji s radostí a dostali nový podnět pro svůj politický boj proti Třetí říši. Z tohoto hlediska zmíněná encyklika zničila zvláštním způsobem jinou papežskou encykliku, nedávno vydanou proti komunismu, a tak zasadila těžkou ránu oné obranné frontě proti světovému nebezpečí bolševismu, který je tak důležitým cílem pro katolickou církev*“¹³⁹

Nóta rovněž encykliku označuje za porušení konkordátu. Odsuzuje utajení jak vydání tak rozšíření encykliky s tím, že si zřejmě církevní představitelé uvědomovali nezákonnost svého postupu. Vybízí pak církev, aby vzala na vědomí změny, k nimž v Německu došlo tím, že vládu převzali národní socialisté, neboť „*právě to musí říšská vláda absolutně vyžadovat pro přátelské vztahy předpokládané konkordátem.*“¹⁴⁰ Vyslanec von Bergen pak apeloval na církevní představitele, v jejichž rukou je, jaké budou nadále vztahy Církve a Říše.

Odpovědí byla nota státního sekretáře Svatého stolce, kardinála Pacelliho.¹⁴¹ Jednu po druhé rozebírá výtky německého vyslance a předkládá názor papeže. Tento dokument je jedním z nejotevřenějších vystoupení Svatého stolce proti nacismu v zájmu zachování práv církve.

Církev, píše se v nótě, „*se nedala vést ani ovlivňovat nepřátelskými názory proti německému národu. Svatý stolec kvůli své důstojnosti a také kvůli pravdě musí odmítnout*

¹³⁸ Giovanni Sale SJ, La enciclica contro il nazismo, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 118

„Il governo del Reich ha preso conoscenza con la più grande sorpresa dell'enciclica di Sua Santità sulla situazione della Chiesa cattolica in Germania in data 14 marzo scorso. Esso si vede obbligato di manifestare la sua più decisa condanna per questo modo di procedere della Santa Sede, che il medesimo Governo respinge nella maniera più categorica.“ (překl. P. Josef Koláček SJ)

¹³⁹ Tamtéž

„lo hanno salutato con gioia e hanno ricevuto una nuova spinta nella loro lotta politica contro il Terzo Reich. Da questo punto di vista l'enciclica in questione ha distrutto in modo particolare l'effetto dell'altra enciclica pontificia, emanata recentemente contro il comunismo, inferendo così un grave colpo a quel fronte difensivo contro il pericolo mondiale del bolscevismo, che costituisce precisamente uno scopo tanto importante per la Chiesa cattolica“ (překl. P. Josef Koláček SJ)

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 120

„mentre quest'ultima dev'essere assolutamente richiesta dal Governo del Reich come la prima premessa per quelle relazioni amichevoli presupposte dal Concordato“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁴¹ Celý text in: Georg DENZLER, Volker FABRICIUS, *Die Kirchen im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984, s. 150 - 161

takové výklady. ¹⁴² Cílem vydání a rozšíření encykliky v Německu bylo *odstranit škody a překonat nepokoje, které v současném Německu vznikají činností ideologických sil, proudů a skupin, které mají za deklarovaný nebo skutečný cíl zotročení církve a zničení křesťanské víry.* ¹⁴³

Tradiční propagandistické téma bolševismu jako společného nepřítelů církve a nacismu nůta uvádí do správných souvislostí. *„Fakt, že se podobné omyly (doktrinální) nacházejí také v řadách obranných front, které ukazují všeobecnou protibolševickou tendenci, nemůže být propustkou pro tolerování nebo přehlížení ze strany nejvyššího učitelského úřadu církve* ¹⁴⁴

Výtku, že církevní představitelé nerespektují a odmítají změny, které přišly s nacistickou vládou, státní sekretář Pacelli vyvrací *„Svatý stolec, který udržuje přátelské styky, korektní nebo aspoň snesitelné, se státy té či oné formy nebo konstitucionální tendence, se nikdy nebude zabývat otázkou, jakou konkrétní státní formu si určitý národ chce vybrat za nejvhodnější pro svou povahu a pro své potřeby.*“ ¹⁴⁵ Oproštěno od diplomatické mluvy, Svatý stolec posuzuje veřejné představitele výhradně podle toho, jak dodržují Boží zákon, nikoli podle toho jaký charakter má ten či onen stát.

V závěru nůty vybízí Svatý stolec německou vládu k jednoznačnému přihlášení se ke konkordátním závazkům.

Tato diplomatická šarvátka byla sice důležitou, nicméně již jen dohrou k samotné encyklice. Německá strana si jistě nepředstavovala, že papež vezme svá slova zpět, a jistě ani církve nepředpokládala, že němečtí představitelé budou argumentací nůty přesvědčeni a změni své postoje.

¹⁴² Giovanni SALE SJ, *La enciclica conto il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 121 „non si è lasciata guidare o influenzare da punti di vista di ostilità contro il popolo tedesco. La Santa Sede deve per la propria dignità, come anche per la verità respingere simili interpretazioni (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁴³ Tamtéž

„fu ed è l'estirpazione dei danni e il superamento dei turbamenti che nella Germania odierna sorgono ad opera di forze, correnti e gruppi ideologici che hanno come meta confessata o effettiva l'asservimento della Chiesa e la distruzione della fede cristiana.“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁴⁴ Tamtéž

„Il fatto che simili errori [dottrinali] si trovino anche nelle file di fronti di difesa, che dimostrano una tendenza generale antibolscevica, non può costituire un lasciapassare per la tolleranza o la dimenticanza da parte del supremo magistero ecclesiastico.“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁴⁵ Tamtéž

„La Santa Sede, che mantiene rapporti amichevoli, corretti o per lo meno tollerabili con Stati dell'una e dell'altra forma o tendenza costituzionale, non si intratterrà mai nella questione, quale concreta forma di Stato un determinato popolo voglia considerare come la più conveniente alla sua natura e ai suoi bisogni;“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

16.3 Postoj nacistického tisku

Ani nacistický tisk nezůstal v kritice encykliky stranou.¹⁴⁶ Völkischer Beobachter, nacistický list, vydal již 22.března článek, který pak převzala většina německých a rakouských deníků a značná část evropského tisku. Článek kritizuje dohodu mezi Svatým stolcem a říší a tvrdí, že nastal čas tuto již zastaralou dohodu odložit. Církevní představitelé dle článku nechápou, že německé vládě musí být přednější být věrný svému lidu a národu, nikoli převzatým závazkům, které se staví v nové situaci proti národním zájmům.

Tento článek vyvolal v diplomatických kruzích neklid, neboť diplomaté jej chápali jako projev nechuti německého státu dále respektovat existující mezinárodní závazky, zejména takové, které považovali za škodlivé zájmům Německa. Je otázka, do jaké míry byl právě toto záměr nacistických autorů článku, skutečností však je, že německý stát již beztak mezinárodní smlouvy porušoval, jak je zjevné na postoji ke konkordátu. To, že tuto skutečnost světová diplomacie výrazněji zaznamenala, mohlo být pro nacistickou moc nepřijemné, nikoli však neočekávatelné.

146 Více Guido SCHODE, *Die Gleichschaltung der Medien im Dritten Reich*, in: <http://www.shoa.de/content/view/153/108/>, vyhledáno 12.1. 2006

17 Ohlas encykliky

Jakkoli byla encyklika adresována zejména věřícím v Německu, vyvolala zájem i na mezinárodní úrovni. Pochopitelně zvláště v Evropě, která s rostoucím neklidem pozorovala nenasytnost nových německých vládců. Tak byla encyklika mezinárodní politickou scénou vnímána nikoli pro svůj náboženský, doktrinální a pastorační obsah, nýbrž především jako znak stále se horšících vztahů mezi nacisty a katolickou veřejností. A veřejnost v tomto smyslu nebylo jen oněch 27 milionů německých katolíků, nýbrž celá řada katolických států, respektive států, kde převládalo u obyvatelstva katolické vyznání.

Takové státy stály náhle před dilematem, zda mít dobré vztahy s Říší či se svatým stolcem, tedy vlastním katolickým obyvatelstvem. To se také projevilo na způsobu přijetí této encykliky v jednotlivých státech. Ve většině států, které byly spojenci Německa, či v nich vládly autoritářské režimy, jako Itálie, Rumunsko, Bulharsko, byla encyklika přijata chladně či kriticky, ve státech s demokraticko-liberálními vládami, například Francie, Belgie, byla encyklika naopak přijata příznivě a rozsáhle šířena.

Teprve 25. března vydala agentura Deutsche diplomatische politische Korrespondenz k encyklice komuniké, v němž se však v podstatě opakuje to, co již 22. března publikoval Völkischer Beobachter.

V komuniké se tvrdilo, že zatímco německá vláda byla vždy nakloněna diskusi o problémech v rámci diplomatických možností, Vatikán záměrně zvolil cestu ovlivňování světového veřejného mínění, aby tak svalil vinu za existující problémy na německou stranu „Z církevní strany se vždycky užívalo konkordátu takovým způsobem, že to neodpovídalo vůbec duchu samé dohody. Pod ochranou tohoto prostředku se využívalo polemických tribun, z nichž se dodával nepřátelům říše často tendenční materiál proti národu a proti vlasti. Když se tedy prověřuje papežská encyklika v jejích kořenech a v jejích důsledcích, nelze ji definovat ani šťastnou ani užitečnou k tomu účelu. Reich ji musí posuzovat jako velmi nepřátelskou, protože se z ní dá odvodit záměr, že se chce části německého lidu vštěpovat podezření a odpor k vlastní vládě.“¹⁴⁷

¹⁴⁷ Giovanni SALE SJ, *La enciclica contro il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 124

„Da parte ecclesiastica si è sempre fatto uso del Concordato in un modo che non corrisponde affatto allo spirito dell'accordo stesso. Sotto la protezione di questo strumento si è spesso approfittato per tenere dai pulpiti delle polemiche fornendo agli avversari del *Reich* materiale sovente tendenzioso contro il popolo e contro la Patria. Se si esamina dunque l'enciclica papale nelle sue origini e nei suoi effetti, non si può definirla né felice né utile allo scopo. Il *Reich* deve giudicarla alquanto ostile, poiché da essa si potrebbe anche dedurre l'intenzione di voler inculcare in una parte del popolo tedesco sospetti e avversione contro il proprio Governo“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

17.1 Ohlas encykliky v Evropě

V Itálii, nejdůležitějším spojenci Německa, která měla vztah ke svatému stolci vyřešen Lateránskými smlouvami, se na encykliku reagovalo obapolně. Vláda nebránila zveřejnit text encykliky či její části, ale uložila provládním listům, například *Il Messaggero di Roma*, noviny řízené fašistickou stranou, aby na ni jen krátce upozornily a dále se zabývaly její kritikou v duch německého tisku. V katolickém Polsku, kde však vládla autoritářská pravicová strana, rovněž nebyla encyklika příznivě přijata. Nuncius zaslal z Varšavy státnímu sekretariátu hlášení: „*Různé strany překrucovaly obsah pro vnitřní cíle, zatímco pro-vládní tisk, spojený s Německem uveřejnil jen strohá hlášení agentur. Pouze noviny kontrolované židy měly slova chvály pro papežskou encykliku, protože odsuzovala hitlerismus a antijudaismus.*“¹⁴⁸

Maďarsko a Bulharsko, které bylo rovněž do jisté míry pod německým vlivem, encykliku rovněž bojkotovaly. Psal o tom nuncius v Maďarsku mons. A. Rotta: „*Vládní noviny... uvedly z encykliky krátká shrnutí, bez komentáře a leckdy s nepřesnými výrazy. Důvod tohoto postupu vládních novin se vysvětluje tím, že vláda sice nijak nechová hitlerovské ideje, jejichž rozšíření zde v Maďarsku se spíše obává, ale z důvodů politické vypočítavosti kvůli svazkům, jež ji vážou k Berlínu vládě.*“¹⁴⁹

Naopak Rakousko, stát, kde byla u vlády koalice národně katolických stran, kde však sílilo nacistické hnutí a který byl ohrožován expanzivními záměry Německa, přijalo encykliku s nadšením. Nuncius ve Vídni, Mons. Cicognani, hlásil do Říma: „*Encyklice se dostalo velkého rozšíření, mnoho deníků různého politického zabarvení z ní uveřejnilo rozsáhlé výňatky a měly klidné komentáře a plné úcty.*“¹⁵⁰ Der Wiener Tag, důležité levicové noviny,¹⁵¹ psaly 23. března o encyklice Mit brennender Sorge: „*Co dráždí Berlín proti encyklice nejsou ani tak obžaloby, že neplní závazky, které učinil, jako spíše odsouzení ideologie rasy a krve. Papež odsuzuje ideologii rasy, která je první kapitolou*

¹⁴⁸ Giovanni SALE SJ, *La enciclica conto il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 124
: „11 suo contenuto, fu strumentalizzato dai vari partiti a fini di politica interna, mentre la stampa filogovernativa, legata alla Germania, riportò soltanto gli scarni comunicati di agenzia. Soltanto i giornali controllati dagli ebrei ebbero parole di elogio per l'enciclica papale, in quanto essa condannava «l'hitlerismo e Fanùgiudaismo».“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 125

„I giornali governativi [...] dell'enciclica hanno dato, senza alcun commento, dei sunti brevi e con parole non sempre esatte. La ragione di tale condotta dei giornali governativi si spiega non già perché in cuor suo questo Governo sia tenero con le idee hitleriane, di cui piuttosto teme la diffusione che qui in Ungheria si tenta di fare in larga scala, ma per ragioni di opportunità politica per i legami che lo stringono a Berlino“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 125

„L'enciclica ha avuto larga diffusione, molti quotidiani eli diverso colore politico ne hanno pubblicato un largo sunto e hanno dato commenti sereni e pieni di deferenza“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵¹ více na <http://www.shoa.de/content/view/238/127/> vyhledáno 10.1. 2006

*národně-socialistické doktríny, a kromě toho odsuzuje zbožšťování státu a pojmu národa a vlasti. Dohoda mezi těmito dvěma názory není možná.*¹⁵²

Země s liberálně demokratickými vládami se většinou stavěly k encyklice pozitivně. Ve Francii, Belgii a Holandsku byla přijata kladně a to nejen v katolickém tisku. Papežský nuncius v Paříži, mons. Valeri psal do vatikánskému státnímu sekretáři: „*Všechny deníky bez výjimky ... se o ní zmiňují a uvádějí hlavní úryvky. Nejvyrovnanější duchové pak v ní rozpoznali dokonalou nestrannost, s níž Svatý Otec předsedá osudům církve*“.¹⁵³ Politici komentátoři se však shodovali na tom, že se situace katolické církve v Německu po encyklice nezmění. Například francouzský Le Petit Journal z 25. března „*Hitler se bude snažit sledovat dosavadní taktiku. Klidně bude dále porušovat konkordát, aniž by ho právně vypověděl, protože přerušení (diplomatických styků) by bylo zhoubné jak pro rakouskou politiku Reichu, tak pro jeho akce v katolickém Španělsku. Avšak budou-li pokračovat pronásledování proti těm, kdo jsou ještě věrni církvi, Vatikán nemůže nereagovat*¹⁵⁴, či anglický Manchester Guardian 23. března: „*encyklika je pádný dokument. ... Jaké budou následky této ofensivy vedené Svatým stolcem? Nelze je přesně předpokládat, ale nedá se připustit, že by německý stát prostě ustoupil. Naopak je možné, že se stane obezřetnějším v tom smyslu, že se stěží pustí do otevřeného kontrastu s katolickou církví. ... Bude moci s diskrétností ukázat svou rozhodnost: například tím, že ponechá jenom vysoký klerus a spokojí se se zatčením některých prostých kněží a předních laiků. Jisté je však, že konflikt bude pokračovat a v této chvíli nelze vidět, kdy skončí*¹⁵⁵ Podle holandského Nieuw Rotterdamsche Courant z 23.3.1937, protestantského deníku, je

¹⁵² Giovanni SALE SJ, *La enciclica conto il nazismo*, in La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 125

„Ciò che eccita Berlino contro l'enciclica non sono tanto le accuse di inosservanza che gli vengono fatte, quanto piuttosto la condanna dell'ideologia della razza e del sangue. Il Papa condanna l'antisemitismo di razza, che è il primo capitolo della dottrina nazionalsocialista, e inoltre condanna la deificazione dello Stato e del concetto di popolo e di patria. Un accordo tra questi due punti di vista non è possibile (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵³ Tamtéž, s. 126

„Tutti i giornali senza eccezione ... ne fanno cenno e riportano i puni più salienti. Gli spirili poi più equanimi vi hanno visto la perlela imparzialità con cui il Santo Padre presiede ai destini della Chiesa“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 126

„Hitler tenterà di persistere nella tattica finora seguita. Continuerà a violare tranquillamente il Concordato senza denunciarlo di diritto, perché la rottura sarebbe disastrosa così per la politica austriaca del Reich che per la sua azione nella Spagna cattolica. Ma se le persecuzioni continueranno contro quelli che sono ancora fedeli alla Chiesa, il Vaticano non può non reagire ancora.“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 126

„l'enciclica è un potente documento. Quali saranno le conseguenze di questa offensiva condotta dalla Santa Sede? Non sono prevedibili con precisione, rispondeva l'articlista, ma non è da ammettere che lo Stato germanico ceda semplicemente. È possibile invece che esso diventi più circospetto, nel senso che difficilmente si metterà ora in aperto contrasto con la Chiesa cattolica. ... Potrà con discrezione mostrare la sua fermezza: per esempio lasciando solo l'alto clero e accontentandosi di arrestare qualcuno del basso clero e laici eminenti. Ma è certo che il conflitto continuerà e per il momento non si vede quando potrà finire“. (překlad P. Josef Koláček SJ)

encyklika určena i evangelíkům, „protože se v ní papež neomezuje pouze na obhajobu práv katolíků, nýbrž na náboženskou svobodu vůbec.“¹⁵⁶

Rovněž v Americe zaznamenala encyklika zvýšený zájem. Mons. A. Cicognani, nuncius ve Spojených státech, informoval Řím „Papežskému dokumentu se dostalo v americkém tisku rozsáhlého rozšíření a byla vysoce oceňována. Většina publikací byla zvláště příznivá encyklice.“¹⁵⁷ Rovněž tak velmi příznivě byla přijata ve státech Jižní Ameriky, tím spíše, že zde u obyvatelstva převládá katolické vyznání.

17.2 Otázky po ohlasu encykliky v Československu

Bude nepochybně nesmírně zajímavé zkoumat, jak se k této politicky výbušné encyklice stavěl tehdejší československý tisk. Možná ještě zajímavější by pak byl pohled tisku z těch oblastí Československa, které byly ve většině osídleny Němci.

Nejen reakce sudetského tisku, ale konečně i postoj sudetských Němců vůbec. Například v době, kdy již encyklika nemohla být v Německu tištěna, byla vytištěna v Sudetech a do Německa tajně přenesena knihkupcem Eduardem Schluschem z Horního Benešova.¹⁵⁸ Dokonce v době, kdy po roce 1933 mnozí sudetští Němci k Říši vzhlíželi, ozývaly se z katolických kruhů varovné hlasy.¹⁵⁹ Teprve později se ukázalo, jak důležitý říšský konkordát pro církve v Německu byl. Po obsazení Sudet Hitler přirozeně nevztáhl konkordátní ustanovení i na ně, jakkoli ve své rétorice tvrdil, že jsou - jako ostatně i mnohá jiná území - nedílnou součástí Říše, a postup proti církvi byl velmi nevybíravý. Rozsah pronásledování jen ilustruje osud 650 sudetských kněží, kteří byli v průběhu války uvězněni.¹⁶⁰ Mnoho jiných bylo „uvězněno“ ve svém vnitřním, duchovním prostoru, kde ještě existoval jakýsi zbytek vnitřní svobody. Takoví katolíci ovšem rezignovali na možnost veřejného působení.¹⁶¹

Celé toto téma zatím zůstává hlouběji nezpracované. Bylo by bezpochyby velmi přínosné pro hlubší poznání situace katolické církve v době tak zvané československé první

¹⁵⁶ Giovanni SALE SJ, *La enciclica contro il nazismo*, in *La Civiltà Cattolica* 3692, 17.4.2004, s. 126

„perché in essa il Papa non si limita a difendere i diritti dei cattolici, ma quelli della libertà religiosa in generale“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 127

„Il documento pontificio ha ricevuto dalla stampa americana ampia diffusione ed è stato altamente apprezzato. La grande maggioranza delle pubblicazioni è stata particolarmente favorevole all'enciclica“ (překlad P. Josef Koláček SJ)

¹⁵⁸ Rudolf GRULICH, *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu*, Brno 2002, s. 11

¹⁵⁹ Tamtéž

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 14

¹⁶¹ Srov.: Petr FIALA, Jiří HANUŠ, *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*, Brno 2001

republiky dále se této otázce věnovat a na základě dostupných archivních materiálů ji přinést českému čtenáři.

17.3 Církev a nacismus v následujících letech

Pozdější doba ukázala, že citlivá reakce církve na totalitní režim vůbec nebyla přehnaná. Vždyť během několika málo následujících let válečného konfliktu nacistický režim popravil či nechal zemřít v lágrech na 4000 katolických kněží.¹⁶²

Nacistický režim považoval církve za svého nepřítele i v průběhu dalších let. V očích nacistické Sicherheitsdienst byla církev „*nejnebezpečnější z nebezpečných protivníků*“¹⁶³ To byl jeden z důvodů, proč nacisté důsledně sledovali, kdo je aktivním členem církve, kdo nikoli či kdo z církve vystoupil, a to dokonce již u žáků středních škol.¹⁶⁴

Heinrich Himmler 4.10. 1943 ve svém mimořádně otevřeném projevu pro 92 generálů SS na zámku v Poznani prohlásil: „*Druhá strana nám situaci také neulehčila, přičemž nikdy nesmíte zapomenout: máme to štěstí, že jsme obsadili velké části Evropy, přitom ovšem v nepříznivé situaci, kdy jsme si podrobili a současně znepřátelili miliony lidí a desítky cizích národů. Máme proti sobě automaticky každého, kdo je přesvědčeným komunistou, máme proti sobě každého Žida, každého svobodného zednáře, každého demokrata, každého přesvědčeného křesťana. To vše jsou světonázoroví protivníci, kteří proti nám stojí po celé Evropě a se kterými může nepřítel počítat.*“¹⁶⁵

V této době to však nebyla již jen církev, kdo zřetelně viděl nebezpečí vyplývající z mocichtivé ideologie. Není to však již tématem této práce.

¹⁶² Benedicta Maria KEMPNER, *Priester vor Hitlers Tribunalen*, Leipzig 1967, s. 8

¹⁶³ Heinz HÜRTE, *Die Katholische Kirche zwischen Nazionalsozialismus und Widerstand*, Berlin 1989, s.7 „gefährlichste aller gefährlichen Gegner.“(překl. aut.)

¹⁶⁴ Harald SCHOLZ, *Die „NS-Ordensburgen“*, in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 15, Stuttgart 1967

¹⁶⁵ Die DVD *Das Himmler – Projekt*, Ein Film von Romuald Karmaker, Manfred Zapatka und die Rede Heinrich Himmler bei der SS-Gruppenführertagung in Posen am 4. Oktober 1943, absolut MEDIEN 2000, 182 min. ISBN 3-89848-719-9

„Von der anderen Seite wird uns das Leben nicht leicht gemacht, wobei sie nie vergessen dürfen: wir sind in der glücklichen Lage sehr viele Teile Europas besetzt zu haben - in der nachteiligen Lage damit Millionen von Menschen und Dutzende von fremden Völkern unter uns zu haben und damit gegen uns. Wir haben automatisch jeden gegen uns, der überzeugter Kommunist ist, wir haben jeden Juden gegen uns, wir haben jeden Freimaurer gegen uns, jeden Demokraten, jeden überzeugten Christen. Das sind die Weltanschaulichen Gegner, die wir in ganz Europa gegen uns haben und die der Feind gesammelt für sich hat.“
(překl. Dr. D. Radoměřský)

18 Závěr

Encyklika „Mit brennender Sorge“ zcela jednoznačně dokumentuje odmítavý postoj katolické církve k národně socialistickému světovému názoru. Byla ideologickou bází, sumou argumentace na níž mohli katoličtí křesťané založit svůj vztah k národně socialistické doktríně.

Pohlížíme-li na odmítavý postoj církve ve smyslu hodnocení úrovně odporu, tak jak bylo uvedeno v úvodu této práce, dle Klause Gotto a Konrada Repgena,¹⁶⁶ můžeme zde jistě mluvit o jeho třetím stupni. Třetí stupeň odporu, dle této čtyřstupňové škály, zahrnuje otevřený či dokonce k veřejnosti směřovaný protest. Tuto úroveň církev jako instituce bezesporu naplnila. Pokud budeme vnímat encykliku jako ideologický a argumentační fundament pro ty mnohé věřící, kteří se na jejím základě rozhodli k aktivnímu odporu směřujícímu ke svržení národně socialistického režimu, pak tato církev, církev věřících katolíků, jistě naplnila i nejvyšší hodnocenou úroveň.

Papežský učitelský úřad využil možnost, kterou mu dává tradice, a oslovil celou vahou své autority věřící katolíky. Nikoli tedy obecně veřejnost, ale věřící katolíci byli adresáty encykliky. Proto také encyklika akcentuje dogmatický pohled na celou problematiku. Na základě věrouky kritizuje stěžejní myšlenky nacistického státu, tedy rasismus, novopohanství, absolutizaci státní autority v osobě Hitlera, právní oportunistus a zahraničněpolitickou nespolehlivost. Zdůrazňuje, že nacismus potlačuje Bohem daná práva člověka a nerespektuje přirozenoprávní základ státu.

Je pravda, že se encyklika výslovně nezmiňuje ani o Hitlerovi ani o jeho straně, pod jejím literárním povrchem je však kritika nacistického režimu zřejmá. Je pravděpodobné, že se encyklika vyhnula konkrétním vyjádřením z obavy o církve v Německu. Konkrétní odsouzení nacismu by s sebou bezpochyby přineslo oficiální vypovězení říšského konkordátu. To by pak mělo za následek, že církevní školství, katolické mládežnické a profesní organizace, ale i kněží a laici by zůstali bez oné byť slabé a stále porušované ochrany konkordátu, jehož charakter mezinárodní smlouvy byl alespoň dočasnou jistotou.

Církev se tak pohybovala mezi dvěma mlýnskými kameny – na jedné straně loajalita k podepsané smlouvě a tedy loajalita ke státu, na straně druhé nesouhlas se státní ideologií. Encyklika tak mohla jedině dogmatickým výkladem postoje církve dát katolickým věřícím vodítko, aniž by skutečně porušila konkordátní závazky.

¹⁶⁶ viz pozn. č.2

Přesto, že základní myšlenky encykliky byly dogmatické, nelze jí upřít i politickou rovinu. Svým charakterem papežského dopisu světovému episkopátu přesáhla do mezinárodních vztahů a bylo nutné ji vnímat nejen jako poselství duchovního vůdce, ale i jako vyjádření státního suveréna. V tomto smyslu pak slova o porušování konkordátních závazků ze strany nacistického Německa byla nejen obranou církevních práv, ale také obranou platné mezinárodní smlouvy.

Jestliže je Německo encyklikou viněno z porušování konkordátu, je viněno z nerespektování mezinárodních závazků státu. Stává se tedy i pro ostatní státy méně důvěryhodné a je v zájmu jich samotných, aby bedlivě sledovaly, jakým způsobem nacistická vláda se svými mezinárodními závazky nakládá. Bylo by pošetilé se domnívat, že tento aspekt Svatý stolec nevnímal a nepředpokládal.

Méně předpokládatelný byl také ozvuk encykliky v médiích. To, že jindy za hranice církve nedosahující dokument, oslovil i nekatolickou, dokonce nevěřící veřejnost, je známkou, že jeho obsah byl i mimo rámec církve vnímatelný. Je tedy nepochybné, že encyklika byla skutečně chápána i jako politické odsouzení nacistického režimu, ať již se k ní média vyjadřovala pozitivně či negativně.

Encyklika „Mit brennender Sorge“ by však nikdy nevznikla, alespoň ne v podobě jak ji známe, kdyby nebylo starostí, jež si o osud církve v Německu dělali dva muži, kteří byli dostatečně rozhodní, odborně fundovaní a nakonec i ve vysokých církevních funkcích. Michael kardinál von Faulhaber, arcibiskup mnichovský, a Eugenio kardinál Pacelli, vatikánský státní sekretář.

Tyto dva muže pojila léta úzké spolupráce a přátelství, oba v témže roce 1917 začali své působení v Mnichově, jeden jako arcibiskup, druhý jako papežský nuncius. Společně čelili dramatickým historickým situacím Bavorské republiky rad i dobám následujícím. Je nepochybné, že mezi oběma muži panovala důvěra. Jistě i proto požádal kardinál Pacelli mnichovského arcibiskupa, aby sestavil první návrh textu pozdější encykliky. Je také jistě nepochybné, že o tomto tématu již dříve mluvili, a bylo proto tak snadno možné, aby kardinál státní sekretář návrh kardinála Faulhabera pouze doplnil a rozšířil, aniž by jej v podstatných věcech změnil.

Byl to kardinál státní sekretář Pacelli, který do Říma pozval právě ty německé ordináře, jejichž názory byly blízké názorům Faulhaberovým i jeho samotného. Pohled na situaci církve v nacistickém Německu, který tyto biskupové zprostředkovali papeži, pak byl jen poslední kapkou k rozhodnutí Pia XI. vyjádřit se k národnímu socialismu formou encykliky. Nebylo pak obtížné text, který spoluprací obou kardinálů vznikl, papeži

předložit jako podklad k uvažovanému dokumentu. To, že se na vzniku encykliky Eugenio Pacelli podílel nezanedbatelnou měrou, dokládají i slova samotného Pia XI. Při jejím zveřejnění odpověděl na potlesk přítomných papež slovy „Jemu poděkujte,“ a ukázal na státního sekretáře.¹⁶⁷

Dnes tedy před námi leží historický dokument, který zůstává jedním ze zásadních odsouzení nacistického barbarství. Dokument, který vydal římský biskup v době, kdy většina evropského politického světa hleděla na Hitlera pouze se směsí obdivu a překvapení.

Pokud je tedy stále ještě občas slyšet kritika, že církve k nacistickým zvěrstvům mlčela, že Pius XII. před hrůzami nacismu zavíral oči, je třeba ji důsledně odmítnout.

Pius XII., Eugenio Pacelli, nemlčel, všechno bylo již řečeno.

¹⁶⁷ Pierre BLET SJ, *Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů*, Olomouc 2001, s. 8

Příloha č. 1

Konkordát mezi Svatým stolcem a Německou říší

Konkordat zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich

Acta Apostolicae Sedis 25 [1933], 389ff. Reichsgesetzblatt von 1933, II, 679ff. [Deutscher und italienischer Text. In den A. A. S. hat das ganze Vertragswerk die Überschrift: Inter Sanctam Sedem et Germanicam Rempublicam Sollemnis Conventio, der italienische Text: Concordato fra la Santa Sede ed il Reich Germanico].

Seine Heiligkeit Papst Pius XI. und der Deutsche Reichspräsident, von dem gemeinsamen Wunsche geleitet, die zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich bestehenden freundschaftlichen Beziehungen zu festigen und zu fördern, gewillt, das Verhältnis zwischen der katholischen Kirche und dem Staat für den Gesamtbereich des Deutschen Reiches in einer beide Teile befriedigenden Weise dauernd zu regeln, haben beschlossen, eine feierliche Übereinkunft zu treffen, welche die mit einzelnen deutschen Ländern abgeschlossenen Konkordate ergänzen und auch für die übrigen Länder eine in den Grundsätzen einheitliche Behandlung der einschlägigen Fragen sichern soll.

Zu diesem Zweck haben Seine Heiligkeit Papst Pius XI. zu Ihrem Bevollmächtigten Seine Eminenz den Hochwürdigsten Herrn Kardinal Eugen Pacelli, Ihren Staatssekretär, und der Deutsche Reichspräsident zum Bevollmächtigten den Vizekanzler des Deutschen Reiches, Herrn Franz von Papen, ernannt, die, nachdem sie ihre beiderseitigen Vollmachten ausgetauscht und in guter und gehöriger Form befunden haben, über folgende Artikel übereingekommen sind:

Artikel 1

Das Deutsche Reich gewährleistet die Freiheit des Bekenntnisses und der öffentlichen Ausübung der katholischen Religion.

Es anerkennt das Recht der katholischen Kirche, innerhalb der Grenzen des für alle geltenden Gesetzes, ihre Angelegenheiten selbständig und zu ordnen und zu verwalten und im Rahmen ihrer Zuständigkeit für ihre Mitglieder bindende Gesetze und Anordnungen zu erlassen.

Artikel 2

Die mit Bayern (1924), Preußen (1929) und Baden (1932) abgeschlossenen Konkordate bleiben bestehen und die in ihnen anerkannten Rechte und Freiheiten der katholischen Kirche innerhalb der betreffenden Staatsgebiete unverändert gewahrt. Für die übrigen Länder greifen die in dem vorliegenden Konkordat getroffenen Vereinbarungen in ihrer Gesamtheit Platz. Letztere sind auch für die obengenannten drei Länder verpflichtend, soweit sie Gegenstände betreffen, die in den Länderkonkordaten nicht geregelt wurden oder soweit sie die früher getroffene Regelung ergänzen.

In Zukunft wird der Abschluß von Länderkonkordaten nur im Einvernehmen mit der Reichsregierung erfolgen.

Artikel 3

Um die guten Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich zu pflegen, wird wie bisher ein apostolischer Nuntius in der Hauptstadt des Reiches und ein Botschafter des Deutschen Reiches beim Heiligen Stuhl residieren.

Artikel 4

Der Heilige Stuhl genießt in seinem Verkehr und seiner Korrespondenz mit den Bischöfen, dem Klerus und den übrigen Angehörigen der katholischen Kirche in Deutschland volle Freiheit.

Dasselbe gilt für die Bischöfe und sonstigen Diözesanbehörden für ihren Verkehr mit den Gläubigen in allen Angelegenheiten ihres Hirtenamtes.

Anweisungen, Verordnungen, Hirtenbriefe, amtliche Diözesanblätter und sonstige die geistliche Leitung der Gläubigen betreffende Verfügungen, die von den kirchlichen Behörden im Rahmen ihrer Zuständigkeit (Artikel 1 Abs. 2) erlassen werden, können ungehindert veröffentlicht und in den bisher üblichen Formen zur Kenntnis der Gläubigen gebracht werden.

Artikel 5

In Ausübung ihrer geistlichen Tätigkeit genießen die Geistlichen in gleicher Weise wie die Staatsbeamten den Schutz des Staates. Letzterer wird gegen Beleidigungen ihrer Person oder ihrer Eigenschaft als Geistliche sowie gegen Störungen ihrer Amtshandlungen nach Maßgabe der allgemeinen staatlicher Gesetzgebung vorgehen und im Bedarfsfall behördlichen Schutz gewähren.

Artikel 6

Kleriker und Ordensleute sind frei von der Verpflichtung zur Übernahme öffentlicher Ämter und solcher Obliegenheiten, die nach den Vorschriften des kanonischen Rechtes mit dem geistlichen Stande bzw. dem Ordensstande nicht vereinbar sind. Dies gilt insbesondere von dem Amt eines Schöffen, eines Geschworenen, eines Mitglieds der Steuerausschüsse oder der Finanzgerichte.

Artikel 7

Zur Annahme einer Anstellung oder eines Amtes im Staat oder bei einer von ihm abhängigen Körperschaft des öffentlichen Rechtes bedürfen Geistliche des Nihil obstat ihres Diözesanordinarius sowie des Ordinarius des Sitzes der öffentlich-rechtlichen Körperschaft.

Das Nihil obstat ist jederzeit aus wichtigen Gründen kirchlichen Interesses widerrufbar.

Artikel 8

Das Amtseinkommen der Geistlichen ist in gleichem Maße von der Zwangsvollstreckung befreit wie die Amtsbezüge der Reichs- und Staatsbeamten.

Artikel 9

Geistliche können von Gerichtsbehörden und anderen Behörden nicht um Auskünfte über Tatsachen angehalten werden, die ihnen bei Ausübung der Seelsorge anvertraut worden sind und deshalb unter die Pflicht der seelsorgerlichen Verschwiegenheit fallen.

Artikel 10

Der Gebrauch geistlicher Kleidung oder des Ordensgewandes durch Laien oder durch Geistliche oder Ordenspersonen, denen dieser Gebrauch durch die zu ständige Kirchenbehörde durch endgültige, der Staatsbehörde amtlich bekanntgegebene Anordnung rechtskräftig verboten worden ist, unterliegt staatlicherseits den gleichen Strafen wie der Mißbrauch der militärischen Uniform.

Artikel 11

Die gegenwärtige Diözesanorganisation und -zirkumskription der katholischen Kirche im Deutschen Reich bleibt bestehen. Eine in Zukunft etwa erforderlich erscheinende Neueinrichtung eines Bistums oder einer Kirchenprovinz oder sonstige Änderungen der Diözesanzirkumskription bleiben, soweit es sich um Neubildungen innerhalb der Grenzen eines deutschen Landes handelt, der Vereinbarung mit der zuständigen Landesregierung vorbehalten. Bei Neubildungen oder Änderungen, die über die Grenzen eines deutschen Landes hinausgreifen, erfolgt die Verständigung mit der Reichsregierung, der es überlassen bleibt, die Zustimmung der in Frage kommenden Länderregierungen herbeizuführen. Dasselbe gilt entsprechend für die Neuerrichtung oder Änderung von Kirchenprovinzen, falls mehrere deutsche Länder daran beteiligt sind. Auf kirchliche Grenzverlegungen, die lediglich im Interesse der örtlichen Seelsorge erfolgen, finden die vorstehenden Bedingungen keine Anwendung. Bei etwaigen Neugliederungen innerhalb des Deutschen Reiches wird sich die Reichsregierung zwecks Neuordnung der Diözesanorganisation und -zirkumskription mit dem Heiligen Stuhl in Verbindung setzen.

Artikel 12

Unbeschadet der Bestimmungen des Artikels 11 können kirchliche Ämter frei errichtet und umgewandelt werden, falls Aufwendungen aus Staatsmitteln nicht beansprucht werden. Die staatliche Mitwirkung bei der Bildung und Veränderung von Kirchengemeinden erfolgt nach Richtlinien, die mit den Diözesanbischöfen vereinbart werden und für deren möglichst einheitliche Gestaltung die Reichsregierung bei den Länderregierungen wirken wird.

Artikel 13

Die katholischen Kirchengemeinden, Kirchengemeindeverbände und Diözesanverbände, die Bischöflichen Stühle, Bistümer und Kapitel, die Orden und religiösen Genossenschaften sowie die unter Verwaltung kirchlicher Organe gestellten Anstalten, Stiftungen und Vermögensstücke der katholischen Kirche behalten bzw. erlangen die Rechtsfähigkeit für den staatlichen Bereich nach den allgemeinen Vorschriften des staatlichen Rechts. Sie bleiben Körperschaften des öffentlichen Rechtes, soweit sie solche bisher waren; den anderen können die gleichen Rechte nach Maßgabe des für alle geltenden Gesetzes gewährt werden.

Artikel 14

Die Kirche hat grundsätzlich das freie Besetzungsrecht für alle Kirchenämter und Benefizien ohne Mitwirkung des Staates oder der bürgerlichen Gemeinden, soweit nicht durch die in Artikel 2 genannten Konkordate andere Vereinbarungen getroffen sind. Bezüglich der Besetzung von Bischöflichen Stühlen findet auf die beiden Suffraganbistümer Rottenburg und Mainz wie auch für das Bistum Meißen die für den Metropolitansitz der Oberrheinischen Kirchenprovinz Freiburg getroffene Regelung entsprechende Anwendung. Das gleiche gilt für die erstgenannten zwei Suffraganbistümer bezüglich der Besetzung von domkapitularischen Stellen und der Regelung des Patronatsrechtes.

Außerdem besteht Einvernehmen über folgende Punkte:

1. Katholische Geistliche, die in Deutschland ein geistliches Amt bekleiden oder eine seelsorgerliche oder Lehrtätigkeit ausüben, müssen:
 - a. deutsche Staatsangehörige sein,
 - b. ein zum Studium an einer deutschen höheren Lehranstalt berechtigendes Reifezeugnis erworben haben,
 - c. auf einer deutschen staatlichen Hochschule, einer deutschen kirchlichen akademischen Lehranstalt oder einer päpstlichen Hochschule in Rom ein wenigstens dreijähriges philosophisch-theologisches Studium abgelegt haben.
2. Die Bulle für die Ernennung von Erzbischöfen, Bischöfen, eines Koadjutors cum jure successionis oder eines Praelatus nullius wird erst ausgestellt, nachdem der Name des dazu Ausersehenen dem Reichsstatthalter in dem zuständigen Lande mitgeteilt und festgestellt ist, daß gegen ihn Bedenken allgemein politischer Natur nicht bestehen. Bei kirchlichem und staatlichem Einverständnis kann von den im Absatz 2, Ziffer 1 a, b und c genannten Erfordernissen abgesehen werden.

Artikel 15

Orden und religiöse Genossenschaften unterliegen in bezug auf ihre Gründung, Niederlassung, die Zahl und - vorbehaltlich Artikel 15 Absatz 2 - die Eigenschaften ihrer Mitglieder, ihre Tätigkeit in der Seelsorge, im Unterricht, in Krankenpflege und karitativer Arbeit, in der Ordnung ihrer Angelegenheiten und der Verwaltung ihres Vermögens staatlicherseits keiner besonderen Beschränkung. Geistliche Ordensobere, die innerhalb des Deutschen Reiches ihren Amtssitz haben, müssen die deutsche Staatsangehörigkeit besitzen. Provinz - und Ordensoberen, deren Amtssitz außerhalb des deutschen Reichsgebietes liegt, steht, auch wenn sie anderer Staatsangehörigkeit sind, das Visitationsrecht bezüglich ihrer in Deutschland liegenden Niederlassungen zu.

Der Heilige Stuhl wird dafür Sorge tragen, daß für die innerhalb des Deutschen Reiches bestehenden Ordensniederlassungen die Provinzorganisation so eingerichtet wird, daß die Unterstellung deutscher Niederlassungen unter ausländische Provinzialobere tunlichst entfällt. Ausnahmen hiervon können im Einvernehmen mit der Reichsregierung zugelassen werden, insbesondere in solchen Fällen, wo die geringe Zahl der Niederlassungen die Bildung; einer deutschen Provinz untunlich macht oder wo besondere Gründe vorliegen, eine geschichtlich gewordene und sachlich bewährte Provinzorganisation bestehen zu lassen.

Artikel 16

Bevor die Bischöfe von ihrer Diözese Besitz ergreifen, leisten sie in die Hand des Reichsstatthalters in dem zuständigen Lande bzw. des Reichspräsidenten einen Treueid nach folgender Formel:

»Vor Gott und auf die heiligen Evangelien schwöre und verspreche ich, so wie es einem Bischof geziemt, dem Deutschen Reich und dem Lande... Treue. Ich schwöre und verspreche, die verfassungsmäßig gebildete Regierung zu achten und vorn meinem Klerus achten zu lassen. In der pflichtmäßigen Sorge (um das Wohl und das Interesse des deutschen Staatswesens werde ich in Ausübung des mir übertragenen geistlichen Amtes jeden Schaden zu verhüten trachten, der es bedrohen könnte.«

Artikel 17

Das Eigentum und andere Rechte der öffentlich-rechtlichen Körperschaften, der Anstalten, Stiftungen und Verbände der katholischen Kirche an ihrem Vermögen werden nach Maßgabe der allgemeinen Staatsgesetze gewährleistet.

Aus keinem irgendwie gearteten Grunde darf ein Abbruch von gottesdienstlichen Gebäuden erfolgen, es sei denn nach vorherigem Einvernehmen mit der zuständigen kirchlichen Behörde.

Artikel 18

Falls die auf Gesetz, Vertrag oder besonderen Rechtstiteln beruhenden Staatsleistungen an die katholische Kirche abgelöst werden sollten, wird vor der Ausarbeitung der für die Ablösung aufzustellenden Grundsätze rechtzeitig zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Reich ein freundschaftliches Einvernehmen herbeigeführt werden.

Zu den besonderen Rechtstiteln zählt auch das rechtsbegründete Herkommen. Die Ablösung muß den Ablösungsberechtigten einen angemessenen Ausgleich für den Wegfall der bisherigen staatlichen Leistungen gewähren.

Artikel 19

Die katholisch-theologischen Fakultäten an den staatlichen Hochschulen bleiben erhalten. Ihr Verhältnis zur kirchlichen Behörde richtet sich nach den einschlägigen Konkordaten und dazugehörigen Schlußprotokollen festgelegten Bestimmungen unter Beachtung der einschlägigen kirchlichen Vorschriften. Die Reichsregierung wird sich angelegen sein lassen, für sämtliche in Frage kommenden katholischen Fakultäten Deutschlands eine einheitliche Praxis zu sichern

Artikel 20

Die Kirche hat das Recht, soweit nicht andere Vereinbarungen vorliegen, zur Ausbildung des Klerus philosophische und theologische Lehranstalten zu errichten, die ausschließlich von der kirchlichen Behörde abhängen, falls keine staatlichen Zuschüsse verlangt werden. Die Errichtung, Leitung und Verwaltung der Priesterseminare sowie der kirchlichen Konvikte steht, innerhalb der Grenzen des für alle geltenden Gesetzes, ausschließlich den kirchlichen Behörden zu.

Artikel 21

Der katholische Religionsunterricht in den Volksschulen, Berufsschulen, Mittelschulen und höheren Lehranstalten ist ordentliches Lehrfach und wird in Übereinstimmung mit den Grundsätzen der katholischen Kirche erteilt. Im Religionsunterricht wird die Erziehung zu vaterländischem, staatsbürgerlichem und sozialem Pflichtbewußtsein aus dem Geiste des christlichen Glaubens des Sittengesetzes mit besonderem Nachdruck gepflegt werden, ebenso wie es im gesamten übrigen Unterricht geschieht. Lehrstoff und Auswahl der Lehrbücher für den Religionsunterricht werden im Einvernehmen mit der kirchlichen Oberbehörde festgesetzt. Den kirchlichen Oberbehörden wird Gelegenheit gegeben werden, im Einvernehmen mit der Schulbehörde zu prüfen, ob die Schüler Religionsunterricht in Übereinstimmung mit den Lehrern und Anforderungen der Kirche erhalten.

Artikel 22

Bei der Anstellung von katholischen Religionslehrern findet Verständigung zwischen dem Bischof und der Landesregierung statt. Lehrer, die wegen ihrer Lehre oder sittlichen Führung; vom Bischof zur weiteren Erteilung des Religionsunterrichtes für ungeeignet erklärt worden sind, dürfen, solange dies Hindernis besteht, nicht als Religionslehrer verwendet werden.

Artikel 23

Die Beibehaltung und Neueinrichtung katholischer Bekenntnisschulen bleibt gewährleistet. In allen Gemeinden, in denen Eltern oder sonstige Erziehungsberechtigte es beantragen, werden katholische Volksschulen errichtet werden, wenn die Zahl der Schüler unter gebührender Berücksichtigung der örtlichen schulorganisatorischen Verhältnisse einen nach Maßgabe der staatlichen Vorschriften geordneten Schulbetrieb durchführbar erscheinen läßt.

Artikel 24

An allen katholischen Volksschulen werden nur solche Lehrer angestellt, die der katholischen Kirche angehören und Gewähr bieten, den besonderen Erfordernissen der katholischen Bekenntnisschule zu entsprechen.

Im Rahmen der allgemeinen Berufsausbildung der Lehrer werden Einrichtungen geschaffen, die eine Ausbildung katholischer Lehrer entsprechend den besonderen Erfordernissen der katholischen Bekenntnisschule gewährleisten

Artikel 25

Orden und religiöse Kongregationen sind im Rahmen der allgemeinen Gesetze und gesetzlichen Bedingungen zur Gründung und Führung von Privatschulen berechtigt. Diese Privatschulen geben die gleichen Berechtigungen wie die staatlichen Schulen, soweit sie die lehrplanmäßigen Vorschriften für letztere erfüllen.

Für Angehörige von Orden oder religiösen Genossenschaften gelten hinsichtlich der Zulassung zum Lehramte und für die Anstellung an Volksschulen, mittleren oder höheren Lehranstalten die allgemeinen Bedingungen.

Artikel 26

Unter Vorbehalt einer umfassenden späteren Regelung der eherechtlichen Fragen besteht Einverständnis darüber, daß, außer im Falle einer lebensgefährlichen, einen Aufschub nicht gestattenden Erkrankung eines Verlobten, auch im Falle schweren sittlichen Notstandes, dessen Vorhandensein durch die zuständige bischöfliche Behörde bestätigt sein muß, die kirchliche Einsegnung der Ehe vor der Ziviltrauung vorgenommen werden darf. Der Pfarrer ist in solchen Fällen verpflichtet, dem Standesamt unverzüglich Anzeige zu erstatten.

Artikel 27

Der Deutschen Reichswehr wird für die zu ihr gehörenden katholischen Offiziere, Beamten und Mannschaften sowie deren Familien eine exemte Seelsorge zugestanden. Die Leitung der Militärseelsorge obliegt dem Armeebischof. Seine kirchliche Ernennung erfolgt durch den Heiligen Stuhl, nachdem letzterer sich mit der Reichsregierung in Verbindung gesetzt hat, um im Einvernehmen mit ihr eine geeignete Persönlichkeit zu bestimmen. Die kirchliche Ernennung der Militärfarrer und sonstigen Militärgeistlichen erfolgt nach vorgängigem Benehmen mit der zuständigen Reichsbehörde durch den Armeebischof. Letzterer kann nur solche Geistliche ernennen, die von ihrem zuständigen Diözesanbischof die Erlaubnis zum Eintritt in die Militärseelsorge und ein entsprechendes Eignungszeugnis erhalten haben. Die Militärgeistlichen haben für die ihnen zugewiesenen Truppen und Heeresangehörigen Pfarrechte.

Die näheren Bestimmungen über die Organisation der katholischen Heeresseelsorge erfolgen durch ein Apostolisches Breve. Die Regelung der beamtenrechtlichen Verhältnisse erfolgt durch die Reichsregierung.

Artikel 28

In Krankenhäusern, Strafanstalten und sonstigen Häusern der öffentlichen Hand wird die Kirche im Rahmen der allgemeinen Hausordnung zur Vornahme seelsorgerlicher Besuche und gottesdienstlicher Handlungen zugelassen. Wird in solchen Anstalten eine regelmäßige Seelsorge eingerichtet und müssen hierfür Geistliche als Staats- oder sonstige öffentliche Beamte eingestellt werden, so geschieht dies im Einvernehmen mit der kirchlichen Oberbehörde.

Artikel 29

Die innerhalb des Deutschen Reiches wohnhaften katholischen Angehörigen einer nichtdeutschen völkischen Minderheit werden bezüglich der Berücksichtigung ihrer Muttersprache in Gottesdienst, Religionsunterricht und kirchlichem Vereinswesen nicht weniger günstig gestellt werden, als der rechtlichen und tatsächlichen Lage der Angehörigen deutscher Abstammung und Sprache innerhalb des Gebietes des entsprechenden fremden Staates entspricht.

Artikel 30

An den Sonntagen und den gebotenen Feiertagen wird in den Bischofskirchen sowie in den Pfarr-, Filial- und Klosterkirchen des Deutschen Reiches im Anschluß an den Hauptgottesdienst, entsprechend den Vorschriften der kirchlichen Liturgie, ein Gebet für das Wohlergehen des Deutschen Reiches und Volkes eingelegt.

Artikel 31

Diejenigen katholischen Organisationen und Verbände, die ausschließlich religiösen, reinkulturellen und karitativen Zwecken dienen und als solche der kirchlichen Behörde unterstellt sind, werden in ihren Einrichtungen und in ihrer Tätigkeit geschützt. Diejenigen katholischen Organisationen, die außer religiösen, kulturellen oder karitativen Zwecken auch anderen, darunter auch sozialen oder berufsständischen Aufgaben dienen, sollen, unbeschadet einer etwaigen Einordnung in staatliche Verbände, den Schutz des Artikels 31 Absatz 1 genießen, sofern sie Gewähr dafür bieten, ihre Tätigkeit außerhalb jeder politischen Partei zu entfalten.

Die Feststellung der Organisationen und Verbände, die unter die Bestimmungen dieses Artikels fallen, bleibt vereinbarlicher Abmachung zwischen der Reichsregierung und dem deutschen Episkopat vorbehalten. Insoweit das Reich und die Länder sportliche oder andere Jugendorganisationen betreuen, wird Sorge getragen werden, daß deren Mitgliedern die Ausübung ihrer kirchlichen Verpflichtungen an Sonn- und Feiertagen regelmäßig ermöglicht wird und sie zu nichts veranlaßt werden, was mit ihren religiösen und sittlichen Überzeugungen und Pflichten nicht vereinbar wäre.

Artikel 32

Auf Grund der in Deutschland bestehenden besonderen Verhältnisse wie im Hinblick auf die durch die Bestimmungen des vorstehenden Konkordats geschaffenen Sicherungen einer die Rechte und Freiheiten der katholischen Kirche im Reich und seinen Ländern wahrenen Gesetzgebung erläßt der Heilige Stuhl Bestimmungen, die für die Geistlichen und Ordensleute die Mitgliedschaft in politischen Parteien und die Tätigkeit für solche Parteien ausschließen.

Artikel 33

Die auf kirchliche Personen oder kirchliche Dinge bezüglichen Materien, die in den vorstehenden Artikeln nicht behandelt wurden, werden für den kirchlichen Bereich dem geltenden kanonischen Recht gemäß geregelt.

Sollte sich in Zukunft wegen der Auslegung oder Anwendung einer Bestimmung dieses Konkordates irgendeine Meinungsverschiedenheit ergeben, so werden der Heilige Stuhl und das Deutsche Reich im gemeinsamen Einvernehmen eine freundschaftliche Lösung herbeiführen.

Artikel 34

Das vorliegende Konkordat, dessen deutscher und italienischer Text gleiche Kraft haben, soll ratifiziert und die Ratifikationsurkunden baldigst ausgetauscht werden. Es tritt mit dem Tage ihres Austausches in Kraft.

Zu Urkund dessen haben die Bevollmächtigten dieses Konkordat unterzeichnet

Geschehen in doppelter Urschrift.

In der Vatikanstadt, am 20. Juli 1933.

L. S. gez. Eugenio Cardinale Pacelli

L. S. gez. Franz von Papen

Schlußprotokoll

Bei der Unterzeichnung des am heutigen Tage abgeschlossenen Konkordates zwischen dem Heiligen Stuhl und dem Deutschen Reich haben die ordnungsmäßig bevollmächtigten Unterzeichneten folgende übereinstimmende Erklärungen abgegeben, die einen integrierenden Bestandteil des Konkordats selbst bilden.

Zu Artikel 3

Der Apostolische Nuntius beim Deutschen Reich ist, entsprechend dem Notenwechsel zwischen der Apostolischen Nuntiatur in Berlin und dem Auswärtigen Amt vom 11. und 27. März 1930, Doyen des dort akkreditierten Diplomatischen Korps.

Zu Artikel 13

Es besteht Einverständnis darüber, daß das Recht der Kirche, Steuern zu erheben, gewährleistet bleibt.

Zu Artikel 14 Absatz 2 Ziffer 2

Es besteht Einverständnis darüber, daß, sofern Bedenken allgemeinpolitischer Natur bestehen, solche in kürzester Frist vorgebracht werden. Liegt nach Ablauf von 20 Tagen eine derartige Erklärung nicht vor, so wird der Heilige Stuhl berechtigt sein, anzunehmen, daß Bedenken gegen den Kandidaten nicht bestehen. Über die in Frage stehenden Persönlichkeiten wird bis zur Veröffentlichung der Ernennung volle Vertraulichkeit gewahrt werden.
Ein staatliches Vetorecht soll nicht begründet werden.

Zu Artikel 17

Soweit staatliche Gebäude oder Grundstücke Zwecken der Kirche gewidmet sind, bleiben sie diesen, unter Wahrung etwa bestehender Verträge, nach wie vor überlassen.

Zu Artikel 19 Satz 2

Die Grundlage bietet zur Zeit des Konkordatsabschlusses besonders die Apostolische Konstitution »Deus scientiarum Dominus« vom 24. Mai 1931 und die Instruktion vom 7. Juli 1932.

Zu Artikel 20

Die unter Leitung der Kirche stehenden Konvikte an Hochschulen und Gymnasien werden in steuerrechtlicher Hinsicht als wesentliche kirchliche Institutionen im eigentlichen Sinne und als Bestandteil der Diözesanorganisation anerkannt.

Zu Artikel 24

Soweit nach Neuordnung der Lehrerbildungswesens Privatanstalten in der Lage sind, den allgemein geltenden staatlichen Anforderungen für Ausbildung von Lehrern oder Lehrerinnen zu entsprechen, werden bei ihrer Zulassung auch bestehende Anstalten der Orden und Kongregationen entsprechend berücksichtigt werden.

Zu Artikel 26

Ein schwerer sittlicher Notstand liegt vor, wenn es auf unüberwindliche oder nur mit unverhältnismäßigem Aufwand zu beseitigende Schwierigkeiten stößt, die zur Eheschließung erforderlichen Urkunden rechtzeitig beizubringen.

Zu Artikel 27 Absatz 19

Die katholischen Offiziere, Beamten und Mannschaften sowie deren Familien gehören nicht den Ortskirchengemeinden an und tragen nicht zu deren Lasten bei.

Absatz 4

Der Erlaß des Apostolischen Breve erfolgt im Benehmen mit der Reichsregierung.

Zu Artikel 28

In dringenden Fällen ist der Zutritt dem Geistlichen jederzeit zu gewähren.

Zu Artikel 29

Nachdem die Deutsche Reichsregierung sich zu dem Entgegenkommen in bezug auf nichtdeutsche Minderheiten bereitgefunden hat, erklärt der Heilige Stuhl, in Bekräftigung seiner stets vertretenen Grundsätze bezüglich des Rechtes der Muttersprache in der Seelsorge, im Religionsunterricht und im katholischen Vereinsleben, bei künftigen konkordatären Abmachungen mit anderen Ländern auf die Aufnahme einer gleichwertigen, die Rechte der deutschen Minderheiten schützende Bestimmung Bedacht nehmen zu wollen.

Zu Artikel 31 Absatz 4

Die im Artikel 31 Absatz 4 niedergelegten Grundsätze gelten auch für den Arbeitsdienst.

Zu Artikel 32

Es herrscht Einverständnis darüber, daß vom Reich bezüglich der nichtkatholischen Konfessionen gleiche Regelungen betreffend parteipolitische Betätigung veranlaßt werden. Das den Geistlichen und Ordensleuten Deutschlands in Ausführung des Artikels 32 zur Pflicht gemachte Verhalten bedeutet keinerlei Einengung der pflichtmäßigen Verkündung und Erläuterung der dogmatischen und sittlichen Lehren und Grundsätze der Kirche.

In der Vatikanstadt, am 20. Juli 1933.

L. S. gez. Eugenio Cardinale Pacelli

L. S. gez. Franz von Papen

Austausch der Ratifikationen

Acta Apostolicae Sedis 25 [1933], 414.

Conventione inter Apostolicam Sedem et Rem Germanorum publicam rata habita, die 10.

Septembris 1933 in Palatio Apostolico Vaticano Ratihabitionis Instrumenta accepta et reddita mutuo fuerunt. Exinde, i.e.a die 10 Septembris 1933, quo die huiusmodi

Instrumenta permutata fuerunt, Conventio inter Ssmum Dominum Nostrum Pium PP. XI et

Supremum Reipublicae Germanicae Praesidem (Deutsche Reichspräsident) icta una simul cum Protocollo findi, vigere et valere coepit ad normam art. 34 comm. 1 eiusdem Pactionis.

Nach der Ratifizierung des Übereinkommens zwischen dem Apostolischen Stuhl und dem Deutschen Reich wurden am 10. September 1933 im Vatikan die Ratifikationsurkunden ausgewechselt. Seitdem, d. i. vom 10. September 1933 an, dem Tage des Austausches dieser Urkunden, ist die zwischen Sr. Heiligkeit Papst Pius XI. und dem Deutschen Reichspräsidenten abgeschlossene Übereinkunft zugleich mit dem Schlußprotokoll nach Maßgabe des Artikels 34 Abs. 1 dieses Vertrages in Kraft und Geltung.

Bekanntmachung über das Konkordat zwischen dem Deutschen Reich und dem Heiligen Stuhl

Reichsgesetzblatt 1933, II, 679.

Am 20. Juli 1933 ist in der Vatikanstadt zwischen Vertretern des Deutschen Reichs und des Heiligen Stuhls ein Konkordat unterzeichnet worden. Das Konkordat und das dazugehörige Schlußprotokoll werden nachstehend veröffentlicht.

Das Konkordat ist ratifiziert worden. Der Austausch der Ratifikationsurkunden hat am 10. September 1933 in der Vatikanstadt stattgefunden. Das Konkordat und das Schlußprotokoll sind gemäß Artikel 34 des Konkordats am 10. September 1933 in Kraft getreten.

Zur Ausführung des Konkordats ist das im Reichsgesetzblatt von 1933 Teil I Seite 625 veröffentlichte Gesetz vom 12. September 1933 ergangen.

Berlin, den 12. September 1933.

Der Reichsminister des Auswärtigen Freiherr von Neurath
Der Reichsminister des Innern Frick

Gesetz zur Durchführung des Reichskonkordats

Reichsgesetzblatt 1933, I, 625.

Die Reichsregierung hat das folgende Gesetz beschlossen, das hiermit verkündet wird: Der Reichsminister des Innern wird ermächtigt, die zur Durchführung der Bestimmungen des Reichskonkordats erforderlichen Rechts- und Verwaltungsvorschriften zu erlassen.

Berlin, den 12. September 1933.

Der Reichskanzler
Adolf Hitler
Der Reichsminister des Auswärtigen
Freiherr von Neurath
Der Reichsminister des Innern
Frick

Erlaß über die Zusammenfassung der Zuständigkeiten des Reiches und Preußens in Kirchenangelegenheiten

Reichsgesetzblatt 1935, I, 1029.

Auf den Reichsminister ohne Geschäftsbereich Kerrl gehen die bisher im Reichs- und Preußischen Ministerium des Innern sowie im Reichs- und Preußischen Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung bearbeiteten kirchlichen Angelegenheiten über. Wegen der Ausführung dieses Erlasses treffen die beteiligten Reichs- und Preußischen Minister nähere Bestimmungen.

Berlin, den 16. Juli 1935.

Der Führer und Reichskanzler

Adolf Hitler

Der Reichsminister des Innern

Frick

Der Reichsminister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Rust

Der Preußische Ministerpräsident

in Vertretung: Körner

Der Geheimanhang des Reichskonkordats

Abgedruckt in: Schöppe, Lothar, Konkordate seit 1800, Frankfurt/M.-Berlin 1964, S.35

Im Falle einer Umbildung des gegenwärtigen deutschen Wehrsystems im Sinne der Einführung einer allgemeinen Wehrpflicht wird die Heranziehung von Priestern und anderen Mitgliedern des Welt- und Ordensklerus zur Leistung der Militärdienstpflicht im Einvernehmen mit dem Heiligen Stuhl nach Maßgabe etwa folgender Leitgedanken geregelt werden:

- a) Die in kirchlichen Anstalten befindlichen Studierenden der Philosophie und Theologie, welche sich auf das Priestertum vorbereiten, sind vom Militärdienst und den darauf vorbereitenden Übungen befreit, ausgenommen im Fall der allgemeinen Mobilisierung.
- b) Im Fall einer allgemeinen Mobilisierung sind die Geistlichen, die in der Diözesanverwaltung oder in der Militärseelsorge beschäftigt sind, von der Gestellung frei. Als solche gelten die Ordinarien, die Mitglieder der Ordinariate, die Vorsteher der Seminare und kirchlichen Konvikte, die Seminarprofessoren, die Pfarrer, Kuraten, Rektoren, Koadjutoren und die Geistlichen, welche dauernd einer Kirche mit öffentlichem Gottesdienst vorstehen.
- c) Die übrigen Geistlichen treten, falls sie tauglich erklärt werden, in die Wehrmacht des Staates ein, um unter der kirchlichen Jurisdiktion des Armeebischofs sich der Seelsorge bei den Truppen zu widmen, falls sie nicht zum Sanitätsdienst eingezogen werden.
- d) Die übrigen Kleriker in sacris oder Ordensleute, die noch nicht Priester sind, sind dem Sanitätsdienst zuzuteilen. Dasselbe soll im Rahmen des Möglichen mit den unter a) erwähnten Priesteramtskandidaten geschehen, die noch nicht die höheren Weihen erhalten haben.

Enzyklika "Mit brennender Sorge" ["Cum Cura ardentis"]

Weltrundschreiben Papst Pius XI., Über die Lage der Kirche in Deutschland
Passionssonntag, den 14. März 1937

Ehrwürdige Brüder!

Gruß und Apostolischen Segen!

Mit brennender Sorge und steigendem Befremden beobachten Wir seit geraumer Zeit den Leidensweg der Kirche, die wachsende Bedrängnis der ihr in Gesinnung und Tat treubleibenden Bekenner und Bekennerinnen inmitten des Landes und des Volkes, dem St. Bonifatius einst die Licht- und Frohbotschaft von Christus und dem Reiche Gottes gebracht hat.

Diese Unsere Sorge ist nicht vermindert worden durch das, was die Uns an Unserem Krankenlager besuchenden Vertreter des hochwürdigsten Episkopates wahrheits- und pflichtgemäß berichtet haben. Neben viel Tröstlichem und Erhebendem aus dem Bekennerkampf ihrer Gläubigen haben sie bei aller Liebe zu Volk und Vaterland und bei allem Bestreben nach abgewogenem Urteil auch unendlich viel Herbes und Schlimmes nicht übergehen können. Nachdem Wir ihre Darlegungen vernommen, durften Wir in innigem Dank gegen Gott mit dem Apostel der Liebe sprechen: "Eine größere Freude habe ich nicht, als wenn ich höre: meine Kinder wandeln in der Wahrheit" (3. Jo. 4.). Der unserem verantwortungsvollen apostolischen Amt ziemende Freimut und der Wille, Euch und der gesamten christlichen Welt die Wirklichkeit in ihrer ganzen Schwere vor Augen zu stellen, fordern von Uns aber auch, daß Wir hinzufügen: eine größere Sorge, ein herberes Hirtenleid haben Wir nicht, als wenn Wir hören: viele verlassen den Weg der Wahrheit (vgl. 2. Petr. 2. 2.).

Als Wir, Ehrwürdige Brüder, im Sommer 1933 die Uns von der Reichsregierung in Anknüpfung an einen jahrealten früheren Entwurf angetragenen Konkordatsverhandlungen aufnehmen und zu Euer aller Befriedigung mit einer feierlichen Vereinbarung abschließen ließen, leitete Uns die pflichtgemäße Sorge um die Freiheit der kirchlichen Heilsmission in Deutschland und um das Heil der ihr anvertrauten Seelen – zugleich aber auch der aufrichtige Wunsch, der friedlichen Weiterentwicklung und Wohlfahrt des deutschen Volkes einen ganz wesentlichen Dienst zu leisten.

Trotz mancher Bedenken haben Wir daher Uns damals den Entschluß abgerungen, Unsere Zustimmung nicht zu versagen. Wir wollten unseren treuen Söhnen und Töchtern in Deutschland im Rahmen des Menschenmöglichen die Spannungen und Leiden ersparen, die andernfalls unter den damaligen Verhältnissen mit Gewißheit zu erwarten gewesen wären. Wir wollten allen durch die Tat beweisen, daß Wir, einzig Christus suchend und das was Christi ist, niemanden die Friedenshand der Mutterkirche verweigern, der sie nicht selbst zurückstößt.

Wenn der von Uns in lauterer Absicht in die deutsche Erde gesenkte Friedensbaum nicht die Früchte gezeitigt hat, die Wir im Interesse Eures Volkes ersehnten, dann wird niemand in der weiten Welt, der Augen hat, zu sehen, und Ohren, zu hören, heute noch sagen können, die, Schuld liege auf Seiten der Kirche und ihres Oberhauptes. Der Anschauungsunterricht der vergangenen Jahre klärt die Verantwortlichkeiten. Er enthüllt Machenschaften, die von Anfang an kein anderes Ziel kannten als den Vernichtungskampf. In die Furchen, in die Wir den Samen aufrichtigen Friedens zu säen bemüht waren, streuten andere – wie der Feind (*inimicus homo*) in der Heiligen Schrift (Mt. 13, 25) – die Unkrautkeime des Mißtrauens, des Unfriedens, des Hasses, der Verunglimpfung, der heimlichen und offenen, aus tausend Quellen gespeisten und mit

allen Mitteln arbeitenden grundsätzlichen Feindschaft gegen Christus und Seine Kirche. Ihnen und nur ihnen, sowie ihren stillen und lauten Schildhaltern fällt die Verantwortung dafür zu, daß statt des Regenbogens des Friedens am Horizont Deutschlands die Wetterwolke zersetzender Religionskämpfe sichtbar ist.

Wir sind, Ehrwürdige Brüder, nicht müde geworden, den verantwortlichen Lenkern der Geschicke Eures Landes die Folgen darzustellen, die aus dem Gewährenlassen oder gar aus der Begünstigung solcher Strömungen sich zwangsweise ergeben mußten. Wir haben alles getan, um die Heiligkeit des feierlich gegebenen Wortes, die Unverbrüchlichkeit der freiwillig eingegangenen Verpflichtungen zu verteidigen gegen Theorien und Praktiken, die – falls amtlich gebilligt – alles Vertrauen töten und jedes auch in Zukunft gegebene Wort innerlich entwerten mußten. Wenn einmal die Zeit gekommen sein wird, diese Unsere Bemühungen vor den Augen der Welt offen zu legen, werden alle Gutgesinnten wissen, wo sie die Friedenswahrer und Friedensstörer zu suchen haben.

Jeder, dessen Geist sich noch einen Rest von Wahrheitsempfinden, dessen Herz sich noch einen Schatten von Gerechtigkeitsgefühl bewahrt hat, wird dann zugeben müssen, daß in diesen schweren und ereignisvollen Jahren der Konkordatszeit jedes Unserer Worte und jede Unserer Handlungen unter dem Gesetz der Vereinbarungstreue standen. Er wird aber auch mit Befremden und innerster Ablehnung feststellen müssen, wie von der anderen Seite die Vertragsumdeutung, die Vertragsaushöhlung, schließlich die mehr oder minder öffentliche Vertragsverletzung zum ungeschriebenen Gesetz des Handelns gemacht wurden.

Die von Uns trotz allem bezeugte Mäßigung war nicht eingegeben von Erwägungen irdischer Nützlichkeit oder gar unziemlicher Schwäche, sondern lediglich von dem Willen, mit dem Unkraut nicht etwa wertvolles Wachstum auszureißen; von der Absicht, nicht eher öffentlich zu urteilen, als bis die Geister für die Unentrinnbarkeit dieses Urteils reif geworden wären; von der Entschlossenheit, die Vertragstreue anderer nicht eher endgültig zu verneinen, als bis die eiserne Sprache der Wirklichkeit die Hüllen gesprengt hätte, in die eine planmäßige Tarnung den Angriff gegen die Kirche zu hüllen verstanden hatte und versteht. Auch heute noch, wo der offene Kampf gegen die konkordatgeschützte Bekenntnisschule und wo die vernichtete Abstimmungsfreiheit der katholischen Erziehungsberechtigten auf einem besonders wesentlichen Lebensgebiet der Kirche den erschütternden Ernst der Lage und die beispiellose Gewissensnot gläubiger Christen kennzeichnen, rät Uns die Vatersorge um das Heil der Seelen, die etwa noch vorhandenen, wenn auch geringen Aussichten auf Rückkehr zur Vertragstreue, und zu verantwortbarer Verständigung nicht unberücksichtigt zu lassen. Den Bitten des hochwürdigsten Episkopates folgend werden Wir auch weiterhin nicht müde werden, bei den Lenkern Eures Volkes Sachwalter des verletzten Rechtes zu sein und Uns – unbekümmert um den Erfolg oder Mißerfolg des Tages – lediglich Unserem Gewissen und Unserer Hirtenmission gehorchend einer Geisteshaltung zu widersetzen, die verbrieftes Recht durch offene oder verhüllte Gewalt zu erdrosseln sucht.

Der Zweck des gegenwärtigen Schreibens aber, Ehrwürdige Brüder, ist ein anderer. Wie Ihr Uns an Unserem Krankenlager liebevoll Besuch abgestattet habt, so wenden Wir Uns an Euch und durch Euch an die katholischen Gläubigen Deutschlands, die – wie alle leidenden und bedrängten Kinder – dem Herzen des gemeinsamen Vaters besonders nahe stehen. In dieser Stunde, wo ihr Glaube im Feuer der Trübsal und der versteckten und offenen Verfolgung als echtes Gold erprobt wird, wo sie von tausend Formen organisierter religiöser Unfreiheit umgeben sind, wo der Mangel an wahrheitsgetreuer Unterrichtung und normaler Verteidigungsmöglichkeit schwer auf ihnen lastet, haben sie ein doppeltes Recht auf ein Wort der Wahrheit und der seelischen Stärkung von dem, an dessen ersten Vorgänger das inhaltsschwere Heilandswort gerichtet war: "Ich habe für dich gebetet, daß dein Glaube nicht wanke, und du hinwiederum stärke deine Brüder (Lc. 22,32).

Reiner Gottesglaube

Habt acht, Ehrwürdige Brüder, daß vor allem der Gottesglaube, die erste und unersetzbare Grundlage jeder Religion, in deutschen Landen rein und unverfälscht erhalten bleibe! Gottgläubig ist nicht, wer das Wort rednerisch gebraucht, sondern nur, wer mit diesem hehren Wort den wahren und würdigen Gottesbegriff verbindet.

Wer in pantheistischer Verschwommenheit Gott mit dem Weltall gleich setzt, Gott in der Welt verweltlicht und die Welt in Gott vergöttlicht, gehört nicht zu den Gottgläubigen. Wer nach angeblich altgermanisch-vorchristlicher Vorstellung das düstere unpersönliche Schicksal an die Stelle des persönlichen Gottes rückt, leugnet Gottes Weisheit und Vorsehung, die "kraftvoll und gütig von einem Ende der Welt zum anderen waltet" (Weish. 8 ,1.) und alles zum guten Ende leitet. Ein solcher kann nicht beanspruchen, zu den Gottgläubigen gerechnet zu werden.

Wer die Rasse oder das Volk oder den Staat oder die Staatsform, die Träger der Staatsgewalt oder andere Grundwerte menschlicher Gemeinschaftsgestaltung – die innerhalb der irdischen Ordnung einen wesentlichen und ehregebietenden Platz behaupten – aus dieser ihrer irdischen Wertskala herauslöst, sie zur höchsten Norm aller, auch der religiösen Werte macht und sie mit Götzenkult verherrlicht, der verkehrt und fälscht die gottgeschaffene und gottbefohlene Ordnung der Dinge. Ein solcher ist weit vom wahren Gottesglauben und einer solchem Glauben entsprechenden Lebensauffassung entfernt.

Habet acht, Ehrwürdige Brüder, auf den in Rede und Schrift zunehmenden Mißbrauch, den dreimal heiligen Gottesnamen anzuwenden als sinnleere Etikette für irgendein mehr oder minder willkürliches Gebilde menschlichen Suchens und Sehns. Wirkt unter Euren Gläubigen dahin, daß sie solcher Verirrung mit der wachsamsten Ablehnung begegnen, die sie verdient. Unser Gott ist der persönliche, übermenschliche, allmächtige, und endlich vollkommene Gott, einer in der Dreiheit der Personen, dreipersönlich in der Einheit des göttlichen Wesens, der Schöpfer alles Geschaffenen, der Herr und König und letzte Vollender der Weltgeschichte, Der keine Götter neben Sich duldet noch dulden kann.

Dieser Gott hat in souveräner Fassung Seine Gebote gegeben. Sie gelten unabhängig von Zeit und Raum, von Land und Rasse. So wie Gottes Sonne über allem leuchtet, was Menschenantlitz trägt, so kennt auch Sein Gesetz keine Vorrechte und Ausnahmen. Regierende und Regierte, Gekrönte und Ungekrönte, Hohe und Niedrige, Reiche und Arme, stehen gleichermaßen unter Seinem Wort. Aus der Totalität Seiner Schöpferrechte fließt seinsgemäß die Totalität Seines Gehorsamsanspruchs an die Einzelnen und an alle Arten von Gemeinschaften. Dieser Gehorsamsanspruch erfaßt alle Lebensbereiche, in denen sittliche Fragen die Auseinandersetzung mit dem Gottesgesetz fordern und damit die Einordnung wandelbarer Menschensatzung in das Gefüge der unwandelbaren Gottessatzung.

Nur oberflächliche Geister können der Irrlehre verfallen, von einem nationalen Gott, von einer nationalen Religion zu sprechen; können den Wahnversuch unternehmen, Gott, den Schöpfer aller Welt, den König und Gesetzgeber aller Völker, vor Dessen Größe die Nationen klein sind wie Tropfen am Wassereimer (Is. 40, 15.), in die Grenze eines einzelnen Volkes, in die blutmäßige Enge einer einzelnen Rasse einkerkern zu wollen. Die Bischöfe der Kirche Christi, aufgestellt "für das, was sich auf Gott bezieht" (Hebr. 5, 1.), müssen darüber wachen, daß solche verderblichen Irrtümer, denen noch verderblichere Praktiken auf dem Fuße zu folgen pflegen, innerhalb der Gläubigen nicht Boden fassen. Ihre heilige Amtspflicht ist es, soviel an ihnen liegt, alles zu tun, damit die Gebote Gottes als verpflichtende Grundlage des sittlich geordneten privaten und öffentlichen Lebens

beachtet und befolgt werden; daß die Majestätsrechte Gottes, der Name und das Wort Gottes nicht verunehrt werden (Tit. 2,5.); daß die Gotteslästerungen – in Wort und Schrift und Bild, zeitweise zahlreich wie der Sand am Meere – zum Schweigen gebracht werden; daß dem trotzensden Prometheusgeist der Gottesverneiner, Gottesverächter und Gotteshasser gegenüber der Sühnegeist der Gläubigen nie erlahme, der wie Rauchwerk Stunde um Stunde zum Allerhöchsten emporsteigt und Seine strafende Hand aufhält.

Wir danken Euch, Ehrwürdige Brüder, Euren Priestern und all den Gläubigen, die in der Verteidigung der Majestätsrechte Gottes gegen ein angriffklüsterndes, von einflußreicher Seite leider vielfach begünstigtes Neuheidentum, ihre Christenpflicht erfüllt haben und erfüllen. Dieser Dank ist doppelt innig und mit anerkennender Bewunderung für diejenigen verknüpft, die in Ausübung ihrer Pflicht gewürdigt wurden, um Gottes willen irdische Opfer und irdisches Leid auf sich nehmen zu dürfen.

Reiner Christusglaube

Kein Gottesglaube wird sich auf die Dauer rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an Christus. "Niemand kennt den Sohn als der Vater, und niemand kennt den Vater als der Sohn, und wem es der Sohn offenbaren will" (Mt. 11,27.). "Das ist das ewige Leben, daß sie Dich erkennen, den allein wahren Gott, und den Du gesandt hast, Jesus Christus" (Jo. 17; 3.). Es darf also niemand sagen: ich bin gottgläubig, das ist mir Religion genug. Des Heilands Wort hat für Ausflüchte dieser Art keinen Platz. "Wer den Sohn leugnet, hat auch nicht den Vater; wer den Sohn bekennt, hat auch den Vater (1. Jo. 2,23.).

In Jesus Christus, dem menschengewordenen Gottessohn, ist die Fülle der göttlichen Offenbarung erschienen. "Auf vielerlei Art und in verschiedenen Formen hat Gott einst zu den Vätern durch die Propheten gesprochen. In der Fülle der Zeiten hat Er zu uns durch den Sohn geredet" (Hebr. 1,1f.). Die heiligen Bücher des Alten Bundes sind ganz Gottes Wort, ein organischer Teil Seiner Offenbarung. Der stufenweisen Entfaltung der Offenbarung entsprechend liegt auf ihnen noch der Dämmer der Vorbereitungszeit auf den vollen Sonntag der Erlösung. Wie es bei Geschichts- und Gesetzbüchern nicht anders sein kann, sind sie in manchen Einzelheiten ein Spiegelbild menschlicher Unvollkommenheit, Schwäche und Sünde. Neben unendlich vielem Hohen und Edlen erzählen sie auch von der Veräußerlichung und Verweltlichung, die in dem die Offenbarung und die Verheißungen Gottes tragenden alttestamentlichen Bundesvolk immer wieder hervorbrachen. Für jedes nicht durch Vorurteil und Leidenschaft geblendete Auge leuchtet jedoch aus dem menschlichen Versagen, von dem die Biblische Geschichte berichtet, um so strahlender das Gotteslicht der über alle Fehde und Sünde letztlich triumphierenden Heilsführung hervor. Gerade auf solchem oft düsteren Hintergrund wächst die Heilspädagogik des Ewigen in Perspektiven hinein, die wegweisend, warnend, erschütternd, erhebend und beglückend zugleich sind. Nur Blindheit und Hochmut können ihre Augen vor den heilserzieherischen Schätzen verschließen, die das Alte Testament birgt. Wer die Biblische Geschichte und die Lehrweisheit des Alten Bundes aus Kirche und Schule verbannt sehen will, lästert das Wort Gottes, lästert den Heilsplan des Allmächtigen, macht enges und beschränktes Menschendenken zum Richter über göttliche Geschichtsplanung. Er verneint den Glauben an den wirklichen, im Fleische erschienenen Christus, Der die menschliche Natur aus dem Volke annahm, das Ihn ans Kreuz schlagen sollte. Er steht verständnislos vor dem Welt drama des Gottessohnes, Welcher der Meintat Seiner Kreuziger die hohepriesterliche Gottestat des Erlösertodes entgegengesetzte und damit den Alten Bund in dem Neuen Bunde seine Erfüllung, sein Ende und seine Überhöhung finden ließ.

Der im Evangelium Jesu Christi erreichte Höhepunkt der Offenbarung ist endgültig, ist verpflichtend für immer. Diese Offenbarung kennt keine Nachträge durch Menschenhand, kennt erst recht keinen Ersatz und keine Ablösung durch die willkürlichen "Offenbarungen", die gewisse Wortführer der Gegenwart aus dem sogenannten Mythos von Blut und Rasse herleiten wollen. Seitdem Christus der Gesalbte das Werk der Erlösung vollbracht, die Herrschaft der Sünde gebrochen und uns die Gnade verdient hat, Kinder Gottes zu werden – seitdem ist kein anderer Name unter dem Himmel den Menschen gegeben, durch den sie selig werden können, als der Name Jesu (Apg. 4, 12.). Kein Mensch – möge auch alles Wissen, alles Können, alle äußerliche Macht der Erde in ihm verkörpert sein – kann einen anderen Grund legen als den, der in Christus bereits gelegt ist (1. Cor. 3, 11.). Wer in sakrilegischer Verkennung der zwischen Gott und Geschöpf, zwischen dem Gottmenschen und den Menschenkindern klaffenden Wesensunterschiede irgend einen Sterblichen und wäre er der Größte aller Zeiten, neben Christus zu stellen wagt, oder gar über Ihn und gegen Ihn, der muß sich sagen lassen, daß er ein Wahnprophet ist, auf den das Schriftwort erschütternde Anwendung findet: "Der im Himmel wohnt, lachet ihrer" (Ps. 2, 4.).

Reiner Kirchenglaube

Der Christusglaube wird sich nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt und umhegt wird vom Glauben an die Kirche, "die Säule und Grundfeste der Wahrheit" (1. Tim. 3, 15.). Christus Selbst, Gott hochgelobt in Ewigkeit, hat diese Säule des Glaubens aufgerichtet. Sein Gebot, die Kirche zu hören (Mt. 18, 17.) ,aus den Worte und Geboten der Kirche Seine eigenen Worte und Gebote herauszuhören (Lc. 10, 16.), gilt für die Menschen aller Zeiten und Zonen. Die von dem Erlöser gestiftete Kirche ist eine – für alle Völker und Nationen. Unter ihrem Kuppelbau, der wie Gottes Firmament die ganze Erde überwölbt, ist Platz und Heimat für alle Völker und Sprachen, ist Raum für die Entfaltung aller von Gott dem Schöpfer und Erlöser in die Einzelnen und in die Volksgemeinschaften hinein gelegten besonderen Eigenschaften, Vorzüge, Aufgaben und Berufungen. Das Mutterherz der Kirche ist weit und groß genug, um in der gottgemäßen Entfaltung solcher Eigenarten und Eigengaben mehr den Reichtum der Mannigfaltigkeit zu sehen als die Gefahr von Absonderungen. Sie freut sich des geistigen Hochstandes des Einzelnen und der Völker. Sie sieht in ihren echten Leistungen mit Mutterfreude und Mutterstolz Erziehungsfrüchte und Fortschritte, die sie segnet und fördert, wo immer sie es im Gewissen kann. Aber sie weiß auch, daß dieser Freiheit Grenzen gezogen sind durch die Majestät des Gottesgebotes, das diese Kirche in allem Wesenhaften als untrennbare Einheit gewollt und gegründet hat. Wer an diese Einheit und Untrennbarkeit rührt, nimmt der Braut Christi eines der Diademe, mit denen Gott Selbst sie gekrönt hat. Er unterwirft ihren auf ewigen Fundamenten ruhenden Gottesbau der Überprüfung und Umgestaltung durch Baumeister, denen der Vater im Himmel keine Bauvollmacht erteilt hat. Die göttliche Sendung der Kirche, die unter Menschen wirkt und durch Menschen wirken muß, mag schmerzlich verdunkelt werden durch das Menschlich-Allzumenschliche, das zu Zeiten immer und immer wieder als Unkraut unter dem Weizen des Gottesreiches durchwuchert. Wer das Heilandswort über die Ärgernisse und die Ärgernisgeber kennt, weiß, wie die Kirche und wie jeder Einzelne über das zu urteilen hat, was Sünde war und Sünde ist. Wer über diesen verurteilenswerten Abweichungen zwischen Glauben und Leben, zwischen Wort und Tat, zwischen äußerer Haltung und innerer Gesinnung bei Einzelnen – und wären es ihrer auch viele – die Unsumme von echtem Tugendstreben, von Opfersinn, von Bruderliebe, von heldenhaftem Heiligkeitsdrang vergißt oder gar wissentlich verschweigt, der enthüllt eine bedauernswerte Blindheit und Ungerechtigkeit.

Wenn dann vollends erkennbar wird, daß er den harten Maßstab, den er an die gehaßte Kirche anlegt, in demselben Augenblick vergißt, wo es sich um Gemeinschaften

anderer Art handelt, die ihm aus Gefühl oder Interesse nahestehen, dann offenbart er sich in seinem angeblich verletzten Reinlichkeitsgefühl als verwandt mit denen, die nach des Heilands schneidendem Wort über den Splitter im Auge des Bruders den Balken im eigenen Auge übersehen. So wenig rein aber auch die Absicht derer ist, die aus der Beschäftigung mit dem Menschlichen in der Kirche einen Beruf, vielfach sogar ein niedriges Geschäft machen, und obgleich die in Gott ruhende Gewalt des kirchlichen Amtsträgers nicht abhängig ist von seiner menschlichen und sittlichen Höhe, so ist doch keine Zeitepoche, kein Einzelner, keine Gemeinschaft frei von der Pflicht ehrlicher Gewissensforschung, unerbittlicher Läuterung, durchgreifender Erneuerung in Gesinnung und Tat. In Unserer Enzyklika über das Priestertum, in Unserem Sendschreiben über die Katholische Aktion haben wir mit beschwörender Eindringlichkeit auf die heilige Pflicht aller Angehörigen der Kirche und allen voran der Angehörigen des Priester- und Ordensstandes und des Laienapostolates hingewiesen, Glaube und Lebensführung in die von Gottes Gesetz geforderte, von der Kirche mit nimmermüdem Nachdruck verlangte Übereinstimmung zu bringen. Und auch heute wiederholen Wir mit tiefem Ernst: es genügt nicht, zur Kirche Gottes zu zählen. Man muß auch lebendiges Glied dieser Kirche sein – im Geiste und in der Wahrheit. Und das sind nur die, die in der Gnade des Herrn stehen und unausgesetzt in Seiner Gegenwart wandeln – in Unschuld oder in aufrichtiger und tätiger Buße. Wenn der Völkerapostel, das "Gefäß der Auserwählung" seinen Leib unter der Zuchtrute der Abtötung hielt, um nicht, nachdem er anderen gepredigt, selbst verworfen zu werden (1. Cor. 9, 27.), kann es dann für die übrigen, in deren Händen die Wahrung und Mehrung des Reiches Gottes gelegt ist, einen anderen Weg geben als den der innigsten Verbindung von Apostolat und Selbstheiligung? Nur so wird der Menschheit von heute und in erster Linie den Widersachern der Kirche gezeigt, daß das Salz der Erde, daß der Sauerteig des Christentums nicht schal geworden, sondern fähig und bereit ist, die in Zweifel und Irrtum, in Gleichgültigkeit und geistiger Ratlosigkeit, in Glaubensmüdigkeit und Gottesferne befangenen Menschen der Gegenwart die seelische Erneuerung und Verjüngung zu bringen, deren sie – ob eingestanden oder geleugnet – dringender bedürfen als je zuvor. Eine sich in allen ihren Gliedern auf sich selbst besinnende, jede Veräußerlichung und Verweltlichung abstreifende, mit den Geboten Gottes und der Kirche ernst machende, in Gottesliebe und tätiger Nächstenliebe sich bewährende Christenheit wird der im tiefsten Grunde kranken, nach Halt und Wegweisung suchenden Welt Vorbild und Führerin sein können und müssen, wenn nicht unsagbares Unglück, wenn nicht ein alle Vorstellung hinter sich lassender Niedergang hereinbrechen soll.

Jede wahre und dauernde Reform ging letzten Endes vom Heiligtum aus; von Menschen, die von der Liebe zu Gott und dem Nächsten entflammt und getrieben waren. Aus ihrer großmütigen Gemeinschaft heraus, auf jeden Ruf Gottes zu hören und ihn zunächst in sich selbst zu verwirklichen, sind sie in Demut und mit der Selbstsicherheit von Berufenen zu Leuchten und Erneuerern ihrer Zeit herangewachsen. Wo der Reformeifer nicht aus dem reinen Schoß persönlicher Lauterkeit geboren wurde, sondern Ausdruck und Ausbruch leidenschaftlicher Anwandlungen war, hat er verwirrt, statt zu klären, niedergerissen, statt aufzubauen, ist er nicht selten der Ausgangspunkt für Irrwege gewesen, die verhängnisvoller waren als die Schäden, die man zu bessern beabsichtigte oder vorgab. Gewiß – Gottes Geist weht, wo Er will (Jo. 3, 8.). Er kann Sich aus Steinen Wegbereiter Seiner Absicht erwecken (Mt. 3, 9; Lc. 3, 8.). Er wählt die Werkzeuge Seines Willens nach eigenen Plänen und nicht nach denen der Menschen. Er, Der die Kirche gegründet und sie im Pfingststurm ins Dasein gerufen hat, Er sprengt nicht das Grundgefüge der von Ihm Selbst gewollten Heilstiftung. Wer vom Geiste Gottes getrieben ist, hat von selbst die gebührende innere und äußere Haltung gegenüber der Kirche, der Edelfrucht am Baume des Kreuzes, dem Pfingstgeschenk des Gottesgeistes an die führungsbedürftige Welt.

In Euren Gegenden, Ehrwürdige Brüder, werden in immer stärkerem Chor Stimmen laut, die zum Austritt aus der Kirche aufrufen. Unter den Wortführern sind vielfach solche, die durch ihre amtliche Stellung den Eindruck zu erwecken suchen, als ob dieser Kirchenaustritt und die damit verbundene Treulosigkeit gegen Christus den König eine besonders überzeugende und verdienstvolle Form des Treubekenntnisses zu dem gegenwärtigen Staate darstelle. Mit verhüllten und sichtbaren Zwangsmaßnahmen, Einschüchterungen, Inaussichtstellung wirtschaftlicher, beruflicher, bürgerlicher und sonstiger Nachteile wird die Glaubenstreue der Katholiken und insbesondere gewisser Klassen katholischer Beamten unter einen Druck gesetzt, der ebenso rechtswidrig wie menschlich unwürdig ist. Unser ganzes väterliches Mitgefühl und tiefstes Mitleid begleitet diejenigen, die ihre Treue zu Christus und Kirche um so hohen Preis bezahlen müssen. Aber – hier ist der Punkt erreicht, wo es um Letztes und Höchstes, um Rettung oder Untergang geht, und wo infolgedessen dem Gläubigen der Weg heldenmütigen Starkmutes der einzige Weg des Heiles ist. Wenn der Versucher oder Unterdrücker an ihn herantritt mit dem Judasansinnen des Kirchenaustrittes, dann kann er ihm nur – auch um den Preis schwerer irdischer Opfer – das Heilandswort entgegenhalten: "Weiche von mir, Satan, denn es steht geschrieben: den Herrn deinen Gott sollst du anbeten und Ihm allein dienen!" (Mt. 4, 10; Lc. 4, 8.). Zu der Kirche aber wird er sprechen: Du meine Mutter von den Tagen meiner Kindheit an, mein Trost im Leben, meine Fürbitterin im Sterben – mir soll die Zunge am Gaumen kleben, wenn ich – irdischen Lockungen oder Drohungen folgend – an meinem Taufgelübde zum Verräter würde. Solchen aber, die vermeinen, sie könnten mit äußerlichem Kirchenaustritt das innere Treuverhältnis zur Kirche verbinden, möge des Heilands Wort ernste Warnung sein: "Wer Mich vor den Menschen verleugnet, den werde Ich auch vor Meinem Vater verleugnen, Der im Himmel ist" (Lc. 12, 9.).

Reiner Glaube an den Primat

Der Kirchenglaube wird nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an den Primat des Bischofs von Rom. In dem gleichen Augenblick, wo Petrus allen Aposteln und Jüngern voran, den Glauben an Christus, den Sohn des lebendigen Gottes bekannte, war die seinen Glauben und sein Bekenntnis belohnende Antwort Christi das Wort von dem Bau Seiner Kirche, der einen Kirche, und zwar auf Petrus dem Felsen (Mt. 16, 18.). Christus, die Kirche und der Primat stehen also miteinander in einem geheiligten Zusammenhang. Echte und legale Autorität ist überall ein Band der Einheit, eine Quelle der Kraft, eine Gewähr gegen Zerfall und Zersplitterung, eine Bürgschaft der Zukunft; im höchsten und hehrsten Sinne da, wo, wie einzig bei der Kirche, solcher Autorität die Gnadenführung des Heiligen Geistes, Sein unüberwindlicher Beistand verheißen ist. Wenn Leute, die nicht einmal im Glauben an Christus einig sind, auch das Wunsch- und Lockbild einer deutschen Nationalkirche vorhalten, so wisset: sie ist nichts als eine Verneinung der einen Kirche Christi, ein offenkundiger Abfall von dem an die ganze Welt gerichteten Missionsbefehl, dem nur eine Weltkirche genügen und nachleben kann. Der geschichtliche Weg anderer Nationalkirchen, ihre geistige Erstarrung, ihre Umklammerung oder Knechtung durch irdische Gewalten zeigen die hoffnungslose Unfruchtbarkeit, der jeder vom lebendigen Weinstock der Kirche sich abtrennende Rebzweig mit unentrinnbarer Sicherheit anheimfällt. Wer solchen Fehlentwicklungen daher gleich von den ersten Anfängen an sein wachsameres und unerbittliches Nein entgegengesetzt, dient nicht nur der Reinheit seines Christenglaubens, sondern auch der Gesundheit und Lebenskraft seines Volkes.

Keine Umdeutung heiliger Worte und Begriffe

Ein besonders wachsames Auge, Ehrwürdige Brüder, werdet Ihr haben müssen, wenn religiöse Grundbegriffe ihres Wesensinhaltes beraubt und in einem profanen Sinne umgedeutet werden.

Offenbarung im christlichen Sinne ist das Wort Gottes an die Menschen. Dieses gleiche Wort zu gebrauchen für die "Einflüsterungen" von Blut und Rasse, für die Ausstrahlungen der Geschichte eines Volkes ist in jedem Falle verwirrend. Solch falsche Münze verdient nicht, in den Sprachschatz eines gläubigen Christen überzugehen. Glauben ist das sichere Fürwahrhalten dessen, was Gott geoffenbart hat und durch die Kirche zu glauben vorstellt: "die feste Überzeugung vom Unsichtbaren" (Hebr. 11, 1.). Das freudige und stolze Vertrauen auf die Zukunft seines Volkes, das jedem teuer ist, bedeutet etwas ganz anderes als der Glaube im religiösen Sinne. Das eine gegen das andere auszuspielen, das eine durch das andere ersetzen wollen und daraufhin verlangen, von dem überzeugten Christen als "gläubig" anerkannt zu werden, ist ein leeres Spiel mit Worten oder bewußte Grenzverwischung oder Schlimmeres.

Unsterblichkeit im christlichen Sinne ist das Fortleben des Menschen nach seinem irdischen Tode als persönliches Einzelwesen – zum ewigen Lohn oder zur ewigen Strafe. Wer mit dem Worte Unsterblichkeit nichts anderes bezeichnen will als das kollektive Mitfortleben im Weiterbestand seines Volkes für eine unbestimmt lange Zukunft im Diesseits, der verkehrt und verfälscht eine der Grundwahrheiten des christlichen Glaubens, rührt an die Fundamente jeder religiösen, eine sittliche Weltordnung fordernden Weltanschauung. Wenn er nicht Christ sein will, sollte er wenigstens darauf verzichten, den Wortschatz seines Unglaubens aus christlichem Begriffsgut zu bereichern. Erbsünde ist die erbliche, wenn auch nicht persönliche Schuld der Nachkommen Adams, die in ihm gesündigt haben (Röm. 5, 12.), Verlust der Gnade und damit des ewigen Lebens, mit dem Hang zum Bösen, den jeder durch Gnade, Buße, Kampf, sittliches Streben zurückdrängen und überwinden muß. Das Leiden und Sterben des Gottessohnes hat die Welt vom Erbfurch der Sünde und des Todes erlöst. Der Glaube an diese Wahrheiten, denen heute in Eurem Vaterlande der billige Spott der Christusgegner gilt, gehört zum unveräußerlichen Bestand der christlichen Religion.

Das Kreuz Christi, mag auch schon sein bloßer Name vielen eine Torheit und ein Ärgernis geworden sein (1. Cor. 1, 23.), es bleibt den Christen das geheiligte Zeichen der Erlösung, die Standarte sittlicher Größe und Kraft. In seinem Schatten leben wir. In seinem Kusse sterben wir. Auf unserem Grabe soll es stehen als Kündler unseres Glaubens, als Zeuge unserer dem ewigen Licht zugewandten Hoffnung. Demut im Geiste des Evangeliums und Gebet um Gottes Gnadenhilfe sind mit Selbstachtung, Selbstvertrauen und heldischem Sinn wohl vereinbar. Die Kirche Christi, die zu allen Zeiten bis in die jüngste Gegenwart hinein mehr Bekenner und freiwillige Blutzugehen zählt, als irgendwelche andere Gesinnungsgemeinschaft, hat nicht nötig, von solcher Seite Belehrungen über Heldengesinnung und Heldenleistung entgegenzunehmen. In seinem seichten Gerede über christliche Demut als Selbstentwürdigung und unheldische Haltung spottet der widerliche Hochmut dieser Neuerer seiner selbst.

Gnade im uneigentlichen Sinne mag alles genannt werden, was dem Geschöpf vom Schöpfer zukommt. Gnade im eigentlichen und christlichen Sinne des Wortes umfaßt jedoch die übernatürlichen Erweise göttlicher Liebe, die Huld und das Wirken Gottes, durch das Er den Menschen zu jener innersten Lebensgemeinschaft mit Sich erhebt, die das Neue Testament Gotteskindschaft nennt. "Seht, wie große Liebe uns der Vater erwiesen hat: wir heißen Kinder Gottes, und wir sind es auch (1. Jo. 3, 1.). Die Ablehnung dieser übernatürlichen Gnadenerhebung aus angeblich deutscher Wesensart heraus ist Irrtum, eine offene Kampfansage an eine Kernwahrheit des Christentums. Die Gleichsetzung der

übernatürlichen Gnade mit den Gaben der Natur ist Eingriff in den durch die Religion geschaffenen und geweihten Wortschatz. Die Hirten und Hüter des Volkes Gottes werden gut daran tun, diesem Raub am Heiligtum und dieser Arbeit an der Verwirrung der Geister mit Wachsamkeit entgegenzutreten.

Sittenlehre und sittliche Ordnung

Auf dem wahren und rein bewahrten Gottesglauben ruht die Sittlichkeit der Menschheit. Alle Versuche, die Sittenlehre und sittliche Ordnung vom Felsenboden des Glaubens loszulösen und auf dem wehenden Flugsand menschlicher Normen aufzubauen, führen früher oder später Einzelne und Gemeinschaften in moralischen Niedergang. Der Tor, der in seinem Herzen spricht, es gibt keinen Gott, wird Wege der sittlichen Verdorbenheit wandeln (Ps. 13, 1.). Die Zahl solcher Toren, die heute sich unterfangen, Sittlichkeit und Religion zu trennen, ist Legion geworden. Sie sehen nicht oder wollen nicht sehen, daß mit der Verbannung des bekenntnismäßigen, d. h. klar und bestimmt gefaßten Christentums aus Unterricht und Erziehung, aus der Mitgestaltung des gesellschaftlichen und öffentlichen Lebens Wege der geistigen Verarmung und des Niederganges beschriftet werden. Keine Zwangsgewalt des Staates, keine rein irdischen, wenn auch in sich hohen und edlen Ideale, werden auf die Dauer imstande sein, die aus dem Gottes- und dem Christusglauben kommenden letzten und entscheidenden Antriebe zu ersetzen. Nimmt man dem zu höchsten Opfern, zur Hingabe des kleinen Ich an das Gemeinwohl Aufgerufenen den sittlichen Rückhalt aus dem Ewigen und Göttlichen, aus dem aufrichtigen und tröstenden Glauben an den Vergelter alles Guten und Ahnder alles Bösen – dann wird für Ungezählte das Endergebnis nicht sein die Bejahung der Pflicht, sondern die Flucht vor ihr. Die gewissenhafte Beobachtung der 10 Gebote Gottes und der Kirchengebote, welche letztere nichts anderes sind als Ausführungsbestimmungen zu den Normen des Evangeliums, ist für jeden Einzelmenschen eine unvergleichliche Schule planvoller Selbstzucht, sittlicher Ertüchtigung und Charakterformung. Eine Schule, die viel verlangt, aber nicht zuviel. Der gütige Gott, Der als Gesetzgeber spricht: "Du sollst!", gibt in Seiner Gnade auch das Können und Vollbringen. Sittlichkeitsbildende Kräfte von so starker Tiefenwirkung ungenützt lassen oder ihnen den Weg in die Bezirke der Volkserziehung zu versperren, ist unverantwortliche Mitwirkung an der religiösen Unterernährung der Volksgemeinschaft. Die Auslieferung der Sittenlehre an eine subjektive, mit den Zeitströmungen wechselnde Menschenmeinung, statt ihrer Verankerung im heiligen Willen des ewigen Gottes, in Seinen Geboten, öffnet zersetzenden Kräften Tür und Tor. Die hiermit eingeleitete Preisgabe der ewigen Richtlinien einer objektiven Sittenlehre zur Schulung der Gewissen, zur Veredelung aller Lebensbereiche und Lebensordnungen ist eine Sünde an der Zukunft des Volkes, deren bittere Früchte die kommenden Geschlechter werden kosten müssen.

Anerkennung des Naturrechts

Im verhängnisvollen Zug der Zeit liegt es, wie die Sittenlehre, so auch die Grundlagen des Rechtslebens und der Rechtspflege vom wahren Gottesglauben und von den geoffenbarten Gottesgeboten mehr und mehr loszulösen. Wir denken hier besonders an das sogenannte Naturrecht, das vom Finger des Schöpfers selbst in die Tafeln des Menschenherzens geschrieben wurde (Röm. 2, 14.) und von der gesunden, durch Sünde und Leidenschaft nicht verblendeten Vernunft von diesen Tafeln abgelesen werden kann. An den Geboten dieses Naturrechts kann jedes positive Recht, von welchem Gesetzgeber es auch kommen mag, auf seinen sittlichen Gehalt, damit auf seine sittliche Befehlsmacht und Gewissensverpflichtung nachgeprüft werden. Menschliche Gesetze, die mit dem Naturrecht in unlösbarem Widerspruch stehen, kranken an einem Geburtsfehler, den kein

Zwangsmittel, keine äußere Machtentfaltung sanieren kann. Mit diesem Maßstab muß auch der Grundsatz: "Recht ist, was dem Volke nützt" gemessen werden, wenn man unterstellt, daß sittlich Unerlaubtes nie dem wahren Wohle des Volkes zu dienen vermag. Indes hat schon das alte Heidentum erkannt, daß der Satz, um völlig richtig zu sein, eigentlich umgekehrt werden und lauten muß: "Nie ist etwas nützlich, wenn es nicht gleichzeitig sittlich gut ist. Und nicht weil nützlich, ist es sittlich gut, sondern weil sittlich gut, ist es auch nützlich" (Cicero de officiis 3, 30.). Von dieser Sittenregel losgelöst würde jener Grundsatz im zwischenstaatlichen Leben den ewigen Kriegszustand zwischen den verschiedenen Nationen bedeuten. Im innerstaatlichen Leben verkennt er, Nützlichkeits- und Rechtserwägungen miteinander verquickend, die grundlegende Tatsache, daß der Mensch als Persönlichkeit gottgegebene Rechte besitzt, die jedem auf ihre Leugnung, Aufhebung oder Brachlegung abzielenden Eingriff von seiten der Gemeinschaft entzogen bleiben müssen. Die Mißachtung dieser Wahrheit übersieht, daß das wahre Gemeinwohl letztlich bestimmt und erkannt wird aus der Natur des Menschen mit ihrem harmonischen Ausgleich zwischen persönlichem Recht und sozialer Bindung, sowie aus dem durch die gleiche Menschennatur bestimmten Zwecke der Gemeinschaft. Die Gemeinschaft ist vom Schöpfer gewollt als Mittel zur vollen Entfaltung der individuellen und sozialen Anlagen, die der Einzelmensch gebend und nehmend, zu seinem und aller anderen Wohl auszuwerten hat. Auch jene umfassenderen und höheren Werte, die nicht vom Einzelnen, sondern nur von der Gemeinschaft verwirklicht werden können, sind vom Schöpfer letzten Endes des Menschen halber gewollt zu seiner natürlichen und übernatürlichen Entfaltung und Vollendung. Ein Abweichen von dieser Ordnung rüttelt an den Tragpfeilern, auf denen die Gemeinschaft ruht, und gefährdet damit Ruhe, Sicherheit, ja Bestand der Gemeinschaft selbst.

Der gläubige Mensch hat ein unverlierbares Recht, seinen Glauben zu bekennen und in den ihm gemäßen Formen zu betätigen. Gesetze, die das Bekenntnis und die Betätigung dieses Glaubens unterdrücken oder erschweren, stehen im Widerspruch zum Naturgesetz. Gewissenhafte, ihrer erzieherischen Pflichten bewußte Eltern haben ein erstes und ursprüngliches Recht, die Erziehung der ihnen von Gott geschenkten Kinder im Geiste des wahren Glaubens und in Übereinstimmung mit seinen Grundsätzen und Vorschriften zu bestimmen. Gesetze oder andere Maßnahmen, die diesen naturrechtlich gegebenen Elternwillen in Schulfragen ausschalten oder durch Drohung und Zwang unwirksam machen, stehen im Widerspruch zum Naturrecht und sind im tiefsten und letzten Kern unsittlich. Die Kirche, die berufene Hüterin und Auslegerin des göttlichen Naturrechtes, kann daher garnicht anders, als die im Zustand notorischer Unfreiheit erfolgten Schuleinschreibungen der jüngsten Vergangenheit als ein Zwangsprodukt zu erklären, dem jeglicher Rechtscharakter abgeht.

An die Jugend

Als Stellvertreter Dessen, Der im Evangelium zu einem Jungmann gesprochen hat: "Willst du zum Leben eingehen, so halte die Gebote" (Mt. 19, 17.), richten Wir ein besonders väterliches Wort an die Jugend. Von tausend Zungen wird heute vor Euren Ohren ein Evangelium verkündet, das nicht vom Vater im Himmel geoffenbart ist. Tausend Federn schreiben im Dienst eines Scheinchristentums, das nicht das Christentum Christi ist. Druckerpresse und Radio überschütten Euch Tag für Tag mit Erzeugnissen glaubens- und kirchenfeindlichen Inhalts und greifen rücksichtslos und ehrfurchtslos an, was Euch hehr und heilig sein muß.

Wir wissen, daß viele, viele von Euch um der Treue zum Glauben und zur Kirche, um der Zugehörigkeit zu kirchlichen im Konkordat geschützten Vereinigungen willen düstere Zeiten der Verkennung, der Beargwöhnung, der Schmähung, der Verdächtigung Eurer vaterländischen Treue, vielfacher Schädigung im beruflichen und gesellschaftlichen

Leben ertragen mußten und müssen. Es ist Uns nicht unbekannt, wie mancher ungenannte Soldat Christi in Euren Reihen steht, der trauernden Herzens, aber erhobenen Hauptes sein Schicksal trägt und Trost findet allein in dem Gedanken, für den Namen Jesu Schmach zu leiden (Apg. 5, 41.).

Heute, wo neue Gefahren und neue Spannungen drohen, sagen Wir dieser Jugend: "Wenn jemand euch ein anderes Evangelium verkünden wollte, als jenes, das ihr empfangen habt" auf den Knien einer frommen Mutter, von den Lippen eines gläubigen Vaters, aus dem Unterricht eines seinem Gotte und seiner Kirche treuen Erziehers – "der sei ausgeschlossen!" (Gal. 1, 9.). Wenn der Staat eine Staatsjugend gründet, die Pflichtorganisation für alle sein soll, dann ist es – unbeschadet der Rechte der kirchlichen Vereinigungen – selbstverständlicher und unveräußerlicher Rechtsanspruch der Jungmänner selbst und ihrer für sie vor Gott verantwortlichen Eltern, zu fordern, daß diese Pflichtorganisation von all den Betätigungen christentums- und kirchenfeindlichen Geistes gesäubert werde, die bis in die jüngste Vergangenheit, ja bis in die Gegenwart hinein die gläubigen Eltern in unlösbare Gewissenskonflikte zwingen, da sie dem Staat nicht geben können, was im Namen des Staates verlangt wird, ohne Gott zu rauben, was Gottes ist. Niemand denkt daran, der Jugend Deutschlands Steine in den Weg zu legen, der sie zur Verwirklichung wahrer Volksgemeinschaft führen soll, zur Pflege edler Freiheitsliebe, zur unverbrüchlichen Treue gegen das Vaterland. Wogegen Wir uns wenden und Uns wenden müssen, ist der gewollte und planmäßig geschürte Gegensatz, den man zwischen diesen Erziehungszielen und den religiösen aufweist. Und darum rufen Wir dieser Jugend zu: singt Eure Freiheitslieder; aber vergeßt über ihnen nicht die Freiheit der Kinder Gottes!

Laßt den Adel dieser unersetzbaren Freiheit nicht hinschwinden in den Sklavenketten der Sünde und Sinnenlust! Wer das Lied der Treue zum irdischen Vaterland singt, darf nicht in Untreue an seinem Gott, an seiner Kirche, an seinem ewigen Vaterland zum Überläufer und Verräter werden. Man redet zu euch viel von heldischer Größe – in bewußtem und unwahren Gegensatz zur Demut und Geduld des Evangeliums. Warum verschweigt man euch, daß es auch ein Heldentum im sittlichen Kampf gibt? Daß die Bewahrung der Reinheit des Tauftages eine heldische Tat darstellt, die im religiösen und im natürlichen Bereich der verdienten Wertung sicher sein sollte? Man redet Euch viel vor von menschlichen Schwächen in der Geschichte der Kirche. Warum verschweigt man Euch die Großtaten, die ihren Weg durch die Jahrhunderte begleiteten; die Heiligen, die sie hervorbrachte; den Segen, der aus der lebendigen Verbindung zwischen dieser Kirche und Eurem Volk für die abendländische Kulturwelt floß?

Man redet zu Euch viel von sportlichen Übungen. Mit Maß und Ziel betrieben, bedeutet die körperliche Ertüchtigung eine Wohltat für die Jugend. Ihrem Betätigungsraum wird jetzt aber vielfach ein Umfang gegeben, der weder der harmonischen Gesamtausbildung von Körper und Geist, noch der gebührenden Pflege des Familienlebens, noch dem Gebot der Sonntagsheiligung Rechnung trägt. Mit einer an Nichtachtung grenzenden Gleichgültigkeit werden dem Tag des Herrn so seine Weihe und Sammlung genommen, wie sie bester deutscher Überlieferung entsprechen. Wir erwarten vertrauensvoll von der gläubigen katholischen Jugend, daß sie in der schwierigen Umwelt der staatlichen Pflichtorganisationen ihr Recht auf christliche Sonntagsheiligung nachdrücklich geltend macht, daß sie über der Ertüchtigung des Leibes ihre unsterbliche Seele nicht vergißt, daß sie sich nicht vom Bösen überwinden läßt, vielmehr durch das Gute das Böse zu überwinden trachtet (Röm. 12, 21.); daß ihr höchster und heiligster Ehrgeiz der bleibt, in der Rennbahn des ewigem Lebens den Siegeskranz zu erringen (1. Cor. 9, 24f.).

An die Priester und Ordensleute

Ein besonderes Wort der Anerkennung, der Aufmunterung, der Mahnung richten Wir an die Priester Deutschlands, denen in Unterordnung unter ihre Bischöfe in schwerer Zeit und unter harten Umständen die Aufgabe obliegt, der Herde Christi die rechten Wege zu weisen in Lehre und Beispiel, in täglicher Hingabe, in apostolischer Geduld. Werdet nicht müde, geliebte Söhne und Mitteilhaber an den heiligen Geheimnissen, dem ewigen Hohenpriester Jesus Christus in Seiner Samariterliebe und Samaritersorge zu folgen. Bewährt Euch Tag für Tag in makellosem Wandel vor Gott, in unablässiger Selbstzucht und Selbstvervollkommnung, in erbarmender Liebe zu allen Euch Anvertrauten, insbesondere zu den Gefährdeten, Schwachen und Schwankenden; seid die Führer der Treuen, die Stütze der Strauchelnden, die Lehrer der Zweifelnden, die Tröster der Trauernden, die uneigennütigen Helfer und Berater aller! Die Prüfungen und Leiden, durch die Euer Volk in der Nachkriegszeit hindurchgeschritten ist, sind nicht spurlos an seiner Seele vorübergegangen. Sie haben Spannungen und Bitterkeit hinterlassen, die erst langsam ausheilen können, deren echte Überwindung nur möglich sein wird im Geiste uneigennütiger und tätiger Liebe. Diese Liebe, die das unentbehrliche Rüstzeug des Apostels ist, zumal in der aufgewühlten und haßverzehrten Welt, wünschen und erleben wir Euch vom Herrn in überreichem Maße. Diese apostolische Liebe wird Euch viel unverdiente Bitterkeiten, wenn nicht vergessen, so doch verzeihen lassen, die auf Euren Priester- und Seelsorgspfaden heute zahlreicher sind als je zuvor. Diese verstehende und erbarmende Liebe zu den Irrenden, ja selbst zu den Schmähenden bedeutet allerdings nicht und kann nicht bedeuten irgend welchen Verzicht auf die Verkündigung, die Geltendmachung, die mutige Verteidigung der Wahrheit und ihrer freimütigen Anwendung auf die Euch umgebende Wirklichkeit. Die erste, die selbstverständlichste Liebesgabe des Priesters an seine Umwelt ist der Dienst an der Wahrheit und zwar der ganzen Wahrheit, die Entlarvung und Widerlegung des Irrtums, gleich in welcher Form, in welcher Verkleidung, in welcher Schminke er einherschreiten mag. Der Verzicht hierauf wäre nicht nur ein Verrat an Gott und Eurem heiligen Beruf, er wäre auch eine Sünde an der wahren Wohlfahrt Eures Volkes und Vaterlandes. All denen, die ihren Bischöfen die bei der Weihe versprochene Treue gehalten; all denen, die wegen Ausübung ihrer Hirtenpflicht Leid und Verfolgung tragen mußten und müssen, folgt – für manche bis in die Kerkerzelle und das Konzentrationslager hinein – der Dank und die Anerkennung des Vaters der Christenheit. Den katholischen Ordensleuten beiderlei Geschlechts gilt ebenfalls Unser väterlicher Dank, verbunden mit inniger Anteilnahme an dem Geschick, das infolge ordensfeindlicher Maßnahmen viele von ihnen aus segensreicher und liebgewordener Berufarbeit herausgerissen hat. Wenn einzelne gefehlt und sich ihres Berufes unwürdig erwiesen haben, so, mindern ihre auch von der Kirche geahndeten Vergehen nicht die Verdienste der gewaltigen Überzahl, die in Uneigennützigkeit und freiwilliger Armut bemüht waren, ihrem Gott und ihrem Volk mit Hingabe zu dienen. Der Eifer, die Treue, das Tugendstreben, die tätige Nächstenliebe und Hilfsbereitschaft der in Seelsorge, Krankendienst und Schule wirkenden Orden sind und bleiben ein ruhmwürdiger Beitrag zur privaten und öffentlichen Wohlfahrt, denen zweifellos eine spätere, ruhigere Zeit mehr Gerechtigkeit wird widerfahren lassen als die aufgewühlte Gegenwart. Wir haben das Vertrauen zu den Leitern der Ordensgenossenschaften, daß sie die Schwierigkeiten und Prüfungen zum Anlaß nehmen, um durch verdoppelten Eifer, vertieftes Gebetsleben, heiligen Berufsernst und echt klösterliche Zucht von dem Allmächtigen neuen Segen und neue Fruchtbarkeit auf ihre schwere Arbeit herabzurufen.

An die Getreuen aus dem Laienstand

Vor Unserem Auge steht die unübersehbare große Schar treuer Söhne und Töchter, denen das Leid der Kirche in Deutschland und ihr eigenes Leid nichts geraubt hat von ihrer

Hingabe an die Sache Gottes, nichts von ihrer zärtlichen Liebe gegen den Vater der Christenheit, nichts von ihrem Gehorsam gegen Bischöfe und Priester, nichts von ihrer freudigen Bereitschaft, auch in Zukunft – komme, was da wolle – dem treu zu bleiben, was sie geglaubt und von ihren Voreltern als heiliges Erbe erworben haben. Ihnen allen senden wir aus gerührtem Herzen Unseren Vatergruß.

Allen voran den Mitgliedern der kirchlichen Verbände, die tapfer und um den Preis vielfach schmerzlicher Opfer Christus die Treue hielten und sich nicht bereit fanden die Rechte preis zu geben, die ein feierliches Abkommen der Kirche ihnen nach Treu und Glauben gewährleistet hatte.

Ein besonders inniger Gruß ergeht an die katholischen Eltern; ihre gottgegebenen Erzieherrechte und Erzieherpflichten stehen gerade im gegenwärtigen Augenblick im Mittelpunkt eines Kampfes, wie er schicksalsvoller kaum gedacht werden kann. Die Kirche Christi kann nicht erst anfangen zu trauern und zu klagen, wenn die Altäre verwüstet werden, wenn sakrilegische Hände die Gotteshäuser in Rauch und Flammen aufgehen lassen. Wenn man versucht, den Tabernakel der durch die Taufe geweihten Kinderseele durch eine christusfeindliche Erziehung zu entweihen; wenn man aus diesen lebendigen Tempeln Gottes die ewige Lampe des Christusglaubens herausgerissen und an ihrer Statt das Irrlicht eines Ersatzglaubens gesetzt hat, der mit dem Glauben des Kreuzes nichts mehr zu tun hat – dann ist die geistige Tempelschändung nahe, dann wird es für jeden bekennenden Christen Pflicht, seine Verantwortung von der der Gegenseite klar zu scheiden, sein Gewissen von jeder schuldhaften Mitwirkung zu solchem Verhängnis und Verderbnis freizuhalten. Und je mehr die Gegner sich bemühen, ihre dunklen Absichten abzuleugnen und zu beschönigen, umso mehr ist wachsames Mißtrauen am Platze und mißtrauische und durch bittere Erfahrung aufgerüttelte Wachsamkeit. Die formelle Aufrechthaltung eines, zudem von Unberufenen kontrollierten und behinderten Religionsunterrichtes im Rahmen einer Schule, die in anderen Gesinnungsfächern planmäßig und gehässig derselben Religion entgegenarbeitet, kann niemals einen Rechtfertigungsgrund abgeben, um einer solchen religiös zersetzenden Schulart die freiwillige Billigung eines gläubigen Christen einzutragen. Wir wissen, geliebte katholische Christen, daß von einer solchen Freiwilligkeit bei Euch nicht die Rede sein kann. Wir wissen, daß eine freie und geheime Abstimmung unter Euch gleichbedeutend wäre mit einem überwältigenden Plebiszit für die Bekenntnisschule. Und deshalb werden wir auch in Zukunft nicht müde werden, den verantwortlichen Stellen die Rechtswidrigkeit der bisherigen Zwangsmaßnahmen, die Pflichtmäßigkeit der Zulassung einer freien Willensbildung freimütig vorzuhalten. Inzwischen vergeßt eines nicht: von dem gottgewollten Band der Verantwortung, das Euch mit Euren Kindern verknüpft, kann keine irdische Gewalt Euch lösen. Niemand von denen, die Euch heute in Euren Erzieherrechten bedrängen und Euch von Euren Erzieherpflichten abzulösen vorgeben, wird an Eurer Statt dem ewigen Richter antworten können, wenn Er an Euch die Frage richtet: Wo sind die, die ich dir gegeben? – Möge jeder von Euch antworten können: "Keinen von denen, die Du mir gegeben hast, habe ich verloren" (Jo. 18, 9.).

Ehrwürdige Brüder! Wir sind gewiß, daß die Worte, die Wir in entscheidungsvoller Stunde an Euch und durch Euch an die Katholiken des Deutschen Reiches richten, in den Herzen und in den Taten Unserer treuen Kinder das Echo finden werden, daß der liebenden Sorge des gemeinsamen Vaters entspricht. Wenn Wir etwas mit besonderer Inbrunst vom Herrn erflehen, dann ist es dies: daß Unsere Worte auch das Ohr und das Herz solcher erreichen und zum Nachdenken stimmen, die bereits begonnen haben, sich von den Lockungen und Drohungen derer einzufangen zu lassen, die gegen Christus und Sein heiliges Evangelium stehen.

Jedes Wort dieses Sendschreibens haben Wir abgewogen auf der Waage der Wahrheit und zugleich der Liebe. Weder wollten Wir durch unzeitgemäßes Schweigen

mitschuldig werden an der mangelnden Aufklärung, noch durch unnötige Strenge an der Herzensverhärtung irgend eines von denen, die Unserer Hirtenverantwortung unterstehen und denen Unsere Hirtenliebe deshalb nicht weniger gilt, weil sie zur Zeit Wege des Irrtums und des Fremdseins wandeln. Mögen manche von ihnen sich den Gepflogenheiten ihrer neuen Umgebung anpassen, für das verlassene Vaterhaus und den Vater selbst nur Worte der Untreue, des Undanks oder gar der Unbill haben, mögen sie vergessen, was sie hinter sich geworfen haben – der Tag wird kommen, wo das Grauen der Gottesferne und der seelischen Verwahrlosung über diesen heute verlorenen Söhnen zusammenschlägt; wo das Heimweh sie zurücktreiben wird zu dem "Gott, Der ihre Jugend erfreute", und zu der Kirche, deren Mutterhand sie den Weg zum himmlischen Vater gelehrt hat. Diese Stunde zu beschleunigen, ist der Gegenstand Unserer unaufhörlichen Gebete.

So wie andere Zeiten der Kirche wird auch diese der Vorbote neuen Aufstiegs und innerer Läuterung sein, wenn der Bekennerwille und die Leidensbereitschaft der Getreuen Christi groß genug sind, um der physischen Gewalt der Kirchenbedränger die Unbedingtheit eines innigen Glaubens, die Unverwüstlichkeit einer ewigkeitssicheren Hoffnung, die bezwingende Allgewalt einer tatstarken Liebe entgegenzustellen. Die heilige Fasten- und Osterzeit, die Verinnerlichung durch Buße predigt und des Christen Blick mehr noch als sonst auf das Kreuz, zugleich aber auch auf die Herrlichkeit des Auferstandenen richtet, sei für alle und jeden von euch freudig begrüßter und eifrig genutzter Anlaß, Sinn und Seele mit dem Helden-, dem Dulder-, dem Siegergeist zu erfüllen, der vom Kreuze Christi ausstrahlt. Dann – des sind. Wir gewiß – werden die Fehde der Kirche, die ihre Stunde gekommen wähnen, bald erkennen, daß sie zu früh gejubelt und zu voreilig nach der Grabschaukel gegriffen haben. Dann wird der Tag kommen, wo an Stelle verfrühter Siegeslieder der Christusfeinde aus dem Herzen und von den Lippen der Christustreuen das Te Deum der Befreiung zum Himmel steigen darf; ein Te Deum des Dankes an den Allerhöchsten; ein Te Deum der Freude darüber, daß das deutsche Volk auch in seinen heute irrenden Gliedern den Weg religiöser Heimkehr beschritten hat, daß es in leidgeläutertem Glauben sein Knie wieder beugt vor dem König der Zeit und Ewigkeit Jesus Christus; und daß es sich anschickt, im Kampf gegen die Verneiner und Vernichter des christlichen Abendlandes in Harmonie mit allen Gutgesinnten anderer Völker den Beruf zu erfüllen, den die Pläne des Ewigen ihm zuweisen.

Er, der Herz und Nieren durchforscht (Ps. 7, 10.), ist Unser Zeuge, daß Wir keinen innigeren Wunsch haben als die Wiederherstellung eines wahren Friedens zwischen Staat und Kirche in Deutschland. Wenn aber – ohne unsere Schuld – nicht Friede sein soll, dann wird die Kirche Gottes ihre Rechte und Freiheiten verteidigen im Namen des Allmächtigen, Dessen Arm auch heute nicht verkürzt ist. Im Vertrauen auf Ihn "hören wir nicht auf zu beten und zu rufen" (Col. 1, 9.) für Euch, die Kinder der Kirche, daß die Tage der Trübsal abgekürzt und Ihr treu erfunden werdet am Tage der Prüfung, und auch für die Verfolger und Bedränger: der Vater alles Lichtes und aller Erbarmung möge ihnen eine Damaskusstunde der Erkenntnis schenken, für sich und alle die vielen, die mit ihnen geirrt haben und irren.

Mit diesem Flehgebet im Herzen und auf den Lippen erteilen wir als Unterpfand göttlicher Hilfe, als Beistand in Euren schweren und verantwortungsvollen Entschließungen, als Stärkung im Kampf, als Trost im Leid, Euch, den bischöflichen Hirten Eures treuen Volkes, den Priestern und Ordensleuten, den Laienaposteln der katholischen Aktion und allen, allen Euren Diözesanen – nicht zuletzt den Kranken und Gefangenen – in väterlicher Liebe den apostolischen Segen.

Gegeben im Vatikan, am Passionssonntag, den 14. März 1937.

Pius PP XI.

Příloha č. 3

ENCYKLIKA

S PALČIVOU STAROSTÍ

O postavení katolické církve v Německu

Přeložil Dr. Bedřich Vašek

Lidové knihupectví a nakladatelství v Olomouci, 1937

S palčivou starostí a se stoupajícím úžasem pozorujeme od delší doby utrpení Církve, vzrůstající útisk vyznavačů a vyznavaček, kteří ve smýšlení i v jednání zůstávají věrni — a to v zemi a v národě, jemuž kdysi přinesl sv. Bonifác světlo a radostné poselství o Kristu a o Říši Boží.

Tato naše starost se nezmenšila zprávami, které nám podle pravdy a povinnosti podali zástupci nejdůstojnějšího episkopátu při své návštěvě a nás, když nemoc nás poutala na lůžko. Řekli nám mnoho radostného a povznášejícího z vyznavačského boje svých věřících; a při vši lásce k národu a vlasti a při vši snaze, aby jejich úsudek byl plně pravdivý, nemohli mlčením pomínouti ani nekonečně mnoho zjevů trpkých a zlých. Když jsme vyslechli jejich vývody, směli jsme s vroucí vděčností k Bohu říci s apoštolem lásky: „Nemám větší radosti, než když slyším, že moje děti žijí v pravdě“ (III. Janův 4). Otevřenost, jaké vyžaduje náš odpovědný apoštolský úřad, a pevná vůle předvésti před oči Vám a celému křesťanskému světu skutečnost v její veškeré vážnosti, ukládají nám však také, abychom připojili: Větší starosti, trpčícího pastýřského hoře nemáme, než když slyšíme: mnozí opouštějí cestu pravdy (srov. II. Petrův 2, 2).

I. KONKORDÁT S ŘÍŠÍ

Když jsme, ctihodní bratří, v létě 1933 na podnět říšské vlády dali zahájit jednání o konkordát, navazující na dřívější návrh, již léta starý, a když jsme dali ukončit toto jednání ke spokojenosti Vás všech slavnostní dohodou, tehdy vedla nás povinná péče o svobodu náboženské práce Církve v Německu a o spásu duší jí svěřených — současně však i upřímné přání, abychom prokázali důležitou službu pokojnému dalšímu rozvoji a blahu německého národa.

Přes mnohé vážné námitky rozhodli jsme se tehdy s těžkým srdcem neodepřítí svůj souhlas. Chtěli jsme své věrné syny a dcery v Německu, pokud je to jen člověku možno, ušetřiti kritických situací a utrpení, které jinak s jistotou bylo očekávatí za tehdejších poměrů. Chtěli jsme všem dokázati skutkem, že, hledajíce jedině Krista a to, co je Kristovo, nikomu neodpíráme ruky míru Matky Církve, kdo jí sám od sebe neodstrčí.

Nepřinesl-li strom míru, od nás s čistým úmyslem v německou půdu zasazený, těch plodů, po nichž jsme v zájmu vašeho národa toužili, pak nikdo na širém světě, kdo má oči, aby viděl, a uši, aby slyšel, nebude dnes moci tvrditi, že vina jest na straně Církve a její hlavy. Jasně události posledních let zřetelně ukazují, kde je vina. Odhalují pletichy, které hned od počátku neznaly jiného cíle, než jenom boj až do zničení. Do brázd, do kterých my jsme se snažili zaseti símě upřímného míru, zasévali jiní — jako „člověk nepřítel“ z Písma sv. (Matouš 13, 25) — símě plevelu: nedůvěru, nešvár, nenávisť, očerňování tajné a otevřené, z tisíce zdrojů živěné a všemi prostředky pracující zásadní nepřátelství proti Kristu a Jeho Církvi. Na ně a jenom na ně a na jejich tiché i hlasité ochránce padá

odpovědnost za to, že místo duhy míru na obzoru Německa je viděti bouřná oblaka rozkladných náboženských bojů.

Neúnavně jsme upozorňovali, ctihodní bratří, odpovědné ředitele osudů Vaší země na následky, které se nutně musily dostavit, když se trpěly nebo dokonce podporovaly takové proudy. Všechno jsme učinili, abychom svatost slavnostně daného slova, nezrušitelnost dobrovolně převzatých povinností hájili proti teoriím a praktikám, které musily — v případě, že by byly schváleny úředně — nutně ubíti veškerou důvěru a znehodnotiti — i pro budoucnost — každé dané slovo. Až jednou přijde Čas, abychom otevřeně před očima světa ukázali své námahy, pak všichni lidé dobrého smýšlení zvědí, kde mají hledati zachovatele míru a kde rušitele. Každý, kdo si uchoval aspoň jiskerku citu pro pravdu a jehož srdce si uchovalo aspoň stín citu pro spravedlnost, musí potom připustiti, že v těchto těžkých a na události bohatých letech doby pokonkordátní každé naše slovo a každý náš čin byl diktován věrností k smlouvě. Nutně však zjistí s úžasem a vnitřním odporem, jak na druhé straně překrucování smluv, obcházení smluv, olupování smluv o vnitřní obsah a konečně více nebo méně veřejné porušování smluv se stalo nepsaným zákonem jednání.

Že jsme přesto projevovali umírněnost, to se nestalo z vypočítavých ohledů na pozemskou užitečnost nebo dokonce z nečestné slabosti, nýbrž toliko proto, že jsme s plevelem nechtěli vytrhati snad vzácné byliny; proto, abychom nesoudili veřejně dříve, až když lidé plně dozrají, aby uznali nevyhnutelnost tohoto soudu; protože jsme se rozhodli, že nepřeneseme konečného obvinění z nevěrnosti ke smlouvě, až když železná mluva skutečnosti roztrhne slupku, do níž soustavná utajování pravých úmyslů uměla a umí zahalovati útok proti Církvi. Také dnes ještě, kdy otevřený boj proti konkordátem zajištěné církevní škole a kdy znemožněná svoboda hlasování pro ty katolické činitele, kteří jsou oprávněni k výchově, jsou příznačné pro strašnou vážnost situace a pro bezpříkladné útrapy svědomí věřících křesťanů, a to na jednom z nejdůležitějších oborů náboženského života — i dnes radí nám otcovská starost o spásu duší, abychom přece ještě použili i nepatrných dosud zbylých vyhlídek na návrat k věrnosti smluvní a k dorozumění, za něž by bylo možno nésti odpovědnost. Vyhovující prosbám nejdůstojnějšího episkopátu, budeme i nadále u vládců Vašeho národa obhájci práva, proti němuž se hřeší, a poslouchající toliko hlasu svého svědomí a svého pastýřského poslání — bez ohledu na okamžitý úspěch nebo neúspěch — budeme se stavěti na odpor smýšlení, které se snaží písemně zaručené právo rdousiti zjevným nebo zakrytým násilím.

Účel nynějšího listu je však, ctihodní bratří, jiný. Jako jste nás v naší nemoci laskavě navštívili Vy, tak se dnes obracíme my na Vás a skrze Vás na katolické věřící v Německu, k nimž — jako ke všem trpícím a sklíčeným dětem — společný Otec pociťuje zvláštní lásku. V této hodině, kdy jejich víra v ohni strastí a zakrytého a otevřeného pronásledování je jako ryzí zlato podrobena zkoušce, kdy jsou obklíčeni tisícerými způsoby organisované náboženské nesvobody, kdy těžce strádají pod skutečností, že se jim odpírá poctivá informace o událostech a možnost normální obrany, mají dvojnásob právo na slovo pravdy a duševní posily od toho, jehož prvému předchůdci platilo obsahu plné slovo Spasitelovo: „Prosil jsem za tebe, aby nezakolísala víra tvá; a ty zase posiluj své bratří“ (Lukáš 22, 32).

2. ČISTÁ VÍRA V BOHA

Dávejte pozor, ctihodní bratří, aby především víra v Boha, prvý to a nenahraditelný základ každého náboženství, zůstala v německých zemích čistá a nezfalšovaná. Věřícím v Boha není již každý, kdo slova Bůh řečnický používá, nýbrž jen ten, kdo s tímto vznešeným slovem spojuje pravý a důstojný pojem Boha.

Kdo v panteistické mlhovitosti ztotožňuje Boha s vesmírem, Boha ve světě zesvětšuje, svět v Bohu zbožšťuje, nepatří k věřícím v Boha.

Kdo podle domnělých starogermánsko-předkřesťanských představ staví ponurý neosobní osud na místo osobního Boha, popírá Boží moudrost a prozřetelnost, „která mocně a dobrotivě na světě vládne od končin do končin“ (Moudrost 8, 1) a všechno řídí k dobrému konci. Takový člověk nemá práva se počítati k věřícím v Boha.

Kdo rasu nebo národ nebo stát nebo státní formu nebo nositele státní moci nebo jiné hodnoty společenského života, které v rámci pozemského řádu zaujímají důležité a ctihodné postavení, vytrhává z této jejich pozemské stupnice hodnot, činí z nich nejvyšší normu všech, i náboženských, hodnot a modloslužebnický je zbožňuje — ten převrací a falšuje Bohem vytvořený a Bohem nařízený řád. Takový má daleko k pravé víře v Boha a k chápání života, které by bylo v souhlase s touto věrou.

Dávejte pozor, ctihodní bratří, na zlořád, který se stále častěji vyskytuje v řečích i v tisku, že se totiž třikrát svatého jména Božího používá jako prázdné etikety pro jakékoli libovolné výmysly lidského hledání a toužení. Působte na své věřící, aby bděle odmítali takové matení, jak toho zasluhuje. Náš Bůh jest osobní, nadlidský, všemohoucí, nekonečně dokonalý Bůh, jeden ve třech osobách, trojosobní v jednotě Boží podstaty, Tvůrce všeho stvořeného, Pán a Král a poslední Dokonatel dějin světa, který vedle sebe netrpí a ani nemůže trpěti jiných bohů.

Tento Bůh dal v suverénní formulaci své desatero přikázání. Desatero platí pro všechny Časy a místa, země a rasy. Jako svítí Boží slunce nade vším, co má lidskou tvář, tak ani jeho zákon nezná předností a výjimek. Vládoucí a ovládaní, korunovaní a nekorunovaní, vysocí a nízcí, bohatí a chudí podléhají stejně Jeho slovu. Z totality Jeho Stvořitelských práv vyplývá podstatně totalita jeho práva na poslušnost vůči jednotlivcům a vůči všem společnostem. Toto právo na poslušnost se vztahuje na všechny životní obory, v nichž mravní otázky vyžadují souhlasu se zákonem Božím a tudíž vřazení proměnlivých lidských příkazů do soustavy neproměnlivých příkazů Božích.

Jenom povrchní duchové mohou propadnouti bludu, aby mluvili o národním Bohu a národním náboženství, mohou činiti šílený pokus, aby Boha, Stvořitele všeho světa, Krále a Zákonodárce všech národů, před Jehož velikostí jsou národy nepatrné jako krůpěj na okovu (Isaiáš 40, 15), chtěli vtěsnati v hranice jediného národa, jediné rasy téže krve.

Biskupové Církve Kristovy, ustanovení „pro ty záležitosti, které se vztahují k Bohu“ (k Židům 5, 1), ať bdí nad tím, aby se mezi věřícími neujímaly takové zhoubné bludy, za nimiž v patách chodívají ještě zhoubnější praktiky. Svatou povinností jejich úřadu jest, učiniti vše, co je v jejich silách, aby přikázání Boží jakožto závazný základ mravního spořádaného soukromého a veřejného života byla ve vážnosti a by se podle nich žilo; aby výsostná práva Boha, Jeho jméno a Jeho slovo nebylo zneuctíváno (k Titovi 2, 5); aby rouhání proti Bohu — slovem, písmem, obrazem, někdy četné jako písek u moře — bylo umlčeno; aby před vzpurným promethejským duchem těch, kdo Boha popírají, Jemu se posmívají, Ho nenávidí, nikdy neumdlévala smírná modlitba věřících, která jako kadidlový dým hodinu jak ho-dinu stoupá k Nejvyššímu a zdržuje Jeho trestající ruku.

Děkujeme Vám, ctihodní bratří, Vaším kněžím a všem věřícím, kteří plnili a plní svou křesťanskou povinnost, hájíce velebná práva Boží proti novopohanství, které prahne po útoku, a je, bohužel, namnoze podporováno s vlivné strany. Tento dík je dvojnásob vroucí a je spojen s uznalým obdivem pro ty, kteří při plnění těchto povinností směli pro Boha na sebe vzítí pozemské oběti a pozemské utrpení.

3. ČISTÁ VÍRA V KRISTA

Víra v Boha se trvale nezachová čistou a nefalšovanou, neopírá-li se o víru v Krista. „Nikdo nezná Syna, leč Otec, a nikdo nezná Otce, leč Syn, a komu by chtěl Syn zjevití " (Matouš 11, 27). „To jest život věčný, aby poznali Tebe, jediného pravého Boha, a toho, jehož jsi poslal, Ježíše Krista“ (Jan 17, 3). Nikdo tedy nesmí říci: Já v Boha věřím, to mne z náboženství stačí. Slovo Páně nemá místa pro takové vytáčky: „Kdo popírá Syna, nemá ani Otce; kdo vyznává Syna, má také Otce“ (I. Janův 2, 23).

V Ježíši Kristu, vtěleném Synu Božím, ukázala se plnost Božího zjevení. „Druhdy Bůh na mnohokrát a mnoha způsoby mluvil k otcům našim skrze proroky, v těchto však dnech doby poslední mluvil k nám skrze Syna svého“ (k Židům 1, 1). Svaté knihy starozákonní jsou zcela slovem Božím, organickou součástí Jeho zjevení. Je přiměřeno stupňovitému rozvoji zjevení, že spočívá na nich ještě Šero doby, která je přípravou na plný slunný den vykoupení. Jak to u knih dějin a zákona jinak není možné, jsou ve mnohých jednotlivostech zrcadlem, v němž jsou obrazy lidské nedokonalosti, slabosti a hříchu. Je v nich nekonečně mnoho vznešeného a ušlechtilého; ale vyprávějí také o vnějškovosti a zesvětštění, které vždy znova propukovaly u starozákonního národa, jenž byl nositelem zjevení a zaslíbení Božích. Pro každé však oko, nezaslepené předsudkem a vášní, z lidských chyb, o nichž biblické dějiny vyprávějí, proráží tím jasněji Boží světlo spasného vedení, triumfujícího nakonec nade všemi chybami a hříchem. Právě na takovém Často ponurém pozadí, vyrůstá pedagogika věčné spásy v perspektivy, které současně ukazují cestu, vystíhají, plní hrůzou, povznášejí, oblažují. Jenom slepota a pýcha mohou zavíratí své oko před spasně výchovnými poklady, jež v sobě ukrývá Starý zákon. Kdo biblické dějiny a poučnou moudrost Starého zákona chce vypuditi z kostela a ze školy, ten se rouhá slovu Božímu, rouhá se výkupnému plánu Všemohoucího, Činí úzkoprsé a omezené lidské myšlení soudcem nad Božím dějinným plánem. Popírá víru ve skutečného vtěleného Krista, který přijal lidskou přirozenost z národa, který Jej měl přibítí na kříž. Stojí bez porozumění před světovým dramatem Syna Božího, který proti zločinu svých ukřižovatelů postavil velebný Boží Čin vykupitelské smrti, a tím způsobil, že Starý zákon nalezl v Novém své vyplnění, své zakončení, své převýšení.

Vyvrcholení zjevení, jehož se dosáhlo v evangeliu Ježíše Krista, je konečné, je závazné pro vždy. Toto zjevení vylučuje jakékoli lidské dodatky; a dokonce již nepřipouští, aby bylo nahrazeno nebo vystřídáno samovolnými „zjeveními“, které někteří mluvkové dnešní chtějí vyvozovati z tak zvaného mythu o krvi a rase. Od té chvíle, co Kristus Pomazaný dokonal dílo vykoupení, zlomil vládu hříchu a nám zasloužil milost, abychom se stali dítkami Božími — od té chvíle není jiného jména pod nebem lidem daného, skrze něž by mohli býti spaseni, leč jen jméno Ježíš (Skutky apošt. 4, 12). Žádný člověk, i kdyby v něm bylo vtěleno všecko vědění, všecka dovednost, všecka zevnější moc světa, nemůže položití jiného základu než ten, jež již Kristus položil (I. ke Korintským 3, 11). Kdo svatokrádežně, zneužívaje propastné rozdíly mezi Bohem a tvorem, mezi Bohočlověkem a dítkami lidskými se opovází stavěti kteréhokoli smrtelného Člověka, a kdyby to byl třeba největší velikán všech dob, vedle Krista, nebo dokonce nad Něho a proti Němu, ten musí mlčet, když se mu řekne, že je prorokem bláhovým, o němž platí hrozné slovo Písma: „Ten, jenž na nebesích sídlí, směje se jim“ (Žalm 2, 4).

4. ČISTÁ VÍRA V CÍRKEV

Víra v Krista se neuchová v čistotě a nefalšovanosti, neopírá-li se o víru v Církev, která jest „sloupem a základem pravdy“ (I. k Timotheovi 3, 15), a není-li jí chráněna. Kristus sám, Bůh blahoslavený na věky, postavil tento sloup víry. Jeho příkaz, abychom poslouchali Církev (Matouš 19, 17), abychom ve slovech a příkazech Církev slyšeli Jeho vlastní slova a příkazy (Lukáš 10, 16), platí pro lidi všech časů a zemí. Spasitelem založená Církev jest jedna — pro všechny národy a kmeny. Pod její kopulovitou stavbou, která se

klene jako Boží obloha nade vši zemí, jest místo a domov pro všechny národy a jazyky, jest dostatečný prostor, kde se mohou rozvinouti všechny od Boha Stvořitele a Vykupitele v jednotlivce a v národy vložené zvláštní vlastnosti, přednosti, úkoly a povolání. Mateřské srdce Církve je dostatečně veliké, aby v takovém (Božím úmyslům odpovídajícím) rozvoji těchto zvláštností a svérázných darů spíše vidělo bohatství rozmanitosti, než nebezpečí roztržek. Raduje se z duchovní výše jednotlivců a národů. Vidí v jejich ušlechtilých výkonech s mateřskou radostí a mateřskou pýchou ovoce výchovy a pokroky, kterým žehná a které podporuje, když jen to může podle pravdy učiniti. Ví však také, že této svobodě určil meze velebným příkazem Bůh, který chtěl a založil tuto církev tak, aby ve všem podstatném tvořila nerozdílnou jednotu. Kdo sahá na tuto jednotu a nedělitelnost, bere nevěstě Kristově jeden z drahokamů, jimiž ji korunoval Bůh sám. Přenechává její božskou stavbu, spočívající na věčných základech, k přezkoušení a k přestavbě stavitelům, kterým nebeský Otec nedal stavitelské pravomoci.

Božské poslání Církve, která působí mezi lidmi a musí působiti prostřednictvím lidí, může býti bolestně zatemněno lidskými dokonalostmi, které v jistých dobách vždy znova bují jako plevel mezi pšenící Říše Boží. Kdo zná slovo Spasitelovo o pohoršeních a pohoršovatelích, ví, jak církev a každý jednotlivec má souditi o tom, co hřích byl a co hřích jest. Kdo však při těchto odsouzení hodných rozporech mezi věrou a životem, mezi slovem a jednáním, zevnějším chováním a vnitřním smýšlením jednotlivců — a kdyby jich bylo i mnoho — zapomíná nebo dokonce úmyslně zamlčuje nezměrné upřímné usilování o ctnost, nezměrnou obětavost, bratrskou lásku, heroickou snahu po svatosti, ten projevuje politování hodnou slepotu a nespravedlivost. Když se pak dokonce ukáže, že na ono tvrdé měřítko, podle kterého měří nenáviděné církvi, okamžitě zapomíná, když se jedná o společnosti jiné, které mu stojí z citových nebo zájmových důvodů blízko, pak se svým prý uraženým citem pro čistotu se velmi podobá těm, kteří podle řízného slova Páně o třísce v oku bratrově nevidí klády ve svém vlastním oku. Avšak i když je pravda, že není čistý úmysl těch, kdo si dělají z vyhledávání lidských chyb v církvi zrovna povolání nebo dokonce nízký obchod; i když je dále pravda, že v Bohu spočívající moc nositele církevního úřadu není závislá na jeho lidské a mravní výši; tož přece žádná doba, žádný jednotlivec, žádná společnost není zproštěna povinnosti poctivě si zpytovat svědomí, neúprosňe odkládati chyby, pronikavě se zdokonalovati ve smýšlení i jednání. Ve své encyklice o kněžství, v okružníku o Katolické akci důrazně jsme zapřísáhli a upozorňovali na svatou povinnost všech údů Církve a především všech příslušníků stavu kněžského a řeholního a laického apoštolátu, uvésti v soulad víru a jednání, jak to ukládá zákon Boží, jak to s neúnavným zdůrazňováním žádá církev. A také dnes opakujeme s hlubokou opravdovostí: Nestačí jenom k církvi Kristově náležeti. Musíme býti i živým údem Církve — v duchu a pravdě. A to jsou jen ti, kdo žijí v milosti Boží a kdo nepřetržitě chodí i v Jeho přítomnosti — v nevinnosti nebo v upřímném a činném pokání. Když apoštol národů, „nádobu vyvolená“, své tělo trestal a umrtvoval, aby snad, kázav jiným, sám nebyl zavržen (I. ke Korintským 9, 27), zbývá pak pro ostatní, v jejichž rukou jest ochrana a šíření Říše Boží, nějaká jiná cesta než nejnvnitřnější spojení apoštolátu a sebeposvěcení? Jen tím se ukazuje dnešnímu lidstvu a především protivníkům Církve, že sůl země nezvětrala a že kvas křesťanství neztratil síly, nýbrž že chtějí a dovedou lidem dneška — zachváceným pochybnostmi a bludem, vlašností a duchovní bezradností, náboženskou znechuceností a odcizením se Bohu — přinášeti duševní obnovu a zmlazení, jichž — ať to již přiznají nebo ne — potřebují více než kdykoli jindy. Křesťanská obec, která ve všech svých údech jde v sebe, která odmítá každou vnějškovost a světáckost, která vážně bere příkazy Boží a církevní, která se osvědčuje v lásce k Bohu a v lásce k bližnímu — tato křesťanská obec může a musí býti vzorem a vůdcem pro svět, který jest až do své nejnvnitřnější podstaty chorý a potřebuje opory a vedení. Jinak se dostaví nevýslovné neštěstí a jakoukoli představu převyšující úpadek.

Každá pravá a trvalá reforma vycházela konec konců od svatyně; od lidí, kteří byli zaníceni a puzeni láskou k Bohu a bližnímu. Byla u nich velkodušná ochota uposlechnouti každého zavolání Božího a uskutečnit je především na sobě samých; a tak v pokoře a s vnitřní jistotou vyrůstali z povolání ve svítlny a v obnovitele své doby. Kde reformní horlivost se nezrodila v čistém lůně osobní ryzosti, nýbrž byla výrazem a výbuchem vášnivých záchvatů, ta spíše mátlá než vnášela světlo; spíše bourala než stavěla; stala se nezřídka východiskem pro bludné cesty, které byly ještě osudnější než škody, jichž náprava se zamýšlela nebo předstírala. Jistě, Duch Boží vane, kde chce (Jan 3, 8). Může si i z kamenů vytvořiti pomocníky svých úmyslů (Matouš 3, 9; Lukáš 3, 8). Volí si nástroje své vůle podle plánů svých a nikoli podle plánů lidských. Avšak Ten, Jenž založil Církev a za bouře svatodušní vyvolal ji v život, Ten neruší základní struktury spasné instituce, Jím samým chtěné. Kdo je puzen Duchem Božím, má od sebe patřičnou vnitřní a vnější úctu k Církvi, která jest ušlechtilým plodem na stromě kříže, letnicovým darem Ducha Božího světu, potřebujícímu vedení.

Ve Vašich krajinách, ctihodní bratří, se stále hlasitěji a v celém sboru ozývají hlasy, vyzývající k vystoupení z Církve. Mezi mluvčími jsou mnohdy takoví, kteří svým úředním postavením hledí buditi dojem, jako by toto vystoupení z Církve a s tím spojená věrolomnost ke Kristu Králi bylo zvláště přesvědčivou a záslužnou formou vyznání věrnosti k dnešnímu státu. Zakuklenými a viditelnými násilnými opatřeními, zastrahováním, vyhrožováním hospodářskými, stavovskými, občanskými a jinými škodami dělá se na náboženskou věrnost katolíků a zvláště jistých tříd katolických úředníků nátlak, který je zrovna tak protiprávní, jako lidsky nedůstojný. Veškeren náš otcovský soucit a nejhlubší soustrast doprovází ty, kdo musejí svou věrnost ke Kristu platiti tak draze. Avšak — tu se došlo k bodu, kde běží o statky poslední a nejvyšší, o záchranu nebo o záhubu, a kde tudíž pro věřícího cesta hrdinské statečnosti je jedinou cestou spásy. Když k němu přistoupí pokušitel nebo utiskovatel s jidášským návrhem vystoupiti z Církve, pak smí se proti němu ohraditi jedině — i za cenu těžkých pozemských obětí — slovem Spasitelovým: „Odejdi ode mne, satane, neboť jest psáno: Pánu Bohu svému samému se budeš klaněti a jemu samému sloužiti“ (Matouš 4, 10; Lukáš 4, 8). K Církvi však řekne: Ty, matko má ode dnů mého dětství, má útěcho v životě, má přímluvkyně při smrti — ať jazyk mi přilne k dásním, kdybych pod tlakem pozemského lákání nebo hrozeb se měl státi zrádcem na svém křestním slibu. Těm však, kdo se domnívají, že by mohli se zevnějším vystoupením z Církve spojití vnitřní věrnost k ní, ať je vážnou výstrahou slovo Spasitelovo: „Kdo mne zapře před lidmi, toho zapřu já před Otcem svým, jenž jest v nebesích“ (Lukáš 12, 9).

5. ČISTÁ VÍRA V PRIMÁT

Víra v Církev se nezachová čistou a nefalšovanou, neopírá-li se o víru v primát římského biskupa. V témž okamžiku, kdy Petr přede všemi apoštoly a učedníky vyznal víru v Krista, Syna Boha živého, bylo odpovědí Kristovou — odměňující jeho víru a jeho vyznání — slovo o stavbě Jeho Církve, jediné Církve, a to na Petrovi, jakožto skále (Matouš 16, 18). Víra v Krista, v Církev, v primát stojí tak vespolek v posvěcené souvislosti. Pravá a zákonná autorita je všude poutem jednoty, zdrojem síly, zárukou proti rozkladu a rozdrobenosti, zárukou budoucnosti; v nejvyšším a nejvznešenějším smyslu tam, kde (jako je tomu jedině u Církve) takové autoritě je přislíbena milost a vedení Ducha sv., Jeho nepřemožitelná pomoc. Když lidé, kteří nejsou jednotni ani ve víře v Krista, před Vámi vykouzlují lákavý přelud německé národní církve, pak vezte: taková církev není ničím jiným, než popřením jediné Církve Kristovy, zřejmým odpadem od rozkazu, aby se šlo apoštolovati do celého světa, kterémužto rozkazu může řádně učiniti zadost toliko Církev světová, Dějinná cesta jiných národních církví, jejich duchovní strnulost, jejich sevřenost a ztročenost pod pozemskými mocnostmi ukazují beznadějnou neplodnost,

keré s nevyhnutelnou jistotou propadá každá ratolest, která se odděluje od živého vinného kmene Církve. Kdo proti takovým pochybeným podnikům se hned v samém začátku postaví v cestu s bdělým a neúprosným Ne, prokazuje službu nejen čistotě své křesťanské víry, nýbrž také zdraví a životní síle svého národa.

6. NETRPTE, ABY SE PODKLÁDAL JINÝ VÝZNAM SVATÝM SLOVŮM A POJMŮM

Zvláště bdělé oko mějte, ctihodní bratří, aby se základní náboženské pojmy neolupovaly o svůj podstatný obsah a nedával se jim význam jiný, světský.

Zjevení v křesťanském smyslu je slovo Boží k lidem. Uživati tohoto slova pro „šepot“ krve a rasy, pro vyzařování dějin národa, vždycky mate. Takový padělaný peníz nezasluhuje, aby přesel v jazykovou klenotnici věřícího křesťana.

Věřiti znamená pevně míti za pravdu to, co Bůh zjevil a předkládá svou Církvi k věření; víra jest „pevné přesvědčení o neviditelném“ (k Židům 11, 1). Radostná a pevná důvěra v budoucnost vlastního národa, jenž je každému drahý, znamená něco docela jiného, než víra v náboženském smyslu. Chtíti prvý smysl nahraditi druhým a pak žádati po přesvědčeném křesťanu, aby i toho, jenž věří jenom v budoucnost národa, uznal též za „věřícího“, je prázdná hra se slovy nebo vědomé zahlazování hranic mezi pojmy nebo něco ještě horšího.

Nesmrtelnost v křesťanském smyslu jest posmrtné pokračování života člověka, jakožto *osobní individuální bytosti*, k věčné odměně nebo na věčný trest. Kdo nechce slovem nesmrtelnost vyjádřiti nic jiného, než kolektivní společný život *v dalším trvání svého národa* pro neurčitě dlouhou budoucnost na *tomto* světě, ten převrací a falšuje jednu ze základních pravd křesťanské víry, otřásá základy každého náboženského světového názoru, který vyžaduje mravního světového řádu. Nechce-li býti křesťanem, ať neobohacuje slovního pokladu nevěry z terminologie křesťanské.

Dědičný hřích jest dědičná, i když ne osobní vina potomků Adamových, kteří v tomto svém praotci zhřešili (k Římanům 5, 12), ztráta milosti a tím věčného života, s náklonností ke zlému, kterou každý musí v sobě potlačovati a přemáhati milostí, pokáním, bojem a mravním snažením. Utrpení a smrt Syna Božího vykoupilo svět z dědičné kletby hříchu a smrti. Víra v tyto pravdy, které jsou dnes ve Vaší vlasti předmětem laciného posměchu protivníků Kristových, patří mezi nezczizitelné duchovní statky křesťanského náboženství.

Kříž Kristův, ač již jeho pouhé jméno se mnohým stalo bláznovstvím a pohoršením (I. Korintským 1, 23), zůstává pro křesťany posvěceným znamením vykoupení, praporem mravní velikosti a síly. V jeho stínu žijeme. Líbajíce jej, umíráme. Na našem hrobě má státi jako hlasatel naší víry, jako svědek naší k věčnému světlu směřující naděje.

Pokoru v duchu evangelia a modlitbu o Boží milost a pomoc lze dobře sloučiti se sebeúctou, sebedůvěrou a rekovným smýšlením. Církev Kristova, která za všech dob až do nejnovějších dnů čítá více vyznavačů a dobrovolných „krvosvědků“ než kterékoli jiné ideové hnutí, nepotřebuje o hrdinském smýšlení a hrdinském výkonu se dávatí poučovati z takové strany. Ve svém plytkém povídání o křesťanské pokoře, jakožto o sebesnižování a nehrdinském chování, vysmívá se odporná pýcha těchto novotářů sama sobě.

Milost v širším smyslu se může nazývati vše, čeho se dostává tvorů od Stvořitele. Milost ve vlastním a křesťanském slova smyslu zahrnuje v sobě nadpřirozené průkazy Boží lásky, dobrotivost a působení Boží, které povznášejí člověka, že se stává dítkem Božím — které jej tedy povznášejí k nejvnitřnější pospolitosti s Bohem. „Vizte, jakou lásku Otec nám prokázal, abychom dítkami Božími sluli; a my jsme jimi“ (I. Janův 3, 1). Když

se toto nadpřirozené povýšení prostřednictvím milosti odmítá z důvodu, že prý je to proti „deutsche Wesensart“ — proti podstatě německého Člověka — je to blud, je to zřejmé vypovězení boje jedné z podstatných pravd křesťanství. Stavěti nadpřirozenou milost vedle darů přírody je svatokrádeží z terminologie, kterou vytvořilo a posvětilo náboženství. Pastýři a strážcové lidu Božího udělají dobře, když budou potíratí tuto loupež na svatyni a tuto práci o matení duchů.

7. MRAVOUKA A MRAVNÍ ŘÁD

Na pravé a v čistotě zachovávané víře v Boha spočívá mravnost lidstva. Všechny pokusy odtrhnouti mravouku a mravní řád od skálovitého základu víry a vybudovati ji na sypkém, navátém písku lidských norem, vedou dříve nebo později jednotlivce a společnosti k mravnímu úpadku. Blázen, který ve svém srdci praví, že není Boha, bude choditi po cestách mravní zkaženosti (Žalm 13, 1 n.). Počet takových nemoudrých lidí, kteří se dnes opovažují děliti mravnost od náboženství, vzrostl dnes nesmírně. Nevidí nebo nechtějí viděti, že odstraněním jasně a určitě chápaného křesťanství z vyučování a výchovy, z vlivu na společenský a veřejný život nastupuje se na cesty duchovního ochuzení a úpadku. Žádná státní donucovací moc, Žádné čistě pozemské ideály, byť i samy o sobě ušlechtilé a vznešené, nebudou trvale s to, aby nahradily hlubší a rozhodující síly, prýstící z víry v Boha a v Krista. Když tomu, po kom se žádají nejvyšší oběti, i oběť vlastního já v zájmu společnosti, odejmete mravní oporu, přicházející z věčných a božských zdrojů, ze vzpružující a potěšující víry v Odplatitele za vše dobré a za vše zlé — pak u nesčetných lidí bude konečným výsledkem nikoliv plnění povinnosti, nýbrž útěk od ní. Svědomité zachovávaní Desatera přikázání Božích a přikázání církevních, kterážto poslední nejsou než prováděcími nařízeními k normám evangelia, je pro každého jednotlivého člověka nedostižnou školou záměrně sebekázně, mravní zdatnosti a výchovy charakteru. Je to škola, která žádá mnoho; ale ne přespříliš mnoho. Dobrotivý Bůh, který jako zákonodárce praví: „Máš!“, dává i milost, aby člověk mohl a dokonal. Nechatí nepoužity mravní síly tak účinné nebo vědomě jim znemožňovati přístup do_ výchovy jest neomluvitelnou spoluvinou na náboženské podvýživě národa. Vydati mravouku subjektivním, s módními proudy se měnícím lidským názorům, místo aby byla zakotvena ve svaté vůli věčného Boha a Jeho přikázání, to otvírá rozkladným silám dveře dokořán. Když se takto vydávají v šanc směrnicí objektivní mravouky pro školení svědomí, pro zušlechtnění všech životních oborů a všech životních řádů, to jest hříchem na budoucnosti národa, a trpké ovoce takového jednání bude zráti pro budoucí pokolení.

8. UZNÁNÍ PŘIROZENÉHO PRÁVA

Osudný ráz doby nese s sebou, že jako mravouka, tak i základy právního života a právní péče víc a více se odlučují od pravé víry v Boha a od zjevených přikázání Božích. Myslíme tu zvláště na tak zvané přirozené právo, které prstem samého Stvořitele bylo vepsáno v lidské srdce. Ve světle příkazů tohoto přirozeného práva možno zkoumati každé pozitivní právo (ať si přichází od kteréhokoliv zákonodárce), aby se zjistila mravnost jeho obsahu, a tudíž i jeho mravní závaznost a povinnost svědomí k němu. Lidské zákony, které jsou v neslučitelném rozporu s přirozeným právem, trpí vnitřní vadou, které nemůže sanovati žádný donucovací prostředek a žádný zevnější mocenský vliv. Tímto měřítkem se musí měřiti i zásada: „Právo jest to, co prospívá národu.“ Tato věta může býti správná, když se při ní předpokládá, že to, co je mravně nedovolené, nikdy nemůže sloužiti opravdovému blahu národa. Vždyť již staré pohanství poznalo, že tato věta, aby byla správná, se musí vlastně obrátiti a zníti takto: „Nikdy není něco užitečné, není-li to současně mravně dobré. A je to mravně dobré nikoli proto, že je to užitečné, nýbrž je to

také užitečné, poněvadž je to mravně dobré“ (Cicero, De officiis 3, 30). Održena byvši od tohoto mravního pravidla, znamenala by tato zásada věčný válečný stav mezi různými národy. V životě vnitrostátním (tato zásada) zapomíná — spojující dohromady hledisko užitečnosti a hledisko právní — na základní skutečnost, že člověk, jakožto osobnost, má Bohem daná práva, jichž společnost nesmí popírat, rušit, zkracovat a vůbec jakkoli na ne sahati. Kdo nedbá této pravdy, přehlíží, že opravdové obecné blaho se konec konců určuje a poznává, z přirozenosti člověka (v níž je stejně dobře postaráno i o osobní právo i o sociální vázanost), jakož i z účelu společnosti, jenž jest určen touž lidskou přirozeností. Stvořitel chtěl společnost jakožto prostředek, aby se plně rozvinuly osobní a sociální vlohy, které jednotlivec, dávaje a přijímaje, má zužitkovat ku blahu svému i všech jiných. Také ony rozsáhlejší a vyšší hodnoty, kterých nemůže uskutečnit jednotlivec, nýbrž jen společnost, jsou Stvořitelem chtěny konečně k vůli člověku, aby se v přirozeném i nadpřirozeném ohledu mohl rozvinouti dokonale. Ustoupiti od tohoto řádu by znamenalo viklati nosnými pilíři, na nichž spočívá společnost, a ohrožovati tím mír, bezpečnost a trvání společnosti samé.

Věřící člověk má neztratitelné právo *vyznávat svou víru* a osvědčovati ji ve formách jí přiměřených. Zákony, které potlačují nebo ztěžují vyznávání a projevy víry, jsou v rozporu s přirozeným zákonem.

Svědomití, svých výchovných povinností dbalí rodiče mají *prvé a původní právo určovati výchovu dítěte*, které jim daroval Bůh, v duchu pravé víry a ve shodě s jejími zásadami a předpisy. Zákon a jiná opatření, která vylučují tuto přirozeno-právně danou svobodu rodičů v otázkách školy nebo ji hrozbami a donucováním zbavují účinnosti, jsou v rozporu s přirozeným zákonem a jsou ve svém nejnitrnějším jádru nemravná.

Církev, povolána strážkyně a vykladatelka božského přirozeného zákona, nemůže tedy jinak, než školní zápisy nejposlednější doby, konané za stavu notorické nesvobody, prohlásiti za produkt donucení, postrádající jakékoli právní povahy.

9. K MLÁDEŽI

Jako zástupce Toho, jenž promluvil v evangeliu k jinochu slovy: „Chceš-li vejíti do života, zachovávej přikázání“ (Matouš 19, 17), pronášíme zvláště otcovské slovo k mládeži.

Tisíce jazyků hlásá dnes před Vašima ušima evangelium, které nebylo zjeveno nebeským Otcem. Tisíce per píše ve službě křesťanství zdánlivého, které není křesťanstvím Kristovým. Tiskařský stroj a rozhlas zahrnují Vás den co den výrobky obsahu nepřátelského víře a Církvi a útočí bezohledně a bez úcty na to, co Vám musí býti vznešeným a svatým.

Víme, že mnozí, mnozí z Vás za svou věrnost k víře a k církvi, za svou příslušnost k církevním, od konkordátu chráněným sdružením musili a musí si nechati líbiti zneuznávání, podezřívání, potupy, upírání věrnosti k vlasti, mnohonásobné škody v hospodářském a společenském životě. Není nám neznámo, jak mnohý nejmenovaný voják Kristův stojí ve Vašich řadách, který se zarmouceným srdcem, ale s povýšenou hlavou nese svůj osud a jedinou útěchu nalézá v myšlence, že trpí pohanu pro jméno Ježíš (Skutky apošt. 5, 41).

Dnes, kdy hrozí nová nebezpečí a nová napětí, pravíme k této mládeži: „Kdyby někdo vám chtěl hlásati jiné evangelium než ono, které jste přijali na klíně zbožné matky, z úst věřícího otce, z vyučování vychovatele, věrného svému Bohu a své Církvi — ten budiž vyloučen“ (ke Galatským 1, 9). Když stát zakládá svou státní mládež, která má býti zavázanou organizací pro všechny, pak jest — nehledě k právům církevních sdružení — samozřejmým a nezczitelným právem mladíků a jejich před Bohem za ně odpovědných

rodičů žádati, aby z těchto povinných organizací byly vyloučeny všechny projevy ducha nepřátelského křesťanství a Církvi, které ještě před nedávným, ba zrovna ještě i nyní nutí rodiče do mučivých bojů svědomí, protože nemohou dávatí státu, co se ve jménu státu žádá, a současně neolupovati Boha o to, což jest Božího.

Nikdo nepomýšlí na to, aby kladl kameny do cesty, která má vésti německou mládež k uskutečnění pravé národní pospolitosti, k pěstění ušlechtilé lásky k svobodě, k nezlomné věrnosti k vlasti. To, proti čemu se obracíme a obracetí musíme, jest úmyslný a soustavně rozdmýchávaný rozpor mezi těmito cíli a cíli náboženskými. Proto voláme k této mládeži: Zpívejte si své písně svobody; ale nezapomínejte pro ně na svobodu dítek Božích! Nedovolte, aby urozenost této nenahraditelné svobody mizela v otrockých poutech hříchu a smyslné rozkoše! Kdo zpívá píseň věrnosti k pozemské vlasti, nesmí se věrolomně státi přeběhlíkem a zrádcem na svém Bohu, na své Církvi, na své věčné vlasti. Mluví se k Vám mnoho o hrdinské velikosti — ve vědomé a nepravdivé protivě k pokoře a trpělivosti evangelia. Proč se Vám zamlčuje, že jest i hrdinství v mravním boji? Ze zachovati si čistotu křestního dne jest hrdinským činem, kterému by se jistě mělo jak s hlediska náboženského, tak i přirozeného dostati zaslouženého zhodnocení? Vykládá se Vám mnoho o lidských slabostech v dějinách Církve. Proč se Vám nemluví o velikých činech, které doprovázejí její cestu stoletími, o světcích a světicích, které vychovala, o požehnání, které vyplynulo pro kulturní svět Západu ze spojení mezi touto Církví a Vaším národem? Mnoho se Vám mluví o sportovních cvičeních. Usiluje-li se o tělesnou zdatnost s měrou a účelně, znamená dobrodiní pro mládež. Avšak dnes se jí namnoze dává rozsah, který není ku prospěchu ani celkovému harmonickému vypěstění těla a ducha, ani nutným potřebám rodinného života, ani příkázání svěcení neděle. S netečností, která hraničí až s lhostejností, olupuje se takto den Páně o svou posvátnost a sebranost, jaké jsou ve shodě s nejlepší německou tradicí. Očekáváme s důvěrou od věřící německé mládeže, že v obtížném prostředí povinných státních organizací důrazně uplatní své právo na svěcení neděle, že při péči o zdatnost těla nezapomene své nesmrtelné duše, že se nedá přemoci zlem, nýbrž že se bude spíše snažiti dobrem přemoci zlo (k Římanům 12, 21), že její nejvyšší a nejsvětější ctižádostí zůstane získati věnec vítězství na závodisti věčného života (I. ke Korintským 9, 24).

10. KE KNĚŽÍM A ŘEHOLNÍKŮM

Zvláštní slovo uznání, povzbuzení a napomenutí adresujeme kněžím Německa, kterým v poslušnosti k jejich biskupům připadá v těžké době a za tvrdých poměrů úloha, aby denně se obětující svému úkolu, s apoštolskou trpělivostí ukazovali slovem i příkladem stádcí Kristovu správné cesty. Neúnavně, milovaní synové a spoluúčastníci ve svatých tajemstvích Božích, následujte věčného Velekněze Ježíše Krista v Jeho samaritánské lásce a samaritánské péči. Osvědčujte se den co den v bezúhonném životě před Bohem, v nepřetržitém přísném kněžském životě a snaze o dokonalost, v milosrdné lásce ke všem Vám svěřeným, a zvláště k ohroženým, slabým a kolísajícím. Buďte vůdci věrných, oporou klesajících, učitelí pochybujících, těšiteli truchlících, nezištnými pomocníky a rádci všech. Zkoušky a utrpení, které Vás národ prodělal v době poválečné, nepřešly vedle jeho duše beze stopy. Zanechaly tam stavy rozhorlenosti a zatrpklosti, které se mohou vyhoviti jen pomalu, které opravdu překonati bude možno jen v duchu nezištné a činné lásky. Tuto lásku, která jest nezbytným brněním apoštola, vyprošujeme Vám v nejhojnější míře na Pánu, zvláště v nynějším rozbouřeném a nenávistí znetvořeném světě. Pro tuto apoštolskou lásku zapomenete na mnohé nezasloužené trpkosti, kterých při Vaší kněžské a pastorační činnosti je dnes více než kdykoliv před tím; nebo je aspoň odpustíte. Tato láska k bloudícím, ano dokonce i k tupícím, láska, která dovede chápati a se slitovati, arcí neznamená a nemůže znamenati, že byste se nějak zřekli práva hlásati pravdu, ji uplatňovati, statečně brániti a jí neohroženě používati na poměry, které jsou okolo Vás. Prvým a

nejsamozřejmějším darem, jež kněz může dát svému okolí, jest sloužiti pravdě, a to celé pravdě, strhovati masku bludu a vyvracetí jej, ať si vystupuje v jakékoli formě, jakkoli převlečen, jakkoli nalíčen. Zřeknouti se toho by bylo zradou na Bohu a na Vašem svatém povolání; bylo by hříchem na pravém blahu Vašeho národa a vlasti. Všem těm, kdo zachovali věrnost svým biskupům slíbenou při svěcení, všem těm, kdo za plnění svých pastýřských povinností musili snášeti utrpení a pronásledování, zasílá Otec křesťanstva — mnohým až do žalářů a do koncentračních táborů — dík a uznání.

Rovněž katolickým řeholníkům a řeholnicím vzdáváme své otcovské díky, spojené s vřelou účastí na jejich osudu, který mnohé z nich vyrval z pozeňnané a zamilované práce v povolání následkem opatření namířených proti řeholnímu stavu. Pochybili-li jednotlivci a ukázali-li se nehodnými svého povolání, tak přece jejich přestupky, odsuzované také Církví, nezmenšují zásluh zdrcující většiny, která v nezištnosti a dobrovolné chudobě, usilovně a s oddaností slouží svému Bohu i svému národu. Horlivost, věrnost, snaha po ctnosti, činná láska k bližnímu a ochota v pomáhání, jak se jí vyznamenávají řehole pracující v duchovní správě, u nemocných a ve škole, zůstávají obdivuhodným příspěvkem k soukromému i veřejnému blahu, a pozdější, uklidněnější doba bude o nich jistě souditi daleko spravedlivěji než rozbouřená přítomnost. Máme důvěru k představeným řeholních společností, že obtíží a zkoušek použijí k tomu, aby dvojnásobnou horlivostí, prohloubeným životem modlitby, svatou stavovskou opravdovostí a přísně klášterní kázní svolávali od Nejvyššího nové pozeňnaní a novou úrodnost pro svou těžkou práci.

11. K VĚRNÝM LAIKŮM

Před naším okem stojí nepřehledně veliký zástup našich věrných synů a dcer, kterým hoře Církve v Německu a jejich vlastní hoře nic neubralo z jejich oddanosti k věci Boží, ani z jejich něžné lásky k Otcí křesťanstva ani z jejich poslušnosti k biskupům a kněžím, ani z jejich radostné odhodlanosti zůstati i v budoucnosti — ať si přijde cokoli — věrným tomu, co věřili a získali od svých předků jako svaté dědictví. Jim všem posíláme z pohnutého srdce svůj otcovský pozdrav.

Především členům církevních svazů, kteří statečné a namnoze za cenu bolestných obětí zachovali Kristu věrnost a vzpírali se vzdáti se práv, která Církvi a jim čestným slovem zaručila slavnostní úmluva.

Zvláště srdečný pozdrav odesíláme katolickým rodičům. Jejich Bohem daná práva na výchovu a jejich vychovatelské povinnosti stojí právě v přítomném okamžiku ve středu boje tak osudového, že si osudovější sotva lze představití. Církve Kristova nesmí teprve tehdy začíti truchliti a hořekovati, až jsou oltáře pustošeny, až svatokrádežné ruce proměňují domy Boží v dým a plameny. Když se činí pokusy, aby svatostánek dětské duše, křtem posvěcené, byl znesvěcen výchovou Kristu nepřátelskou, když z tohoto živého chrámu Božího je vyrvána věčná lampa víry v Krista a na její místo se má postavití bludička náhražkové víry, která nemá žádného vztahu k víře kříže — pak k duchovnímu zneuctění chrámů jest již jen krůček, pak vyvstává pro každého věrného křesťana povinnost, aby svou odpovědnost jasně odloučil od odpovědnosti těch, kdo jsou na druhé straně, aby si svědomí nezatížil hříšným spolupůsobením při takové pohromě a zkáze. A čím více se protivníci namáhají, aby zapřeli a okrášlili své temné úmysly, tím odůvodněnější je zdravá nedůvěra a nedůvěřivá, hořkou zkušeností vyburcovaná bdělost. Když se navenek ponechá vyučování náboženství — a to ke všemu ještě vyučování kontrolované a poutané nepovolnými živly — v rámci školy, která v jiných předmětech ovlivňujících smýšlení programově a nenávisťně pracuje proti těmž náboženství, to nemůže nikdy býti dostatečným právním důvodem, aby věřící křesťan směl dobrovolně schvalovati takový nábožensky rozkladný druh školství. Víme, milovaní katoličtí rodiče, že o takové dobrovolnosti u Vás nemůže býti řeči. Víme, že svobodné a tajné hlasování

mezi Vámi by bylo vítězným plebiscitem pro školu církevní. A proto i v budoucnosti neúnavně budeme odpovědným místům stavěti otevřeně před oči nezákonnost dosavadních donucovacích opatření a povinnost připustiti svobodný projev vůle. Prozatím nezapomínejte: Žádná pozemská moc nemůže Vás zbaviti Bohem ustanoveného pouta odpovědnosti, které Vás poutá s Vašimi dětmi. Nikdo z těch, kdo Vás dnes utiskují ve Vašich vychovatelských právech a kdo dělají, jako by přejímali od Vás Vaše vychovatelské povinnosti, nebude moci místo Vás Věčnému soudci odpovídati, až se Vás otáže: Kde jsou ti, které jsem ti dal? — Kéž každý z Vás bude moci odpověděti: „Z těch, které jsi mi dal, neztratil jsem nikoho“ (Jan 18, 9).

ZÁVĚR

Ctihodní bratří! Jsme jisti, že slova, která pronášíme v rozhodné hodině k Vám a skrze Vás ke katolíkům německé říše, naleznou v srdcích a v činech našich věrných dětí ozvěnu, která jest úměrná milující péči společného Otce. Vyprošujeme-li si něco se zvláštní úpěnlivostí od Pána, pak to je toto: aby naše slova pronikla i k uchu a k srdci těch a přivedla k přemýšlení i ty, kdož již počali kolísati při svodech a hrozbách lidí, kteří jsou proti Kristu a Jeho svatému evangeliu.

Každé slovo tohoto listu jsme odvážili na váze pravdy a současně i lásky. Ani jsme nechtěli mlčením, které nyní by bylo velmi nemístné, státi se spoluviníky na nedostatku poučení, ani zase nechceme nepotřebnou přísností státi se spoluviníky na zatvrzelosti srdce někoho z těch, kteří podléhají naší pastýřské odpovědnosti a k nimž naše pastýřská láska není menší proto, že právě chodí po cestách bludu a odcizenosti. Ať si mnozí z nich, přizpůsobující se zvyklostem svého nového, okolí, nemají pro opuštěný otcovský dům, ano i pro otce nic jiného, leč jenom slova nevěrnosti, nevděku nebo dokonce křivdy, ať si zapomínají, co to odhodili za sebe — přijde den, kdy děs odloučenosti od Boha a duchovní pustoty se rozloží nad těmito dnes ztracenými syny, kdy tesknota je požene zpět „k Bohu, který obveseluje mládí jejich“, a k Církvi, jejíž mateřská ruka je vedla na cestu k nebeskému Otci. Abychom urychlili tuto hodinu, to jest předmětem našich neustálých modliteb.

Tak jako jiné doby Církve, bude i tato předzvěstí nového vzestupu a vnitřní očisty, bude-li u Kristových věrných vyznavačská vůle a ochota k utrpení dost veliká, aby postavila proti fyzické moci utiskovatelů Církve bezpodmínečnou vroucí víru — nezničitelnou, s věčností jistě počítající nadějí — vítěznou sílu skutky se projevující lásky. Svatá doba postní a velikonoční, která hlásá zvroucňelost a pokání, a pozvedá pohled křesťana více ještě než jiné doby na kříž, současně však i na velebnost Zmrtvýchvstalého, budiž pro všechny a pro každého z Vás radostně vítaným a hojně používaným podnětem naplniti svou duši duchem Hrdiny, Trpitele a Vítěze, duchem, jenž vyzařuje z kříže Kristova. Potom — tím jsme si jisti — nepřátelé Církve, kteří blouzní, že přišla jejich hodina, brzo poznají, že příliš záhy jásalí a že příliš ukvapeně sáhli u hrobu po lopatě. Pak přijde den, kdy místo předčasných vítězných písní Kristových nepřátel ze srdcí a se rtů Kristových věrných smí k nebi stoupati Te Deum osvobození; Te Deum radosti nad tím, že německý národ i ve svých dnes bloudících příslušnících nastoupil cestu náboženského návratu, že tento národ s věrou hořem očištěnou znovu sklání své koleno před Králem času a věčnosti Ježíšem Kristem a že se chystá v boji proti popíračům a ničitelům křesťanského Západu ve shodě se všemi dobře smýšlejícími z jiných národů splniti úkol, který mu vykazují plány Věčného.

Ten, jenž zkoumá ledví i srdce (Žalm 7, 10), jest naším svědkem, že nemáme zvroucňějšího přání, než znova zjednati pravý mír mezi Církví a státem v Německu. Nemá-li však — bez naší viny — býti míru, pak si bude Církev Boží hájiti svá práva a svobody ve jménu Všemohoucího, jehož rámě ani dnes ještě není zkráceno, V důvěře v Něho „nepřestáváme se modliti a volati“ (ke Kolosským 1, 9) za Vás, dítky Církve, aby dni

trápení byly zkráceny a Vy abyste byli věrnými shledání v den zkoušky; a také za Vaše pronásledovatele a utiskovatele; Otec všeho světla a všeho smilování ať jim daruje okamžik poznání u Damašku, pro ně a pro všechny — je jich mnoho — kteří s nimi zbloudili a bloudí.

S touto vroucí modlitbou v srdci a na rtech udělujeme Vám jakožto záruku Boží pomoci, jakožto oporu ve Vašich těžkých a odpovědných rozhodnutích, jakožto posilu v boji, jakožto útěchu v hoři, Vám, biskupským pastýřům Vašeho věrného lidu, kněžím a řeholníkům, laickým apoštolům Katolické akce a všem, všem Vaším diecesánům — ne na posledním místě nemocným a uvězněným — v otcovské lásce apoštolské požehnání.

Dáno ve Vatikáně, v neděli smrtnou, 14. března 1937.

PIUS XI.

Návrh papežského pastýřského listu vypracovaný Michaelem kardinálem von Faulhaberem

Dle: DENZLER Georg, FABRICIUS Volker: Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main, 1984

Mit großer Sorge haben Wir die Entwicklung des kirchlich-religiösen Lebens in dem Lande beobachtet, dem der hl. Bonifatius die Frohbotschaft vom Reiche Gottes brachte. Wir sprechen mit dem Apostel der Liebe: »Eine größere Freude habe ich nicht als wenn ich höre, meine Kinder wandeln in der Wahrheit« (3 Joh. 4), und Wir fügen hinzu: Eine größere Sorge haben Wir nicht als wenn wir hören, viele verlassen und verlästern den Weg der Wahrheit (2 Petr. 2,2). In dieser Sorge um die Freiheit des kirchlich-religiösen Lebens in Deutschland haben Wir uns immer wieder in Einzelfragen an die verantwortliche Stelle gewendet, die nach Ihrem eigenen Wunsch durch einen feierlichen Vertrag, Wir meinen das Reichskonkordat, mit Uns in Verbindung steht. Heute wenden Wir Uns in väterlicher Liebe an die deutschen Bischöfe und durch diese an die deutschen Katholiken, deren Glaube im Feuer der Trübsal als echtes Gold erprobt wird. Wie der Ewige Hohepriester die leidensfähige menschliche Natur annahm und den Kelch des Leidens trank, ut misericors fieret (Hebr. 2,17), um für fremdes Leid ein erbarmendes Herz zu haben, so richten sich Unsere Gedanken und Gebete in besonderer Liebe in Tagen eigenen Leides auf jene Kinder der Kirche, die durch Unser Mitleid getröstet und ermuntert werden sollen.

In Tagen schmerzvoller Krankheit haben Wir in einem neuen Licht das Geheimnis erkannt: Alles Heil geht vom Kreuze des göttlichen Meisters aus und führt dahin zurück. So haben Wir auch unter Schmerzen frohlockt, daß Wir einen Beitrag leisten dürfen, die Kraft des Kreuzes, die Wir an Uns selber in reicher Fülle empfinden, der Menschheit zu verkünden und zum ersten Mal in Unserem Leben das kühne und tiefe Wort des Apostels zu erleben: Wir ergänzen durch unsere Leiden, »was am Leiden Christi für seinen Leib, die Kirche, noch mangelt« (Coloss. 1,24). Das Leiden Christi war nicht mangelhaft, nicht ergänzungsbedürftig, es war vollendet mit unendlicher, für alle Zeiten wirksamer Sühnekraft. Nur eines sollte noch hinzugefügt werden, seine geschichtliche Fortsetzung durch die Leidensgemeinschaft der einzelnen Glieder mit dem Haupt des mystischen Leibes, die auch der Kirche im ganzen zu gute kommt.

Reiner Gottesglaube

Habet acht, ehrwürdige Söhne und Brüder, daß vor allem der Gottesglaube, die erste Grundlage jeder Religion, rein und unverfälscht im deutschen Land erhalten bleibe.

Daß man nicht in pantheistischer Verschwommenheit Gott mit dem Weltall gleichsetze und so Gott in der Welt verweltliche und die Welt in Gott vergöttliche. Daß man nicht nach altgermanischem Aberglauben das düstere unpersönliche Schicksal an die Stelle des persönlichen Gottes rücke, der in seiner Weisheit und Vorsehung »kraftvoll und gütig von einem Ende der Welt bis zum andern waltet« (Weisheit 8,1) und alles zum guten Ende lenkt.

Habet acht, daß nicht die Rasse oder der Staat oder andere Werte der Volksgemeinschaft, die wohl in der Ordnung der irdischen Werte einen Ehrenplatz beanspruchen können, überschätzt und mit Götzenkult vergöttert werden.

Daß nicht der dreimal heilige Gottesname als leere Etikette für irgend ein gedankenloses Gebilde der menschlichen Phantasie gebraucht werde. Unser Gott ist der persönliche, übermenschliche, überweltliche, der allmächtige und unendlich vollkommene Gott, einfach in der Dreiheit der Personen, dreipersönlich in der Einheit des göttlichen Wesens, der König der Weltgeschichte, der keine fremden Götter neben sich duldet, die absolute sittliche Vollkommenheit, die in souveräner Fassung ihre Gebote gibt und von jedem Menschen darüber Rechenschaft fordert.

Es ist eine nur für oberflächliche Geister annehmbare Irrlehre, wenn man von einem nationalen Gott spricht. Gott ist der Schöpfer aller Welt, der König aller Völker, vor dessen Größe die Völker klein sind wie die Tropfen am Wassereimer (Is. 40,15). Gott ist der Herr, der sich nicht in die Grenzen eines einzelnen Volkes einsperren läßt.

Die Bischöfe der Kirche, aufgestellt »für das, was sich auf Gott bezieht« (Hebr. 5,1), müssen darüber wachen, daß die Majestätsrechte Gottes auch im öffentlichen Leben anerkannt, die Gebote Gottes als Grundlagen der sittlichen Ordnung beobachtet, der Name Gottes und das Wort Gottes nicht gelästert (Tit. 2,5), daß die Gotteslästerungen, zeitweise zahlreich wie der Sand am Meere, zum Schweigen gebracht werden.

Reiner Christusglaube

Der Gottesglaube wird sich nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an Christus. »Niemand kennt den Sohn außer der Vater, und niemand kennt den Vater außer der Sohn und wem es der Sohn offenbaren will« (Luc. 10,22). »Das ist das ewige Leben, daß sie Dich erkennen, den allein wahren Gott, und den Du gesandt hast, Jesus Christus« (Joh. 17,3). Es darf also niemand sagen: »Ich bin gottgläubig, das ist mir genug Religion.« »Wer den Sohn verleugnet, hat keine Gemeinschaft mit dem Vater, und wer den Sohn bekennt, hat auch Gemeinschaft mit dem Vater« (1 Joh. 2,23).

In Jesus Christus ist die Fülle der Offenbarung erschienen. »Auf vielerlei Art und in verschiedenen Formen hat Gott zu den Vätern durch die Propheten gesprochen. In der Fülle der Zeiten hat er zu uns durch den Sohn geredet« (Hebr. 1,1f). Die heiligen Bücher des Alten Bundes sind also ein Teil der Offenbarung, und wer die biblische Geschichte und Lehrweisheit des Alten Bundes aus Schule und Kirche verbannt, hat das Wort Gottes gelästert und den Glauben verleugnet.

Der Höhepunkt der Offenbarung aber ist und bleibt das hl. Evangelium Jesu Christi. Es wäre ein furchtbares Verhängnis, wenn man an die Stelle der Offenbarung, die als Wort Gottes aus der Höhe kam, die sogenannten Offenbarungen von Blut und Rasse setzen wollte. Von Christus dem Gesalbten wurde das Werk der Erlösung vollbracht, durch das die Herrschaft der Sünde gebrochen und die Gnade uns verdient wurde, Kinder Gottes zu werden. Seitdem ist kein anderer Name unter dem Himmel den Menschen gegeben, durch den wir selig werden können als der Name Jesus (Apg. 4,12), und kein Mensch kann einen anderen Grund legen als den, der in Christus Jesus bereits gelegt ist (1 Cor. 3,11).

Reiner Kirchenglaube

Der Christusglaube wird sich nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an die Kirche, »die Säule und Grundfeste der Wahrheit« (1 Tim. 3,15). Christus selber, hochgelobt in Ewigkeit, hat diese Säule des Glaubens aufgerichtet durch

sein Gebot, die Kirche zu hören (Mat. 18,17) und aus den Worten und Geboten der Kirche seine eigenen Worte und Gebote herauszuhören (Luc. 10,16).

Die Kirche hat in ihrem Gesetzbuch die Rechte der Laienwelt innerhalb der Kirche verkündet, sie kann aber nicht dulden, daß Unberufene und Außenstehende im Tone angemessener Unfehlbarkeit über religiöse Fragen entscheiden, über kirchliche Stellen in kirchlichen Angelegenheiten zu Gericht sitzen und an der Kirche heute diese und morgen jene vermeintliche Verbesserung vornehmen wollen. Die Geschichte kann es bezeugen, daß ohne die vom Heiligen Geist geleitete Kirche sogar das Zentraldogma der christlichen Glaubenslehre, der Glaube an Christus den Gottmenschen, früher oder später der Irrlehre anheimfällt. Ohne das Lehramt der Kirche würde sein

Evangelium mit der Zeit zerblättert. Ohne das Priesteramt der Kirche würde die Feier der hl. Geheimnisse und die Ausspendung der hl. Sacramente mißachtet. Ohne das Hirtenamt der Kirche würde die Verkündigung der Gebote zur Aufrichtung der sittlichen Ordnung mit der Zeit verstummen. Statt der gerühmten »Gottesschau« würden wir eine Gotteslästerung erleben, statt der religiösen Erhebung eine religiöse Verwirrung.

Es werden in Eueren Gegenden Stimmen laut, die zum Austritt aus der Kirche aufrufen. Wer die Glaubenslehre der Kirche jemals kennen lernte in ihrer göttlichen Erhabenheit, die Sittenlehre der Kirche in ihrer weltgeschichtlichen Reformkraft, die Liturgie der Kirche in ihrer geheimnisvollen Würde, die Geschichte der Kirche in ihrem Segen für die Kultur, der wird, auch unter Verzicht auf wirtschaftliche oder berufliche Vorteile, der Kirche sagen: Mutter, mir soll die Zunge am Gaumen kleben, wenn ich an meinem Taufgelübde zum Verräter werde.

Reiner Glaube an den Primat

Der Kirchenglaube wird sich nicht rein und unverfälscht erhalten, wenn er nicht gestützt wird vom Glauben an den Primat des Bischofs von Rom. Gerade damals, als der hl. Petrus den Glauben an Christus den Sohn des lebendigen Gottes bekannte, hat Christus vom Bau seiner Kirche, der Einen Kirche, und zwar auf Petrus den Felsen gesprochen (Mat. 16,18). Der Glaube an Christus, an die Kirche, an den Primat Petri stehen also in innerem Zusammenhang, miteinander stehend, miteinander fallend. Überall in der Welt ist die Autorität ein Band der Einheit und eine Bürgschaft der Zukunft.

Am sichersten dort, wo der Autorität der Beistand des hl. Geistes und der unüberwindliche Bestand verheißen wurden wie nur der Autorität der Kirche. Wenn aber wieder das Schreckgespenst einer deutschen Nationalkirche euch vorgehalten wird, laßt euch mahnen: Der Vater im Himmel will, daß alle Menschen selig werden und zur Erkenntnis der Wahrheit gelangen (1 Tim. 2,4), der Heiland gab den Aposteln den Befehl, in alle Welt zu gehen und alle Völker zu lehren (Mat. 28,19), nicht bloß ein einziges Volk. Die Kirche Christi kann also nur eine Weltkirche, nicht eine Nationalkirche sein.

Keine Umdeutung heiliger Worte

1

Ein wachsames Auge werden die deutschen Bischöfe auch dafür haben, wenn religiöse Grundbegriffe ihres religiösen Inhalts beraubt und mit einem profanen Sinn umgedeutet werden. Offenbarung ist die von Gott ausgehende Mitteilung göttlicher Wahrheiten, nicht die Einflüsterung von Blut und Rasse, nicht die Ausstrahlung der Geschichte eines Volkes.

Glaube ist ein Fürwahrhalten dessen, was Gott geoffenbart hat und durch die Kirche zu glauben vorstellt, »die feste Überzeugung vom Unsichtbaren« (Hebr. 11,1). Glauben im religiösen Sinn des Wortes ist nicht gleichbedeutend mit Vertrauen auf die Zukunft eines Volkes.

Unsterblichkeit ist das Fortleben der Seele nach dem Tod als persönliches Einzelwesen, nicht das kollektive Mitfortleben im Fortbestand seines Volkes für eine lange Zukunft im Diesseits. Wo der Glaube an Gott und an das Fortleben der Seele im Jenseits umgedeutet wird, werden die Grundlagen einer jeden religiösen Weltanschauung umgestoßen.

Erbsünde ist die geoffenbarte Tatsache, daß alle Nachkommen Adams im Stammvater gesündigt haben (Rom. 5,12) und erblich belastet wurden (Rom. 5,17—21). Durch das Leiden und Sterben des Menschensohnes wurde die Welt vom Fluch der Sünde und des Todes erlöst, wurde Christus die Versöhnung für die Sünden der Welt (1 Joh. 2,2). Der Glaube an Erbsünde und Erlösung von der Sünde gehört ebenso wie der Glaube an den Schöpfer zum unveräußerlichen Bestand der christlichen Religion. Der billige Spott über Erbsünde und Sünde überhaupt und über die Erlösung durch einen andern kann vor den Tatsachen des täglichen Lebens nicht bestehen. »Wenn wir sagen, wir haben keine Sünde, lügen wir uns selber an und die Wahrheit ist nicht in uns« (1 Joh. 1,8).

Das Kreuz ist schon als Name vielen eine Torheit und ein Ärgernis geworden, das Kreuz, das uns Christen das Zeichen der Erlösung und die Standarte sittlicher Kraft geblieben ist.

Demut im Geiste des Evangeliums und Gebet um Gottes Gnade sind mit Selbstachtung und Selbstvertrauen wohl vereinbar. In dem Spott über die Demut als Selbstentwürdigung spottet der Hochmut seiner selbst und weiß nicht wie.

Gnade ist ein Zustrom göttlicher Kraft und ein Aufruf, die eigenen Kräfte einzusetzen. Wo das Übernatürliche in den Bereich des Natürlichen herabgezogen wird, wo religiöse Grundbegriffe und Namen, die im Wortschatz der Religion eingebürgert sind, umgedeutet und dem Sinne nach gefälscht werden, wird ein Raub am Heiligtum begangen und an der Verwirrung der Geister gearbeitet.

Sittenlehre und sittliche Ordnung

Auf dem Gottesglauben ruht die Sittlichkeit der Menschen und der Völker. Alle Versuche, die Sittenlehre und die sittliche Ordnung vom Felsenboden des Glaubens abzuheben und auf den Flugsand menschlicher Gesetze aufzubauen, führen früher oder später zum sittlichen Niedergang der einzelnen Menschen und ganzer Völker. Der Tor, der in seinem Herzen spricht, es gibt keinen Gott, wird Wege der sittlichen Verdorbenheit wandeln (Ps. 13,1 f.). Die Zahl der Toren, die heute Religion und Sittlichkeit trennen wollen, ist Legion geworden. Es ist aber nicht zu leugnen, daß mit der Verbannung des bekenntnismäßigen, das heißt klar und bestimmt gefaßten Christentums aus der Schule und dem öffentlichen Leben der sittliche Abstieg eingeleitet wird.

Die gewissenhafte Beobachtung der zehn Gebote Gottes und der Kirchengebote, die nichts anderes sind als Ausführungsbestimmungen zu den Geboten des Evangeliums, fordert von jedem einzelnen Selbstüberwindung und sittliche Anstrengung. Wir dürfen aber vertrauen, daß der gütige Gott, der in seinen Geboten spricht »Du sollst«, in seiner Gnade auch das Können und Vollbringen gibt. Ein Verhängnis für die Zukunft eines Volkes ist es, wenn Männer und Frauen aufstehen und die Sittenlehre an die subjektive Willkür der Menschen und an den Wechsel der Zeitverhältnisse ausliefern, statt sie an den heiligen Willen

des ewigen Gottes anzuschließen und in den Geboten Gottes die ewigen Richtlinien einer objektiven Sittenlehre zur Schulung der Gewissen und zur Ordnung des Lebens zu erblicken.

Anerkennung des Naturrechts

Im Zug der Zeit liegt es, wie die Sittenlehre so auch die Rechtspflege vom Gottesglauben und den Gottesgeboten mehr und mehr abzulösen. Wir denken nicht bloß an den Eid, der als Anrufung Gottes für die Pflege der sozialen Gerechtigkeit eine überaus große Bedeutung hat. Wir denken besonders an das sogenannte Naturrecht, das vom Finger des Schöpfers auf die Tafeln des Menschenherzens geschrieben wurde (Rom. 2,14f.) und von der gesunden Vernunft von diesen Tafeln abgelesen werden kann. An den Geboten des Naturrechts kann jedes positive Recht, auch das Staatsrecht, auf seinen sittlichen Gehalt nachgeprüft werden. Mit den Geboten des Naturrechts dürfen menschliche Gesetze nicht in Widerspruch geraten. An diesem Maßstab gemessen, kann auch der Grundsatz »Recht ist, was dem Volke nützt« keine reine Rechtsquelle werden, weil er, wenn alle Völker nach diesem Grundsatz handeln würden, letzten Endes den ewigen Krieg zwischen den Völkern heraufbeschwören würde.

Naturrechtlich hat der gläubige Mensch ein Recht, seinen Glauben zu bekennen. Gesetze, die das Bekenntnis des Glaubens unterdrücken, stehen also im Widerspruch mit einem Naturgesetz.

Naturrechtlich haben gewissenhafte Eltern das erste Bestimmungsrecht für die Erziehung ihrer Kinder. Gesetze, die den Elternwillen in der Schulfrage ausschalten, stehen also im Widerspruch mit dem Naturrecht.

An die Jugend

Als Stellvertreter dessen, der im Evangelium zu einem Jungmann gesprochen hat: »Willst du zum Leben eingehen, halte die Gebote« (Matth. 19,17), haben Wir ein besonders väterliches Wort für die Jugend. Mit tausend Zungen wird der Jugend heute ein Evangelium verkündet, das nicht vom Vater im Himmel geoffenbart ist.

Darum sagen Wir dieser von Uns geliebten Jugend das Wort des Apostels: »Wenn einer euch ein anderes Evangelium verkünden wollte als das, das ihr empfangen habt« im Elternhaus und in der Bekenntnisschule, der sei ausgeschlossen (Gal. 1,9).

Es ist ein schönes Vorrecht der Jugend, in lauten Tönen das Lied von der Freiheit und der Treue zu Volk und Vaterland zu singen. Wer aber das Lied von der völkischen Freiheit singt, darf nicht selber in sittlicher Unfreiheit in Ketten der Sünde liegen. Wer das Lied von der Treue zum Vaterland singt, darf nicht in Untreue an seiner Kirche zum Verräter werden. Man redet zur Jugend viel von heldischer Größe, im Gegensatz zur Demut und Geduld des Evangeliums. Man sollte ihr nicht verschweigen, daß es auch ein Heldentum in sittlichen Kämpfen gibt und daß die Bewahrung der Reinheit auch eine Heldentat bedeutet.

Man redet zur Jugend viel von menschlichen Schwachheiten in der Geschichte der Kirche. Man sollte ihr nicht verschweigen, daß in der Geschichte der Kirche viel mehr die göttliche Kraft zum Vorschein kommt als die menschliche Schwachheit, und daß diese Kirche in tausendjähriger Verbundenheit mit dem deutschen Volk die abendländische Kultur begründete und verteidigte. Man redet zur Jugend viel von sportlichen Übungen, zuweilen auf Kosten der Sonntagsheiligung. Man sollte ihr nicht die Mahnung des Apostels ver-

schweigen, »den Leib als lebendiges, heiliges, Gott wohlgefälliges Opfer darzubringen«, sich nicht vom Bösen überwinden zu lassen, vielmehr durch das Gute das Böse zu überwinden (Rom. 12,11-21) und in der Rennbahn des ewigen Lebens den Siegerkranz zu gewinnen (1 Cor. 9,24f).

An die Priester und alle Getreuen

Ein besonderes Wort der Anerkennung richten Wir an die deutschen Priester. Sie haben unser Weltrundschreiben über die Würde und Pflichten des Priestertums als Richtmaß für ihr persönliches Leben übernommen. Sie haben ihren Bischöfen die bei der Priesterweihe versprochene Treue gehalten. Sie haben mit unermüdlichem Seeleneifer den Acker der Seelsorge bestellt, auch in Zeiten, da der böse Feind Unkraut unter den Weizen säte.

Ein besonderes Wort der Anerkennung richten Wir an die Mitglieder der religiösen Verbände, die tapfer und treu der Kirche die Treue bewahrten. Euere Väter haben seit den Tagen des hl. Bonifatius den katholischen Glauben durch die Stürme vergangener Jahrhunderte bewahrt. Ihr werdet das heilige Erbe eurer Väter nicht verschleudern. An die katholischen Eltern, die mit heiliger Entschlossenheit für die Bekenntnisschule ihre Stimme erhoben, auch unter wirtschaftlichen Opfern. Und endlich an alle Getreuen, die es ablehnten, die sogenannte Weltanschauung des nordischen Menschen als Ersatz für die christliche Religion sich aufzwingen zu lassen, die für den Christusglauben Zeugnis abgelegt und gegen die Entchristlichung des Volkes sich zur Wehr gesetzt haben. Gleich ihrem göttlichen Meister ist die Kirche immerdar »ein Zeichen des Widerspruchs«. Habt Vertrauen! Wir sind in den Händen Gottes und damit in guten Händen.

Ehrwürdige Söhne und Brüder! Non recuso dolorem. In schmerzvollen Tagen und schlaflosen Nächten haben Wir im Aufblick zum Kreuz unsere Leiden für Deutschland aufgeopfert und für alle, die dem geheimnisvollen Leibe, der Kirche, eingegliedert sind. »Wir hören nicht auf, für euch zu beten und zu rufen« (Coloss. 1,9), daß die Tage der Trübsal abgekürzt werden und ihr treu erfunden werdet am Tage der Prüfung. Die Gnadenmutter von Kevelar [sic!] und Altoetting wird ihren Schutzmantel über euch breiten. Der hl. Petrus Canisius, der hl. Albertus Magnus, die Wir in das Ehrenbuch der Heiligen aufgenommen haben, sind Unsere und euere Fürsprecher am Throne Gottes.

Als Unterpfand göttlicher Hilfe erteilen Wir euch, den Oberhirten, euren Priestern, den Laienaposteln in der Katholischen Aktion, den Kranken und allen, allen euren Diözesanen den Segen ...

Encyclic “Mit brennender Sorge” and its historical background

This work describes the relation between Vatican and German Reich in the period between conclusion of Concordat (1933) and issuing of Encyclic of Pius XI. „Mit brennender Sorge“ (1937). It describes social and political situation of the Catholic Church in the German Reich that gave rise to Vatican-German Treaty – Reich Concordat. Constant breaking of this treaty from the part of Nazi Germany was accompanied by lots of deeds of protest by the Pope. Negotiating of Fulda bishop’s conference in January 1937 led up to invitation of five German ordinaries to Rome. Those bishops who belonged to radical anti-Nazi part of conference were invited. Invitation and audience before the Pope Pius XI. was organised by the state secretary cardinal Eugenio Pacelli. During the visit of Rome Munich cardinal Michael von Faulhaber made proposal of Pope’s pastoral at the request of cardinal Pacelli who enlarged and heightened the text. Pius XI. than signed this text as Encyclic ”Mit brennender Sorge“ on 14th March 1937. The Encyclic on dogmatic principles contradicts national socialism in its theory and practice. The Encyclic was secretly spread over Germany and read from pulpits on Palm Sunday, 21st March 1937 during the services. The Nazi regime reacted on its publishing by huge amount of repressions against the Church and laymen.

The Encyclic “Mit brennender Sorge“ was the first document of the international importance that revealed the substance of Nazi ideology and its threat for human freedom – at the time of negotiation between the world powers and Hitler in absurd and naive hope of maintenance of world peace.

Key terms:

- Eugenio Pacelli
- Michael von Faulhaber
- Pius XI.
- Reich Concordat
- ”Mit brennender Sorge“
- Church and National Socialism

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny:

- HITLER Adolf: Mein Kampf, München 1924
- HIMMLER Heinrich Das Himmler – Projekt, Ein Film von Romuald Karmaker, DVD Manfred Zapatka und die Rede Heinrich Himmler bei der SS-Gruppenführertagung in Posen am 4. Oktober 1943, absolut MEDIEN 2000, 182 min. ISBN 3-89848-719-9
- PIUS XI.: S palčivou starostí, O postavení katolické církve v Německu, Přeložil Dr. Bedřich Vašek, Lidové knihkupectví a nakladatelství v Olomouci, 1937
- PIUS XI.: Mit brennender Sorge. Mit einer Einführung von Ulrich Wagener. Hrsg. v. Erzbischöflichen Generalvikariat Paderborn, Presse und Informationsstelle. Paderborn 1987.
- ROSENBERG Alfred: Das Parteiprogramm, Wessen, Grundsätze und Ziele der NSDAP, München 1941
- ROSENBERG Alfred: Der Mythos des 20. Jahrhunderts, München 1942

- **Edice pramenů:**

- ALBRECHT Dieter: Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung. Bd. III: Der Notenwechsel und die Demarchen des Nuntius Orsenigo 1933-1945. Mainz 1980
- DENZLER Georg u. FABRICIUS Volker: Christen und Nationalsozialisten. Darstellung und Dokumente. Mit einem Exkurs: Kirche im Sozialismus. Reihe: Die Zeit des Nationalsozialismus. Frankfurt a. M. 1993
- FITZEK Alfons (Hsg.): Pius XI. und Mussolini - Hitler - Stalin. Seine Weltrundschreiben gegen Faschismus - Nationalsozialismus – Kommunismus, Eichstätt 1987
- HOFER Walter (Hg.): Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933-1945, Frankfurt a. M. 1989
- MÜLLER Hans (Hrsg): Katholische Kirche und Nationalsozialismus, Dokumente 1930-1935, Nymphenburger Verlagshandlung GmbH, München 1963
- PFISTER, Peter, Susanne Kornacker, Volker Laube, Hg.: Kardinal Michael von Faulhaber 1869-1952. Eine Ausstellung des Archivs des Erzbistums München und Freising, des Bayerischen Hauptstaatsarchivs und des Stadtarchivs München zum 50. Todestag, München 2002
- REPGEN Konrad (Hg.): Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern. Reihe A: Quellen - Band 1. Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der deutschen Reichsregierung I. Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika „Mit brennender Sorge“. Grünewald Mainz, 1965
- REPGEN Konrad (Hg.), Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte bei der kath. Akademie in Bayern, Reihe B: Forschungen - Band 46. Katholische Kirchen und Nationalsozialismus. Ausgewählte Aufsätze von Ludwig Volk. Grünewald Mainz 1987

Sekundární literatura:

- ABEL Karl-Dietrich, Presselenkung im NS-Staat, Berlin 1968
- ALBRECHT Dieter(Hg): Katholische Kirchen im Dritten Reich, Mainz 1976
- ALBRECHT Dieter: Der Heilige Stuhl und das Dritte Reich. Mainz 1980
- BAUMANN Shaul: Die Deutsche Glaubensbewegung und ihr Gründer Jakob Wilhm Hauer (1881-1962). [Aus dem Hebräischen von Alma Lessing] - Marburg : diagonal-Verlag, 2005. ISBN 3-927165-91-3
- BENÍČEK, Josef Mit brennender Sorge, Encyklika Pia XI. proti nacizmu ve světle vatikánských archivů, in: <http://www.christnet.cz/magazin/mag.asp?clanek=2239> , vyhledáno 10.2. 2006
- BESIÉR Gerhard: Die Kirchen und das Dritte Reich. Bd. 3: Spaltungen und Abwehrkämpfe 1934 - 1937 Berlin 2001.
- BESIÉR Gerhard: Der Heilige Stuhl und Hitler-Deutschland, Die Faszination des Totalitären, München 2004
- BENZ, Wolfgang / GRAML Hermann /WEISS Hermann: Enzyklopädie des Nationalsozialismus, München 1997
- BENZ Wolfgang, GRAML Hermann (Hrsg.): Biographisches Lexikon zur Weimarer Republik, München 1988, s. 168. Walter F. Peterson, čl. Kaas
- BLET Pierre SJ: Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů, Olomouc 2001
- CORNWELL John: Papst Pius XII. Der Papst, der geschweigen hat, München 1999.
- COULOMBE Charles A.: Náměstkové Kristovi. Životopisy papežů, Brno 2004
- DENZLER Georg u. FABRICIUS Volker: Christen und Nationalsozialisten, Frankfurt am Main 1995.
- DENZLER Georg, FABRICIUS Volker: Die Kirchen im Dritten Reich, Frankfurt am Main, 1984
- DENZLER Georg: Widerstand oder Anpassung? Katholische Kirche und Drittes Reich, München 1984.
- DIERKS Margarete: Jakob Wilhelm Hauer 1881-1962. Leben. Werk. Wirkung, Heidelberg 1986
- DREHSEN Volker, HÄRING Hermann, KUSCHEL Karl-Josef u. SIEMERS Helge (Hrsg): Wörterbuch des Christentums, München 2001.
- ECO Umberto: Nachschrift zum „Namen der Rose“, München – Wien, 1987
- FIALA Petr: Katolicismus a politika, Brno 1995
- FIALA Petr, HANUŠ Jiří : Katolická církev a totalitarismus v českých zemích, Brno 2001
- FREI, Norbert: Journalismus im dritten Reich, München, 3. Auflage 1999
- GELMI Josef: Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II., Praha 1994
- GODMAN Peter: Der Vatikan und Hitler. Die geheime Archive, München 2005
- GOTTO Klaus, REPGEN Konrad (Hg.): Die Katholiken und das Dritte Reich. Mainz 1990.
- GOTTO Klaus, REPGEN Konrad (Hg.): Kirche, Katholiken und Nationalsozialismus. Reihe: Topos. Grünewald Mainz 1980.
- GROß Alexander: Gehorsame Christen - Ungehorsame Christen im Nationalsozialismus, Mainz 2000

- GOODSPEED Donald J.: Ludendorff. Soldat, Diktator, Revolutionär, Gütersloh 1968
- GRULICH Rudolf : Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu, Brno 2002
- HALAS František X. : Fenomén Vatikán. Brno 2004
- HAMPEL Johannes (Hg.): Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935 - 1939. München 1993.
- HERBST Rudolf: Das nationalsozialistische Deutschland 1933 - 1945. Die Entfesselung der Gewalt: Rassismus und Krieg, Frankfurt am Main 1996.
- HOCHHUT, Rolf Der Stellvertreter. Ein Christliches Trauerspiel, Reibek 1963
- HÖMIG Herbert: Brüning. Kanzler in der Krise der Republik, Schöningh, Paderborn, 2000, ISBN 3-506-73949-2
- HÜRTEIN Heinz: Kurze Geschichte des deutschen Katholizismus 1800-1960, Mainz 1986, ISBN 3 7867 1262 X, UB Gießen hist Lv 29 , Az 90 868
- HÜRTEIN Heinz: Geschichte des deutschen Katholizismus 1800 – 1960, Mainz 1986
- HÜRTEIN Heinz, Die Katholische Kirche zwischen Nationalsozialismus und Widerstand, Berlin 1989
- HÜRTEIN Heinz: Katholische Kirche und Widerstand. In: Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Hrsg. v. Peter Steinbach u. Johannes Tuchel. Bonn 1994 (Bundeszentrale für politische Bildung, Band 323), s 182 - 192.
- IMMENKOTTER Herbert, Höhepunkte des Kirchenkampfes. Die katholische Kirche 1935-1939, In: Johannes HAMPEL (Hg.), Der Nationalsozialismus. Friedenspropaganda und Kriegsvorbereitung 1935-1939, Band II. Bayerische Landeszentrale für polit. Bildungsarbeit. München 1993
- KEMPNER Benedicta Maria: Priester vor Hitlers Tribunalen, München 1966
- KLEE Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. 2. Aufl. Frankfurt:2003, ISBN 310039090
- LUXMOORE Jonathan, BABIUCHOVÁ Jolanta : Vatikán a rudý prapor. Boj o duši východní Evropy, Praha 2003
- NANKO Ulrich: Die Deutsche Glaubensbewegung. Eine historische und soziologische Untersuchung. Diagonal-Verlag, Marburg, 1993
- NEUHÄUSLER Johannes: Kreuz und Hakenkreuz, Der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirchen und der Kirchlicher Widerstand, München 1946
- NICOLAISEN Carsten: Der Weg nach Barmen. Die Entstehungsgeschichte der Theologischen Erklärung von 1934. Neukirchen-Vluyn 1985.
- RAUSCHER Anton: Wider der Rassismus. Entwurf einer nicht erschienenen Enzyklika (1938), Texte aus dem Nachlaß von Gustav Gundlach SJ, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2001
- RAEM Heinz-Albert: Entstehung, Inhalt und Auswirkungen der Enzyklika „Mit brennender Sorge" vom 14. März 1937 in ihrem historischen Kontext. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Katholisch-Theologischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. Bonn 1977.
- RECKER, Klemens-August: Wem wollt ihr glauben? Bischof Berning im Dritten Reich, Paderborn, München, Wien, Zürich (Schöningh) 2.vydání 1998
- REICHHOLD, Anselm: Kardinal Faulhaber. Erzbischof von München prägende Gestalt des Widerstandes gegen den Nationalsozialismus. Scheyern 2000.
- SMELSER Ronald: Robert Ley, Paderborn - New York 1989

- SAUER Albert: Zum Gedanken an Adolf Kardinal Bertram, Limburg a. d. Lahn, 1950
- SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich, Bd.I: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen, 1918 – 1934, Berlin 1977
- SCHOLDER Klaus: Die Kirchen und das Dritte Reich. Bd. 2: Das Jahr der Ernüchterung 1934. Berlin 1985.
- STERNBURG Wilhelm von (Hg.): Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Schmidt, Frankfurt am Main 1987,
- WOLLSTEIN, Günter: Theobald von Bethmann Hollweg. Letzter Erbe Bismarcks, erstes Opfer der Dolchstoßlegende, Göttingen/Zürich 1995

Časopisy:

- Hans BUCHHEIM, Der deutsche Katholizismus im Jahr 1933, in: Hochland 53, 1960/61, s. 497 - 515
- BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang, Der Deutsche Katholizismus im Jahre 1933. Stellungnahme zu einer Diskussion, in: Hochland 54 (1961/62), s 217 - 245
- HÄUSLER Lothar: Der besondere Aspekt: Die christlichen Kirchen - konfrontiert mit politischen und gesellschaftlichen Probleme (1875 - 1945). In: Weltgeschichte. Band 11. Diktatoren und Ideologien. Hrsg. v. Heinrich Pletina. Gütersloh 1996, S. 199 - 213.
- KOCH Anton: Vom Widerstand der Kirche, 1933 – 1945, in: Stimmen der Zeit, 1947
- MORSEY Rudolf: Clemens August Kardinal von Galen – Größe und Grenze eines konservativen Kirchenfürsten (1933-1946), in: Jahres- und Tagungsberichte der Görres-Gesellschaft, Köln 1990
- REICHHOLD Anselm: Faulhaber - k e i n Schutzpatron Hitlers, in DER FELS - Katholische Monatsschrift.31. Jahr Nr. 6 Juni 2000, Seite 164-5
- SALE Giovanni SJ, La enciclica conto il nazismo, in: La Civiltà Cattolica 3692, 17.4.2004, s. 117 - 125
- SCHOLZ Harald : Die « NS-Ordensburgen », in Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 15, Stuttgart 1967
- VOLK Ludwig: Zwischen Geschichtsschreibung und Hochhutprosa. Kritisches und Grundsätzliches zu einer Neuerscheinung über Kirchen und Nationalsozialismus, in: Stimmen der Zeit 176 (1964/65), s. 26 – 41

Webové stránky

- <http://www.shoa.de/content/view/153/108/>
- <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/RosenbergAlfred/index.html>
- <http://www.phil.uni-sb.de/projekte/imprimatur/1999/imp990105.html>
- <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=1597&PHPSESSID=be3ba5f3963b312680650fb18c316025>
- <http://www.shoa.de/content/view/238/127/>
- http://www.tf.jcu.cz/cz_lmenu/katedry/praktik_teol/getfile.php?filenameex=laikat